

Управління освіти виконкому
Миколаївської міської ради
Миколаївська гімназія №2

Опис
педагогічного досвіду
учителя української мови й
літератури
Купцової В.В.

*Концентоване навчання
української мови на основі
укрупнених схем
із використанням краєзнавчого
матеріалу в загальноосвітній
середній школі*

Миколаїв
2008

Зміст

Вступ.....	3
Основна частина	
РОЗДІЛ I. Науково-методичне обґрунтування досвіду.....	6
РОЗДІЛ II. Упровадження моделі „Концентроване навчання української мови на основі укрупнених схем з використанням краєзнавчого матеріалу”	
2. 1. Вивчення програмового матеріалу укрупненими частинами....	10
2. 2. Концентрація мовного матеріалу на основі укрупнених схем...10	
2. 3 Використання оптимальних методів і форм навчання на різних етапах уроку.....	11
2. 4 Реалізація принципу взаємозв’язку навчання, виховання та розвитку.....	12
Висновки.....	14
Список використаної літератури.....	15
Додатки.....	16

Вступ

Сучасне українське суспільство гостро потребує реального впровадження української мови як державної у широкий громадський загал, адже державний статус мови передбачає її пріоритетне використання в усіх сферах суспільного життя. Водночас українська мова є запорукою збереження й формування національних цінностей. У зв'язку з цим надзвичайно зростає роль навчальних закладів, зокрема загальноосвітньої середньої школи в підвищення якості навчання української мови як предмета, що має різнобічні навчальний, розвивальний і виховний впливи на юне покоління, формує активну, творчу, національно свідому особистість, готову до діяльності в різних сферах життя.

Для реалізації цих впливів необхідно постійно вдосконалювати сучасні технології, методи і форми навчання рідної мови в загальноосвітній школі.

Однією з ефективних технологій є технологія концентрованого навчання, представлена Г.І. Ібрагімовим, який у 1995 році успішно систематизував методи „занурення в предмет”, що використовувалися у праці П.Блонського, В.Шаталова, А.Тубельського й інших педагогів, та дав їм психологічне обґрунтування (5). Концентроване навчання як модель освітньої технології подає також А.Остапенко (3).

Концентроване навчання – це особлива технологія організації навчального процесу, яка передбачає засвоєння учнями великого обсягу навчальної інформації без збільшення кількості навчального часу шляхом зміни механізмів його засвоєння, структури інформації, форм її подання (7). Технологія Ібрагімова виходить за межі традиційної класно-урочної системи навчання і передбачає зосередження на більш глибокому вивченні кожного предмета шляхом об'єднання уроків у блоки та скорочення числа уроків, які вивчаються паралельно протягом навчального дня, тижня. Таким чином досягається зближення навчального процесу з психологічними особливостями розумової праці учнів, неперервність процесу пізнання і його цілісність. Г. І. Ібрагімов пропонує три моделі концентрованого навчання. Оскільки запропоновані ним варіанти передбачають перебудову навчальних планів, зміну структури й режиму роботи школи, і застосувати цілісно дану технологію в умовах роботи звичайної школи неможливо, ми **використовуємо з технології концентрованого навчання сам принцип сконцентрованості.** При цьому ставимо за мету **концентрацію уваги учнів на основних положеннях теорії мовознавства й формуванні навичок із кожного розділу мовознавства** відповідно до шкільної програми, щоб мова як системний організм не була розірвана у сприйнятті учня на окремі факти, теоретичні положення, а складала цілісну систему.

Для вивчення української мови в кожному класі відведено 2-3 уроки на тиждень, – виникає невідповідність між обсягом інформації і кількістю відведеного навчального часу. Щоб вирішити проблему, учитель вимушений шукати шляхи інтенсифікації навчання, використовуючи різні освітні технології. Такою технологією, яка дозволяє дидактичне вдосконалення й реконструювання навчального матеріалу, є технологія укрупнення дидактичних одиниць П.М. Ерднієва (8). Зазначена технологія дозволяє застосовувати узагальнення в поточній роботі на кожному уроці, встановлювати більше логічних зв'язків у матеріалі, виділяти головне й суттєве, розуміти значення теми в загальній системі знань, ефективно проводити закріплення вивченого. Елементи технології навчання укрупненими одиницями (блоками) використовував відомий педагог В.Ф. Шаталов. (6). Особливістю технології Шаталова є чітка організація навчального процесу, навчальної діяльності учнів. Ідею вивчення матеріалу укрупненими одиницями розробляла також Л.І. Балашова (11).

Запропонована нами методика, опираючись на елементи технологій концентрованого навчання і укрупнення дидактичних одиниць, **поєднує принцип сконцентрованості відбору навчального матеріалу з мови з вивченням його укрупненими одиницями.** Стратегія такого навчання – розвиток особистісного потенціалу учня, його самоактуалізація.

Перший напрям концентрації – структуризація навчального матеріалу з української мови для виділення найбільш суттєвого, необхідного для формування системи знань.

Другий напрям концентрації – вибір оптимальних форм і прийомів навчання на основі використання укрупнених одиниць для формування орфографічної і пунктуаційної грамотності, мовленнєвої культури учня.

Так як однією з основних функцій мови є виховна, адже саме знання державної мови забезпечує сприймання своєрідного національного коду, формує справжнього патріота і громадянина України, поєднуємо зазначені принципи концентрації з **третім: використанням краєзнавчого матеріалу як важливої частини змістового забезпечення вивчення української мови.**

Ідея досвіду: створення ефективної моделі навчання української мови на основі сконцентрованості навчального матеріалу й подачі його укрупненими одиницями, соціокультурний супровід навчання.

Мета: спрямоване конструювання навчального дидактичного матеріалу з направленим вибором ефективних методів, прийомів і форм навчання, створення орієнтованого освітнього мовного середовища з використанням краєзнавчого матеріалу.

Пріоритети: природовідність навчання, урахування насиченості сучасного інформаційного середовища, формування радості зростання на своєму історичному ґрунті.

Завдання дослідження:

- виокремити основні теоретичні положення в курсі шкільної програми з української мови;
- згрупувати теоретичний матеріал за принципом доступності відповідно до розділів програми з української мови для загальноосвітніх середніх шкіл;
- визначити ключові теми для формування орфографічної й пунктуаційної грамотності учнів;
- визначити найбільш ефективні методи, форми й прийоми навчання української мови відповідно до принципу сконцентрованості навчального матеріалу;
- створити навчально-методичний комплект на основі використання краєзнавчого матеріалу.

Об'єкт дослідження – основні розділи шкільного мовознавства.

Предмет дослідження складає методичний апарат ефективного навчання української мови з використанням краєзнавчого матеріалу.

Методологічний підхід базується на поєднанні системно-знаннєвого та соціокультурного принципів.

Запропонована модель поєднує також елементи дидакто-, соціоцентричної і діяльнісно-орієнтованої технологій.

Актуальність методики концентрованого навчання з використанням укрупнених схем полягає у створенні можливості уникнути протиріччя між необхідністю постійно збільшувати обсяг освітньої інформації і навчальними можливостями учнів, уникненні роздрібнення навчального матеріалу, з'єднанні елементів навчання в одне, забезпеченні глибокого й міцного засвоєння знань учнями, поєднанні навчання й виховання.

Діагностичне цілепокладання – гарантування кожному учневі знання української мови відповідно до Державного стандарту.

Наукова новизна полягає в поєднанні трьох напрямів концентрованості для досягнення оптимального результату. Напрямок модернізації: дидактичне реконструювання, інтенсифікація діяльності учнів, ефективність поєднання навчального й виховного процесів.

Практичне й теоретичне значення досвіду полягає у його використанні при вивченні української мови в загальноосвітніх середніх школах рідного краю, розвитку ключових компетентностей: організаційних, саморозвитку, самоорганізації, перетворенні учня на реального суб'єкта діяльності, забезпеченні діялісного підходу до організації навчального процесу (уміння учня самостійно здобувати й застосовувати знання), використанні представленого навчально-методичного комплексу на уроках української мови.

Нормативною базою під час роботи над зазначеною темою стали:

- Закон України «Про загальну середню освіту» від 13. 05. 1999;
- Закон України « Про інноваційну діяльність» від 04. 07.2004;
- Державний стандарт базової і повної загальної освіти (освітня галузь «Мови і літератури»), затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14. 01. 2004, № 24.
- Концепція мовної освіти 12-річної школи.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури. Повний обсяг дослідження – 15 сторінок. У списку використаної літератури 12 об'єктів.

Основна частина

РОЗДІЛ І. Науково-методичне обґрунтування досвіду

Концептуальною основою даної освітньої моделі є ідея, що ефективна технологія навчання дозволяє розкрити потенціал кожного учня за рахунок активізації роботи психофізіологічних механізмів, що забезпечують сприйняття і систематизацію інформації. Опираючись на ідею технології

В. Шаталова про використання прийомів інтенсивного навчання, досягається результат того, що учні відчують себе не стільки об'єктами, скільки суб'єктами навчально-виховного процесу.

До **ключових слів** даної моделі вивчення української мови відносимо такі: **принцип сконцентрованості навчального матеріалу, укрупнені одиниці, суб'єкт навчальної діяльності, красназавчий матеріал.**

Суть моделі вивчення української мови – зведення в єдине ціле окремих частин мовного матеріалу, створення укрупнених частин, виділення в них головного, концентрація уваги на найбільш необхідному теоретично-практичному матеріалі, вибір оптимальних форм і методів навчання у спрямованому освітньо-виховному середовищі.

Модель вивчення української мови

Цільовими орієнтаціями (за Г.К.Селевко) у концентрованому навчанні є:

- скорочення розриву між збільшенням обсягу навчальної інформації і фактором обмеженості часу;
- інтенсифікація навчання через ущільнення інформації;
- активізація пізнавальних інтересів шляхом бачення загальної системи;
- формування швидкості виконання розумових дій;
- формування концентрації уваги, цілеспрямованості, наполегливості, цільного художнього чуття;
- формування схемного, знакового, асоціативного мислення.

При цьому вчитель може використовувати всі можливості людського мозку й органів чуття, при сприйнятті й засвоєнні інформації застосовувати різні види надання інформації, економити енергочас, використовувати принцип структурно-часової оптимізації вивчення матеріалу, комплексно використовувати різні види інформаційно-технічних засобів навчання, опиратися на співпрацю учителя й учнів.

Оптимальний шлях концентрації навчального матеріалу – це вивчення його укрупненими частинами. Кожен досвідчений педагог зможе виділити найважливіші поняття навчального розділу, сформувати основні тематичні блоки. Проблема полягає в умінні й майстерності подати навчальний матеріал. Відомий педагог Шаталов дійшов висновку, що одним із головних інструментів покращання пам'яті учнів і розуміння навчання є мнемоніка, зокрема зорові, звукові, смислові опори. „Що є тканиною мислительних процесів у дошкільному віці? Слово? – запитує він ще в нарисі „Педагогіка грамотності” і впевнено відповідає: Ні! Образ!.. дитина розуміє, якщо бачить в уяві те, що звучить... Розуміння мови дитиною це не що інше як трансформація мовленнєвого потоку в образний...” (6). Відбувається ідентифікація викликаного словом образу із його смисловим наповненням.

Завдання учителя – допомогти учневі засвоїти смислово-образне поняття через актуалізацію візуальної пам'яті, тобто використання знаково-символьних зображень блоку навчальної інформації. При традиційній подачі навчального матеріалу з української мови укрупненими одиницями використовуються опорні сигнали, схеми-ілюстрації, фрейми, структурно-логічні схеми, схеми-класифікації, опорні схеми, опорні конспекти.

Першим видом смислових опор є опорні сигнали, у яких відповідно до специфіки змісту уроку моделюється теоретичний матеріал програми.

У технології Шаталова логіка побудови опорних сигналів відбиває змістові зв'язки між одиницями інформації. У розповіді учителя опорні сигнали чітко класифіковані за ступенем важливості і, відображені в розповіді вчителя, є зразком формування опорних сигналів для учнів. Обмежений час на усні відповіді (3-5хв.) орієнтує учнів на лаконічність і точність у викладенні теми. Опорні сигнали будуються на принципах

неочікуваності, економності й асоціативності. Необхідно також домогтися не тільки відновлення раніше вивченої інформації в пам'яті учнів, а й її розуміння.

Другим поширеним видом смислових опор при вивченні української мови є опорний конспект, який допомагає учневі цілісно сприймати тему після встановлення зв'язків між окремими опорними сигналами. Серед основних вимог до складання опорних конспектів слід віднести лаконічність, структурність, смисловий акцент (рамки, відділення одного блока від іншого), асоціативність, доступність відтворення, кольорову наочність і образність.

Введення нового матеріалу укрупненим блоком через опорний конспект економить час уроку, забезпечує високу щільність вивчення матеріалу, формує в учнів навички саморганізації, коли зовнішнє керування стає внутрішнім, створює можливість зовнішньомовленнєвої діяльності, що є особливо важливим при вивченні мови.

Застосовуючи дану модель навчання, необхідно особливе місце в організації навчального процесу відвести повторенню, тобто вторинному відтворенню матеріалу, метою якого є концентрація уваги учнів на найбільш суттєвому, підкреслення логічних зв'язків між частинами, встановлення зв'язків між матеріалом, який вивчається, і знаками опорних сигналів.

Принципи навчання

1. Принцип виховного навчання, який відображає зв'язок навчання та виховання, оскільки зміст навчального матеріалу є однією із складових виховання.
2. Принцип системності та послідовності, що потребує чіткої логічної послідовності в навчанні, викладу знань у системі, яка відображає предмет вивчення мови загалом, з усіма зв'язками та взаємозалежностями.
3. Принцип міцності потребує усвідомленого засвоєння знань та формування навичок, переведення їх у довготривалу пам'ять.
4. Принцип єдності репродуктивних та евристичних прийомів розумової роботи.
5. Поєднання навчання на високому рівні складності з доступністю викладу матеріалу.
6. Провідна роль теоретичних знань на фоні багаторазового повторення.
7. Принцип активної пізнавальної діяльності.

Методи і засоби, застосовувані в даній освітній моделі:
вербальні + модалльні.

Методи і способи навчання: репродуктивні, пояснювально-ілюстративні, вільного вибору, саморозвитку, групові, діалогічні.

РОЗДІЛ II. Упровадження моделі „Концентроване навчання української мови на основі укрупнених схем з використанням краєзнавчого матеріалу

1. Вивчення програмового матеріалу укрупненими частинами

У програмі з української мови 12-річної школи з українською мовою навчання (4) одним із головних завдань визначено ознайомлення з мовною системою як основою для формування мовних умінь і навичок – орфоепічних, граматичних, лексичних, правописних, стилістичних. Зміст навчального матеріалу розподілено на 4 змістові лінії: мовленнєву, мовну, соціокультурну і діяльнісну, з яких мовна і мовленнєва є основними. Мовленнєва змістова лінія викладається за принципом структурної семантичності, що передбачає поступове ускладнення і поглиблення мовленнєвознавчих понять та формування вмінь. Зміст мовної змістової лінії подається за лінійним принципом, що доповнюється реалізацією системи внутрішньооб'єктних зв'язків. Робота над мовною теорією, формуванням знань та вмінь з мови підпорядковується інтересам розвитку мовлення, оскільки в основу навчання рідної мови покладено комунікативно-функціональний підхід. Реалізація мовної змістової лінії передбачає засвоєння учнями системних знань про мову і формування мовної компетенції. Виходячи із зазначеного, структуруємо мовний матеріал за розділами мовознавства – фонетика, орфоепія, граматики (синтаксис), лексикологія, стилістика, морфеміка, словотвір. До кожного розділу складаємо опорний конспект і на їх основі створюємо 1-у частину (блок) „Посібника учня з української мови” (Додаток 1). Другою частиною посібника є орфографічна пам'ятка, тобто виклад 15 найважливіших орфограм з використанням опорних схем, таблиць, опорних конспектів (Додаток 2). Для реалізації принципу практичної спрямованості навчання у третій частині мовно-дидактичного матеріалу подаємо теоретико-правописну пам'ятку, яка містить основи морфології (Додаток 3). У кожному частину вводимо словнички труднощів, ерудитів, словнички-мінімуми, словнички-ілюстрації, рубрики „Увага!”, „Запам'ятайте”, „Винятки”, теоретичні й ілюстративні схеми мовних розборів, граматичні й стилістичні пам'ятки „Говори правильно”.

2. Концентрація мовного матеріалу на основі укрупнених схем

Важливим моментом у правильному структуруванні мовного матеріалу є вміння здійснити концентрацію матеріалу, тобто вибрати

найголовніше, життєво необхідне для формування мовної і мовленнєвої компетенцій. Розглянемо як приклад одну з важливих правописних тем „Велика буква і лапки у власних назвах”(6 клас). У головному мовному законі – чинному „Українському правописі”(4-е видання) – ця тема викладена в параграфі 38, який налічує більше 70 правил. Якісне засвоєння такого обсягу орфографічного матеріалу неможливе як у 6-ому класі, так і в старшій школі при повторенні й поглибленні знань, тому, застосовуючи принцип сконцентрованості мовного матеріалу, визначаємо логіку навчального матеріалу й формулюємо 8 правил, що забезпечують правильне написання у 90 відсотках (Додаток 4). Такий підхід використовуємо і при вивченні теми „Написання складних слів”, об’єднуючи теми „Складні іменники”, Складні числівники та займенники”, Складні прикметники” (пар. 25, 26, 28, 29). Особливо ефективним є використання укрупнених схем при вивченні пунктуації постоного речення. Такі теми, як „Вставні слова й конструкції”, „Звертання” доречно подати у вигляді опорних схем за зразком: [,в.с.,], [,зв.,], [- в.к.-] тощо.

3. Використання оптимальних методів і форм навчання на різних етапах уроку

На основі лінійного принципу програми в урочній системі навчання при групових і фронтальних формах роботи формуємо мовні компетенції.

Вважаємо доцільним введення нового матеріалу самим учителем на основі укрупнених одиниць-блоків, які охоплюють 2-3 і більше параграфів підручника. Технологічна схема засвоєння нового матеріалу при цьому виглядає так.

1. Пояснення матеріалу на уроці з використанням опорних схем.
2. Діалог з класом, обговорення логічних зв’язків, розставлення акцентів.
3. Повторне проговорення матеріалу учнями за опорною схемою.
4. Відтворення опорного конспекту в зошитах.
5. Застосування знань з використанням алгоритмів, пам’яток, словничків.

Навчальна практика показує, що доцільно використовувати як найбільш результативні конкретні прийоми й методи навчання.

На етапі мотивації ефективними є такі прийоми навчання: методика незакінчених речень, робота з асоціаціями, створення асоціативних рядів, озвучування очікуваних результатів, види мовних розминок, серед яких проводимо лексичні, орфоепічні, орфографічні, граматичні, стилістичні тощо.

На етапі опрацювання навчального матеріалу: робота із символами, ключами, формулювання запитань, самостійне складання опорного конспекту, корегування опорного конспекту, конкурси, турніри

мовознавців, пошук інформації, „знайди порушення логіки”, „навчаючи –учусь”, робота з позначками, таблиці, лінгвістичний диктант, використання планів-алгоритмів, робота з таблицями, символами, смисловими ключами, конспектами, наочне представлення, коментоване керування, кероване дослідження.

На етапі рефлексії: створення асоціативних рядів, різні види диктантів, взаємоперевірка, заповнення аркуша самоконтролю, творчий конспект, творчий диктант, використання коду-аббревіатури, самооцінювання, мовознавчі турніри, метод ланцюжка, „знайди помилку”, робота з пам'ятками, ускладнене списування, „назви орфограму”, завдання на мовне вправлення.

Застосовувані форми й прийоми вивчення правописного й граматичного матеріалу значно вивільняють час для формування мовленнєвих умінь учнів і впровадженню комунікативно-діяльнісного підходу до навчання.

3. Реалізація принципу взаємозв'язку навчання, виховання та розвитку

Вивчення мови відбувається на основі соціокультурної змістової лінії, яка є засобом опанування національних і загальнолюдських культурних і духовних цінностей. Змістове наповнення цієї лінії здійснюємо на основі відбору відомостей про історію й культуру рідного краю, таким чином формування освітньо-виховного середовища забезпечує найбільшу актуалізацію особистісної духовної сфери учнів, адже любимо те, що знаємо, те, що нас оточує й дарує щоденну радість відкриття й пізнання. Реалізуємо цю лінію через підбір дібраних вправ і текстів краєзнавчої тематики, яка охоплює такі тематичні напрями:

- історія рідного краю;
- ознайомлення з етнографією Миколаївщини;
- екологічна ситуація;
- найвидатніші досягнення культури, освіти, науки, спорту.

З цією метою було укладено словнички краєзнавчих термінів для кожного класу (Додаток 5), дидактичний матеріал для уроків української мови на краєзнавчій основі для 5-9 класів (Додаток 6), проте оскільки мовленнєва культура учнів повноцінно реалізується тільки на рівні текстів, наступним етапом стало створення збірника диктантів на краєзнавчій основі „Степовий наш корабель” для 5-11 класів (Додаток 7). Поведена робота по формуванню мовної особистості учня не стала б системною і завершеною без інтеграції з курсом української літератури й виховною роботою, тому було укладено авторську програму „Література рідного краю” для використання на уроках української літератури й „Програму інтелектуально-патріотичного розвитку учнів на основі краєзнавства” (Додаток 8) для використання у процесі виховної роботи.

Висновки

Запропонована модель вивчення української мови базується на принципах технологій концентрованого навчання та навчання на основі укрупнених схем і, поєднуючи елементи дидакто-, соціоцентричної і діяльнісно-орієнтованої технологій, є зразком нової моделі вивчення української мови.

Вивчення навчального матеріалу укрупненими частинами забезпечує краще його осмислення, встановлення логічних взаємозв'язків, зведення в одну цілісну картину окремих явищ і понять, а концентрація мовного матеріалу на основі логічної доцільності дозволяє уникнути протиріччя між збільшенням обсягу навчальної інформації і навчальними можливостями учнів. У ході дослідження на основі виокремлення основних теоретичних положень у курсі шкільної програми з української мови було сконцентровано теоретичний матеріал за принципом доступності відповідно до розділів програми з української мови для загальноосвітніх середніх шкіл та подано його на основі укрупнених схем, визначено ключові теми для формування орфографічної, пунктуаційної і мовленнєвої грамотності учнів, підібрано і укладено мовний матеріал для формування умінь і навичок, результатом чого стало створення навчального посібника „Посібник гімназиста з української мови”.

Серед великого розмаїття сучасних форм і прийомів навчання визначено найбільш ефективні при вивченні української мови відповідно до принципу сконцентрованості навчального матеріалу й використання укрупнених схем.

Практичною реалізацією ідеї досвіду є створення навчально-методичного комплексу на основі використання краєзнавчого матеріалу, до якого увійшли:

- Посібник гімназиста з української мови
- Дидактичний матеріал для уроків української мови на краєзнавчій основі для 5-9 класів
- Збірник диктантів на краєзнавчій основі „Степовий наш корабель” для 5-11 класів
- Авторська програма „Література рідного краю”
- Програма інтелектуально-патріотичного розвитку учнів на основі краєзнавства

Запропонована освітня модель перевірена в навчальному процесі протягом 2000-2008 років і підтверджена високою результативністю роботи вчителя.

За результатами зовнішнього незалежного оцінювання випускники 11-их класів Миколаївської гімназії №2 2007 року (98 учнів) показали найвищий результат у Миколаївській області – 9,2 бали за 12-бальною шкалою оцінювання навчальних досягнень учнів. 94 відсотки учнів

продемонстрували високий і достатній рівень навченості (Додаток 10). Учні, які навчалися за даною моделлю, виборюють призові місця на всіх етапах Всеукраїнської олімпіади з української мови та літератури, Міжнародного конкурсу знавців української мови імені П.Яцика, на 2 та 3 етапах конкурсу-захисту наукових робіт МАН, є переможцями міського та обласного конкурсів „Вірю в майбутнє твоє, Україно!”, Ідея соборності України” та інших творчих конкурсах. Серед них стипендіати Кабінету Міністрів, Шевченківські стипендіати. З 2000 по 2008 рік учителем Купцовою В.В. підготовлені учні, які посіли 140 місць призерів і переможців предметних олімпіад та конкурсів наукових робіт та творчих конкурсів з української мови й літератури на міському, обласному та всеукраїнському рівнях (Додаток 9).

Краєзнавча робота не замикається в рамках урочного навчання. Під керівництвом Купцової В.В. членами краєзнавчого гуртка здійснено дослідницькі проекти „Пам’ятники міста Миколаєва” (переможець обласного конкурсу) та „Скульптурне обличчя Миколаєва руками майстрів Макушиних” за участю у Всеукраїнській туристсько-краєзнавчій експедиції „Краса і біль України”, які можуть бути використані в урочній і позакласній діяльності в школах Миколаївщини.

Список використаної літератури

1. Довідник учителя української мови та літератури в запитаннях та відповідях / Авт.-упоряд. В.Л. Федоренко. – Х.: Веста: Видавництво „Ранок”, 2006. – 240 с.
2. Освітні технології: Навч.-методич.посіб. / О.М. Пехота, А.З.Кіктенко, О.М.Любарська та ін.; За заг. ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256с.
3. Остапенко А.А. Концентрированное обучение: модели образовательной технологии // Завуч.1999 №4.
4. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 5-12 класи. К.: Ірпінь, 2005.
5. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии / Под ред.. С.А.Смирнова. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 512 с.
6. Садовский Ф.Ф. Дивная осень Шаталова. М., ГУП ЦРП «Москва-Санкт-Петербург», 2005.
7. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998.
8. Селевко Г.К. Педагогические технологии на основе дидактического и методического усовершенствования УВП. М.: НИИ школьных технологий, 2005.– 288 с.
9. Селевко Г.К. Педагогические технологии на основе активизации, интенсификации и эффективного управления УВП. М.: НИИ школьных технологий, 2005.– 288 с.
- 10.Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні; Інститут української мови 4-те вид., випр. й доп. – К.: Наук. думка, 1993. – 240 с.
11. Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога: Кн.. для учителя. М.: Просвещение, 1987.– 224.
12. Шуляр В.І. Методична лоція: бібліографічний путівник учителя літератури. – Миколаїв, 2008. – 336 с.

Додатки

1. Пам'ятка гімназиста з основних розділів мовознавства.
2. Основи орфографічної грамотності. Частина 1.
3. Теоретико-правописна пам'ятка.
4. Словник краєзнавчих термінів для уроків української мови
5. Опорний конспект
6. Дидактичні матеріал для уроків української мови на краєзнавчій основі
7. Збірник диктантів „Степовий наш корабель”
8. Програма інтелектуально-патріотичного розвитку на основі краєзнавства
9. Результативність індивідуальної роботи з учнями
10. Результати навченості випускників 2007 року (незалежне оцінювання)

Управління освіти виконкому
Миколаївської міської ради
Миколаївська гімназія №2

**Додатки
до опису**
педагогічного досвіду
учителя української мови й
літератури
Купцової В.В.

*Концентоване навчання
української мови на основі
укрупнених схем
із використанням краєзнавчого
матеріалу в загальноосвітній
середній школі*

Миколаїв
2008

Зміст

1. Пам'ятка гімназиста з основних розділів мовознавства.
2. Основи орфографічної грамотності. Частина 1.
3. Теоретико-правописна пам'ятка.
4. Словник краєзнавчих термінів для уроків української мови.
5. Опорний конспект.
6. Дидактичні матеріали для уроків української мови на краєзнавчій основі.
7. Збірник диктантів „Степовий наш корабель”.
8. Програма інтелектуально-патріотичного розвитку на основі краєзнавства.
9. Результативність індивідуальної роботи з учнями.
10. Результати навченості випускників 2007 року (зовнішнє незалежне оцінювання).

Додаток 1.

ПАМ'ЯТКА ГІМНАЗИСТА

З ОСНОВНИХ РОЗДІЛІВ

МОВОЗНАВСТВА

На Землі існує близько 5 тисяч мов. Українська мова мала тернистий, часто трагічний шлях розвитку, та на сьогодні є однією з найрозвиненіших мов світу, що свідчить про невичерпне духовне багатство нашого народу.

Конституція України. Стаття 10.

Державною мовою в Україні є українська мова.
Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Розділи мовознавства

Фонетика вивчає звуки мовлення та їх варіанти.

Графіка - знаки письма.

Орфоепія - правила вимови слів та звуків.

Орфографія - правила написання слів .

Граматика складається з 2 частин:

морфологія вивчає слова як частини мови;

синтаксис вивчає слово, словосполучення.

Лексикологія вивчає значення слів, їх уживання.

Лексикографія - укладання словників, їх типи.

Фразеологія - стійкі сполучення слів.

Етимологія - походження слів.

Будова слова - значущі частини слова (морфеми).

Словотвір - способи творення слів.

Пунктуація - правила розстановки розділових знаків.

Стилістика - стилі мовлення.

Графіка

Знаки письма

Буквені

Алфавіт
(33 літери-знаки)

а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, і, ї, й,

к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф,

х, ц, ч, ш, щ, ь, ю, я

Небуквені

Розділові знаки

. , – ! ? ; : () ...

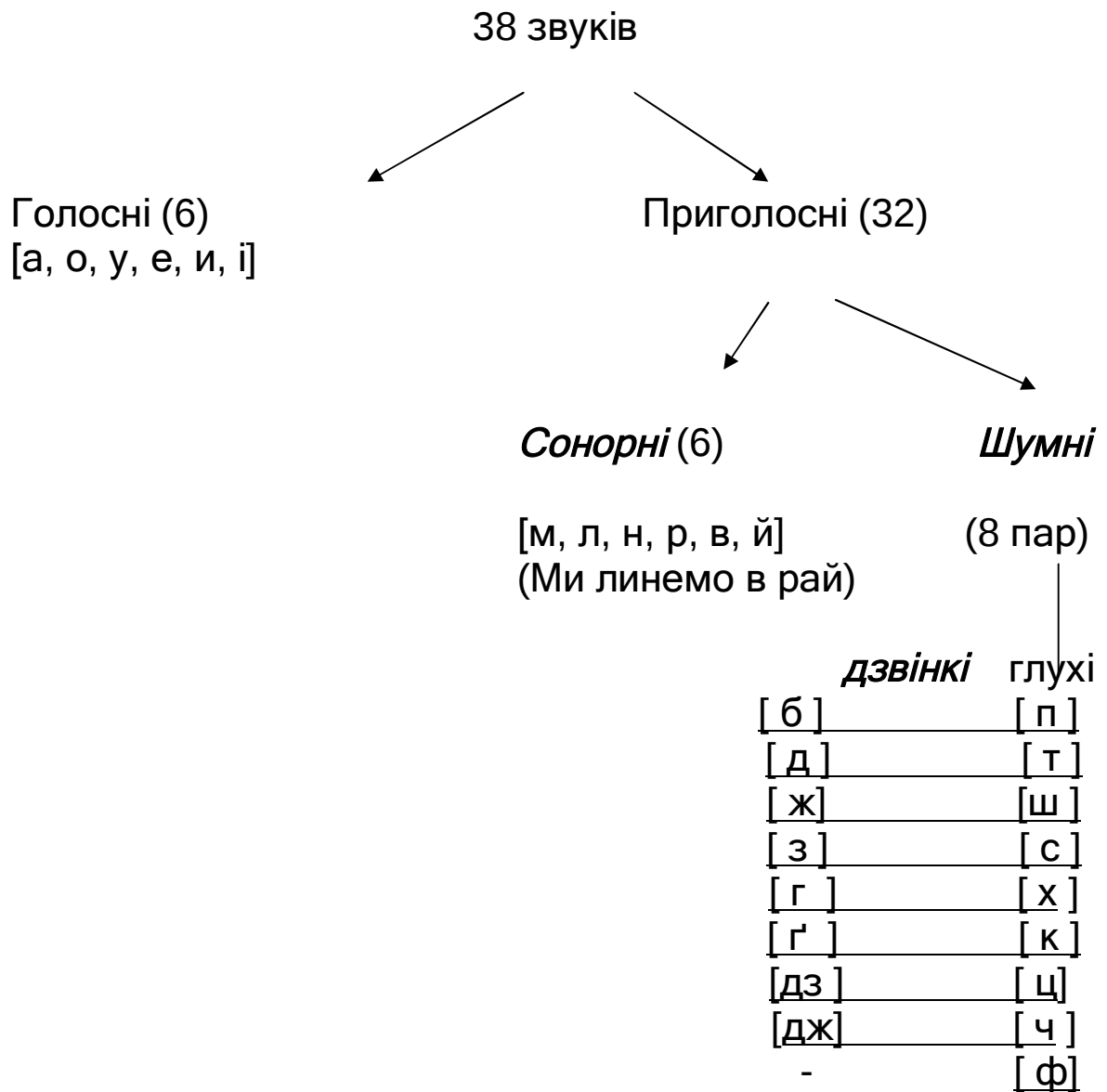
апостроф, дефіс,

проміжок між

словами, лапки

Фонетика

Звуки мовлення

Тверді: [д, т, л, н, з, с, ц, р, дз, -]

М'які: [д', т', л', н', з', с', ц', р', дз', й]

Не бувають повністю м'якими:

[б, п, в, м, ф] - губні;

[ж, ч, ш, дж] - шиплячі;

[г, к, х, ґ].

Приголосні звуки набувають м'якості перед я, ю, є, ь, напівм'якості - перед і.

Завжди м'який - [й].

Позначення звуків мови на письмі

Букви щ, ї завжди позначають два звуки.

Щ - [ш ч]; ї - [й ї]

Букви я, ю, є можуть позначати два чи один звук залежно від позиції в слові.

Я - [й а], ю - [й у], є - [й е].

Я, ю, є позначають два звуки в таких позиціях:

- на початку слова та складу: [йак'ір], [дбайут'],

[йедн'іс'т']

- після голосного: [тройе]

- після апострофа, м'якого знака: [вйун, міл'йард]

Я, ю, є позначають один звук після приголосного:

я - [а], ю - [у], є - [е]: [скрин'а], [мужн'е].

Буква ь звука не позначає, передає повну м'якість попереднього приголосного.

Апостроф є надрядковий знак, що позначає роздільну вимову приголосних перед я, ю, є, ї.

Фонетичний розбір

1. Слово у звуковому записі.

2. Характеристика складів (відкритий, закритий), їх кількість, наголошення.

3. Характеристика звуків (для приголосних: за участю голосу й шуму, за твердістю й м'якістю, для голосних - за наголосом).

4. Визначення кількості звуків і букв.

Якість - [йак'іс'т'], я-кість (2-а склади: 1-ий - відкритий, наголошений, 2-ий - закритий, ненаголошений).

я - [й] - приголосний, сонорний, м'який;

[а] - голосний, наголошений.

к- [к'] - приголосний, шумний, глухий, пом'якшений.

і - [i] - голосний, ненаголошений.
с- [с'] - приголосний, шумний, глухий, м'який.
т- [т'] - приголосний, шумний, глухий, м'який.
ь - - звука не позначає. (6 букв, 6 звуків).

Орфоепія

Звук ґ

Аґрус	ґонт (покрівля на стрісі у
ґаблице	вигляді тонких дощечок)
ґаблі (вила з великою	ґражда (садиба)
кількістю зубців)	ґрасувати (вистругувати,
ґава	розчищати, витоптувати)
ґазда (господар)	ґрати (решітка)
ґаздиня	Ґренландія
ґандж (вада)	ґречний (вихований)
ґанок	ґринджоли (санчата)
ґатунок (сорт)	ґрунт
ґвалт, ґвалтувати	ґрунь (вершина гори)
Ґданськ	ґудзик
ґеґати, ґеґекати, ґеґотати	ґуля
ґедзатися	ґуральня (горілчаний завод)
ґедзь	джерґотати, джерґотіти
ґелґотати, ґерґотіти	джигун (баламут, пустий,
ґердан (шерстяна стьожа	легковажний)
або ажурний комірець із	дзиґа
бісеру)	дзиґарі
ґерлиґа і ґирлиґа (палиця	дзиґлик (круглий стілець)
пастуха)	зигзаґ
Ґетеборґ	легінь (парубок)
ґешефт (спекулятивна,	фіґа (плід фігового дерева)
вигідна угода)	
Ґібралтар	
ґлей	
ґоґоль-моґоль і ґоґель-	
моґель	

Словник труднощів у наголошенні слів

Абетковий, абищо, абиякий, агрономія, аджее, азбест, айваа, акафіст, акрополь, алкоголь, алфавіт, апокаліпсис, арахіс, аристократія, асиметря.

Бавовняний, бадьорішати, байдуже, барвінковий, бармен, батьківський, батьківщина, Батьківщина, безготівковий, безвилазний, безстроковий, берестяний, беремоо, бешкет, білизна, благовіст, болотистий, болотяний, бородавка, борючись, босоніж, боязкий, боязнь, броня, бюлетень, бюрократя.

Валовий, вальдшнеп, вантажівка, ведмедиця, ведучи, веземоо, вербаа, верблюдиця, вертихвістка, веретено, ветеринарія, вибранець, вигода, видання, виднокіл, видобуток, видолинок, визвольний, визнання, вимова, вимога, випадок, виправдання, випробування, виразний, висіти, висячи, витрата, вичерпний, вишиваний, відомість, вільха, вільховий, вільшаник, вірші, вітчим, віч-на-віч, воджуу, воднораз, водопровід, Водохреще, вогкий, восковий, впереміш, вподобання, впоперек, вроздріб, всередині, всидіти, втрутитися, вчення, в'язкий, в'ялити.

Гамірний, гастрономія, генезис, гетьманшчина, гирло, гойдалка, голіруч, горобина, господарка, граблі, гравере, громадянин, грошей, гуртожиток, гусениця.

Далебі, двійня, дебіторський, дезертирувати, дефіс, дешевина, джентельмен, джерельце, димлячи, димчастий, диптих, диспансер, дихання, діжаа, дітьми, Дністер, добуток, довестии, довідник, догмат, договір, донька, допізна, дотеп, дочкаа, дошкільний, дощаний, дріб'язок, дробовий, дрова, другий.

Експерт.

Єретик.

Жаданий, жадібний, жадоба, жалісливий, жалоба, жалюзі, жевріти, жерло, живопис, животрепетний, житло, жмутик, жмуток, жорноо.

Завдання, завершити, завестии, завжди, загадка, задуха, закладка, заклепка, заколот, закрутка, замазка, замолоду, заняття, заочі, запитання, запроданець, заслання, засуха,

зачин, зблизька, звисока, зв'язний, злоба, змістовий, знадлиий, знаскоку, значущий, знїтитися, зобразити, зозла, зокрема, зопалу, зрання, зубожіти, з'юрмитися.

Ікло, ім'я, індустрія, іржавіти.

Йогурт.

Калиновий, камбала, каталог, католицький, квартал, квилити, кидати, кириличний, кілометр, кінематографія, клечання, книжковий, ковила, колесо, колія, комбайнер, коноплі, конура, копито, корабель, корисний, корогава, коромисло, косий, котрий, крицевий, кроїти, кропива, кукурудзяний, кулінарія, кульковий, купіль, курінь, курява, курятина.

Лантух, легкий, лестити, липкий, листопад, лише, лікарський, літопис, лозяний, ломикамінь, лупа, люблю.

Мабуть, маляр, маркетинг, мармуровий, машинопис, медвяний, мережа, мерзлота, металургія, милостивий, миршати, множина, множник, мозолистий, мозолі, морозець, мошка.

Набожний, навзник, наввипередки, навідліг, навколо, навпіл, навпочіпки, навтьоки, навчання, надбання, надлишок, найважливіший, найцікавіший, назирці, наклеп, налагодження, напризволяще, нарізний, нарозхват, насамкінець, насамперед, насмішка, наскрізний, натщесерце, нафтопровід, невитравний, недовідний, некролог, ненависний, ненависниця, ненависть, ненадовго, нести, несемо, низина, низький, новий.

Обіцянка, обладнання, обмін, обруч, обух, одинадцять, одноліток, одноразовий, ожеледиця, ожеледь, ознака, окрім, оксюморон, олень, оптовий, осока, отаман, оцет.

Параліч, партер, пасквіль, пасок, пасти, пелюстковий, первісний, перевесло, перелісок, перевертень, перепис, перепустка, піала, підбігцем, пізнання, подруга, поєднання, позаторік, позначка, показ, показник, покоївка, покришка, поліграфія, полудень, помилка, поняття, попереду, порядковий, посередині, послання, посмішка, постфікс, похвала, похибка, предмет, принести, причіп, приязнь, приятель, просіка, простий, прошарок, псевдонім, прошу, п'яниця.

Рабин, разом, рекрут, рекрутські, ремінь, решето, ринковий, різкий, різновид, розріз, розпад, роз'ятрити, росяний, рукопис, руно, русло.

Сантиметр, свердло, селянин, середина, симетря,
сільськогосподарський, скирта, скінчити, скрутний, слов'янин,
соломина, сороковий, спина, співбесідник, старанно, старий,
статуя, стенографія, судноо.

Також, таланити, танок, твердий, твердити, текстовий,
терпкий, тесляр, течія, тираня, тишком, товстий, тонкий,
тривірш, тризуб, трубопровід, трясовинаа.

Убрання, український, уподобання, урочистий, усмішка,
утришия, учительський.

Факсиміле, фартух, фарфор, фаховий, феєрія, феномен,
фірман, фірмовий, фольга, форзац.

Хаос, характерний, ходжу, холодність, християнин, хурмаа,
хутро, хутряний.

Царина, цвяшок, цемент, центнер, циган, цінник, цнота,
цямрина.

Чарівний, часу, чашолисток, чепурний, чепурність,
черговий, черкати, черпати, черствий, читання, чорнозем,
чорнослив, чотиривідерний, чотириразовий, чотирнадцять.

Шелюга, шиплячи, шкода, шляхтич, шовковий, шофер.

Щабель, щавель, щадячи, щедрота, щелепа, щиголь,
щипці, щогла, щодобовий, щупленький.

Юродивий, юхтовий.

Яблуневий, яворовий, язиковий, ялиновий, яловичина,
ярмарковий, яровинаа, ясеновий, ясний.

Граматика

Синтаксис

Словосполучення - це поєднання двох або кількох слів, пов'язаних між собою за змістом і граматично.

Види словосполучень

Лексичні
(стійкі)

|

Синтаксичні
(вільні)

|

сурядні

підрядні

Запалення легень

Доводити до відома

Широка Балка

Бити чолом

Називають одне поняття !

|

розум і доброта

весняні дні

закон забороняє

У підрядних словосполученнях слова нерівноправні: одне головне, інше залежне. Від головного слова до залежного ставиться запитання. Підрядні словосполучення поділяються на предикативні та непредикативні.

Предикативні (підмет + присудок).

Хлопчик мислить.

Непредикативні словосполучення залежно від того, якою частиною мови виражене головне слово, бувають:

іменникові (допитливий розум)

прикметникові (надзвичайно корисний)

дієслівні (навчити правил)

прислівникові (напрочуд легко)

займенникові (дехто з нас)

числівникові (двадцять днів)

Синтаксичні словосполучення бувають прості й складні.

Прості складаються з двох повнозначних слів (квіти для бабусі), складні – з трьох і більше (пишатися своїми успіхами).

У підрядних словосполученнях слова поєднуються трьома способами: узгодження, керування, прилягання.

Узгодження – спосіб зв'язку, при якому головне й залежне слова стоять в одному роді, числі, відмінку: вичерпна відповідь, семи відер.

Керування – спосіб зв'язку, при якому головне слово вимагає від залежного певного відмінка: порозумітися з приятелем, цінувати час.

Прилягання – спосіб зв'язку, при якому головне й залежне слова поєднані тільки смыслом і залежне слово є незмінним (прислівник, дієприслівник, інфінітив): запам'ятовуючи осмислено, прийти напередодні.

Не бувають словосполученнями:

поєднання самостійної та службової частин мови (біля Інгулу);

складена форма майбутнього часу (буду читати);

складена форма вищого ступеня порівняння прикметника (більш щирий).

Пам'ятка „Говори правильно!”

Правильне рішення
дякую вам
пробачте мені
згідно з нашою домовленістю
мені болить
опанувати професію
одержати заробітну платню
учитися мови
наступна зупинка
відправити поштою
прийшов у справі
дотримувати правил
комісія для складання
протягом тижня
заходи щодо поліпшення
брати участь
сталось через хворобу
великий обсяг роботи

працювати за фахом
є найголовнішим
ігнорувати попередження
відповідно до ситуації
завдавати шкоди
зрадити принципи
навчальні заклади
називати на ім'я
у будь-якому разі
двічі на місяць
радіти з успіхів
незважаючи на перешкоди
сміятися з себе
на протязі п'яти кілометрів
дорожчий за золото
ставитися до товаришів
чотири дні
йдеться про підручники

дійти висновку
посідати призові місця
укласти договір
стосунки між близькими
відгук на статтю
надсилати на адресу
чекати на когось
підбити підсумки
виняток із правил
вступати до університету
докладати зусилля
вважати за необхідне
передплата на журнали
у разі необхідності
через спізнення

вжити заходи
півтора року
витяг із протоколу
відносини між державами
чинний закон
колишній директор
чекати черги
наводити приклади
виключення з коледжу
обіймати посаду
численні виступи
з боку вчителя
порядок денний
стосовно іспиту
завдяки допитливості

Синтаксичний розбір підрядного непередикативного словосполучення

1. Початкова форма.
2. Головне й залежне слово, чим виражені.
3. Запитання від головного до залежного слова, як зв'язані головне й залежне слово.
4. Тип словосполучення за належністю головного слова до певної частини мови.
5. Вид підрядного зв'язку: узгодження, керування, прилягання.
6. Тип словосполучення за будовою.

Цікаве читання – читання (яке?) цікаве. Читання – головне слово, виражене іменником, цікаве – залежне слово, виражене прикметником. Головне й залежне слова пов'язані за змістом та граматично (узгоджуються закінчення у формі однини середнього роду). Словосполучення іменникове. Підрядний зв'язок – узгодження. За будовою словосполучення просте.

РЕЧЕННЯ

Речення - це слово чи сполучення слів, оформлене як смислова, граматична та інтонаційна цілісність. Речення має граматичну основу.

Граматична основа речення - це підмет і присудок, або їх ще називають головні члени речення, синтаксичний центр, предикативний центр речення.

Граматична основа речення

ПІДМЕТ

Називає діяча в реченні

Відповідає на запитання:
Хто ? Що?

Види підметів за будовою:
простий (1 слово),
складений (два і більше
слів)

ПРИСУДОК

Називає дію, стан або ознаку діяча
в реченні

Що робить предмет? Що з ним
робиться? Який він є? Хто він є?
Що він є?

Види присудків:
простий дієслівний
складений дієслівний
складений іменний

Вираження простого підмета:

Іменником. Літо спекотне.

Займенником. Ти прагнеш тиші.

Інфінітивом. Писати – не язиком чесати.

Вигуком. „Слава!” котилося майданом.

Вираження складеного підмета:

Словосполученнями типу: брат із сестрою, кожен із нас,
більшість гімназистів, чередя днів, Широка Балка, Ігор
Дмитрович, Велика Ведмедиця тощо.

Два хитрих мудрого не переважають.

Види присудків, їх вираження

1. Простий дієслівний присудок (ПДП) – будь-яка форма
дієслова, фразеологізм із дієслівним значенням.

Кінець літа **пахне** лободою. Од свинячого полку **не буде** толку.

Увага! Присудок, виражений складеною формою
майбутнього часу, є простим дієслівним. Випускний вечір ще
довго **буде озиватись** теплими спогадами.

2. Складений дієслівний присудок (СДП) – інфінітив +
допоміжне слово.

Допоміжні дієслова: стати, мати, почати, могли, перестати, хотіти, намагатись, закінчити, продовжити, уміти, збиратися, наміритися, намагатися тощо.

Допоміжні прикметники: ладен, повинен, готовий, згоден, рад, зобов'язаний, змушений тощо.

Допоміжні прислівники: потрібно, треба, можна, варто, доцільно, гарно, слід, жаль, приємно, сором тощо.

Словосполучення: мати право, дати змогу, у стані, не в силі, не в змозі, мати можливість тощо.

Можна обрати для вивчення будь-яку іноземну мову. Я хочу знати досконало ще іспанську. **Потрібно скласти графік** занять на цей місяць.

3. Складений іменний присудок (СІП) – дієслово-зв'язка+ іменна частина (іменник, прикметник, дієприкметник, числівник, займенник).

Дієсловом-зв'язкою найчастіше виступає дієслово **бути**, яке часто вживається в теперішньому часі й опускається в мовленні, а також дієслова складати, становити, називатися, здаватися, вважатися, уявлятися, фразеологізм із значенням іменника, прислівники в безособових реченнях тощо.

Праця – найбільше людське **диво**. Олесь **буде** чудовим яхтсменом. Незнайомий **назвався** Ярославом. Тетяна швидко **стала** необхідною в колективі. Серпень **був** щедрим на гарячі степові вітри.

У реченні може бути поєднання елементів дієслівного й іменного присудків, такі присудки називають **складними або подвійними**.

Хотів бути найкращим помічником для матусі.

Крім головних членів речення, ми використовуємо в мовленні ще й другорядні члени, що дає нам можливість конкретніше й повніше висловити свої думки.

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Додаток	Називає предмет, рідше дію, відповідає на запитання непрямих відмінків: кого? чого? кому? чому? що? ким? чим? на кому? на чому? Додаток буває прямий і непрямий. Прямий додаток стоїть у знахідному відмінку без прийменника чи в родовому відмінку, якщо перед дієсловом є частка <u>не</u> або дія переходить на частину предмета. Додатки в інших формах є непрямыми.
Означення	Називає ознаку й відповідає на запитання: який? чий? котрий? скількох? скільком? скількома? на скількох? Означення бувають узгоджені й неузгоджені. Узгоджене означення узгоджується з означуваним словом у роді, числі й відмінку (<u>твое</u> покликання), неузгоджені означення виражаються іменниками, особовими займенниками, інфінітивом, словосполученнями (гілочка <u>вишні</u>).
Обставина	Називає спосіб дії, міру й ступінь дії, місце дії, час дії, причину дії, умову дії і відповідає на запитання: як? яким способом? наскільки? скільки разів? у якій мірі? коли? доки? відколи? як довго? де? куди? звідки? чому? з якої причини? навіщо? з якою метою? за якої умови? незважаючи на що? Види обставин: обставини місця, часу, способу дії, міри й ступеня, мети, причини, умови, допустовості.

Речення – найменша одиниця спілкування. Є різні види речень залежно від функції, яку вони виконують у спілкуванні.

ВИДИ РЕЧЕНЬ

1. За метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні.
2. За інтонацією: окличні, неокличні.

3. За наявністю підмета й присудка: односкладні, двоскладні.

4. За наявністю другорядних членів речення: поширені, непоширені.

5. За наявністю усіх членів речення: повні, неповні.

6. За ускладненням: ускладнені, неускладнені.

7. За будовою: прості, складні.

1. У спілкуванні ми прогнемо повідомити про щось, запитати або спонукати когось до дії. Відповідно до мети висловлювання ми використовуємо три види речень.

Розповідні речення повідомляють про щось.

Вони можуть бути стверджувальні, переповідні, заперечні.

Питальні речення містять запитання.

Спонукальні речення містять наказ, прохання, спонукування до дії, вимогу, заклик, побажання.

2. Якщо розповідні, питальні, спонукальні речення ми вимовляємо підвищеним тоном, такі речення стають окличними. У кінці таких речень ставимо знак оклику.

Неокличні речення – це речення, які ми вимовляємо без підвищення тону.

3. Двоскладні речення – це речення, у яких є і підмет, і присудок.

В односкладних реченнях є тільки один головний член речення – або підмет, або присудок. Такі речення за наявністю головного члена речення бувають присудковими чи підметовими (називними).

Односкладні речення з присудком

* **означено-особові речення** (особа-діяч виражена через присудок-дієслово 1-ої чи 2-ої особи однини й множини: *я, ти, ми, ви*).

Згадую терпкі пахощі лободи у вересні.

* **неозначено-особові речення** мають присудок у третій особі множини (*вони*) або у формі минулого часу, але діяч є конкретною особою.

Викрикували якісь лозунги, не вдумуючись у зміст.

* **узагальнено-особові речення** не називають особу діяча, дія стосується будь-кого і всіх. Найчастіше це прислів'я чи правила, що стосуються будь-кого.

На чужому нещасті свого щастя не збудуєш.

Однокласників не вибирають.

* **безособові речення** називають дію без її виконавця, дія відбувається незалежно від діяча. Мовознавці виділяють серед таких речень власне безособові й інфінітивні.

Присудок у таких реченнях може бути виражений безособовим дієсловом, безособовою формою дієслова на -но, -то, дієсловом немає, прислівниками, інфінітивом.

Приємно турбуватись про рідних тобі людей. У полі світає. Втраченого часу не повернути. Немає нічого приємнішого за радість, подаровану іншим.

Односкладні речення з підметом

Такі речення є **називними**, оскільки містять інформацію лише про підмет, про дію в них нічого не говориться.

Тихий плескіт хвиль. Вечірня тиша. Чарівні миті.

4. За наявністю чи відсутністю другорядних членів речення виділяємо речення поширені й непоширені.

Поширені речення містять головні й другорядні члени речення. **Непоширені** речення складаються тільки з граматичної основи.

5. **Повне речення** – це речення, у якому є всі потрібні для висловлення думки члени речення. У **неповному** реченні пропущені потрібні для вираження думки члени речення, але їх можна визначити за змістом чи з попередніх речень.

6. Просте речення може бути **ускладненим**. До ускладнень відносимо однорідні члени речення, відокремлені члени речення (означення, дієприкметники, дієприкметникові звороти, дієприслівники, дієприслівникові звороти, додатки, уточнення), внесення (звертання, вставні слова, вставні конструкції).

7. За будовою речення бувають **прості та складні**.

Просте речення - це речення, яке має одну граматичну основу.

Складне речення складається з кількох простих речень.

Вересневий ранок привітав прохолодною свіжістю. Хмари налилися темною синявою, а небокрай освітлювало червоне сонце.

Синтаксичний розбір простого речення

1. Вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).

2. Вид речення за інтонацією (окличне, неокличне).
3. За наявністю підмета й присудка (двоскладне чи односкладне, указати вид односкладного).
4. За наявністю другорядних членів речення (поширене чи непоширене).
5. За наявністю усіх необхідних членів речення (повне чи неповне).
6. Ускладнене чи неускладнене, вид ускладнення.
7. Характеристика членів речення, чим вони виражені.
8. Схема речення.

Вересневий ранок привітав прохолодною свіжістю. (Речення розповідне, неокличне, двоскладне, поширене, повне, просте, неускладнене. Підмет - *ранок*, простий, виражений іменником, присудок - *привітав*, простий дієслівний, виражений дієсловом, *вересневий, прохолодною* – узгоджені означення, виражені прикметниками, *свіжістю* – непрямий додаток, виражений іменником.

Складне речення

Складне речення складається з кількох простих речень і має дві чи кілька граматичних основ.

ВИДИ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ		
СПОЛУЧНИКОВІ	БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ	З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ
складносурядні складнопідрядні		речення з сполучниковим і безсполучниковим зв'язком

Якщо прості речення в складному поєднуються за допомогою змісту, інтонації та сполучників, такі речення називаються сполучниковими.

Безсполучникові - це такі складні речення, у яких прості речення з'єднані тільки змістом та інтонацією.

Сполучникові речення

Складносурядні

Це речення, частини якого рівноправні і зв'язані сполучниками сурядності.

Річка тихо несла свої хвилі,
і вітрець грався ними досхочу.

Складнопідрядні

Речення, частини якого нерівноправні (є головне й залежне речення) і зв'язані сполучниками підрядності чи сполучними словами.

Від головного до залежного речення ставимо запитання.

Розум завжди знайде правильну підказку (за якої умови?), коли в душі немає зла.

Види складнопідрядних речень

1.Означальні

2.З'ясувальні

3.Обставинні

1. **Означальні** (виступають означенням до якогось члена речення в головному реченні і відповідають на запитання *який?*) *Найсолодшим для мене є звук (який?), що несе тишу.* Різновидом означальних є займенниково-означальні речення. Вони пояснюють член головного речення, виражений займенниками *той, такий, все, кожний*, ужитими в значенні іменників. *Те (яке?), що ти заперечуєш, ти не можеш контролювати.*
2. **З'ясувальні** (відповідають на запитання непрямих відмінків і з'ясовують чи уточнюють зміст дії в головному реченні). *І мріялось (про що?), як знову наповниться земля духом весни.*
3. **Обставинні** речення висвітлюють обставини дії в головному реченні і поділяються на підвиди.

Види речень з підрядними обставинними

- Речення з підрядним способом дії (виражають спосіб дії в головному реченні і відповідають на запитання *Як?*)

Яким способом?). Як цінують найдорожчий скарб, так бережуть чистоту своїх помислів.

- Речення з підрядним міри і ступеня дії (виражають міру і ступінь вияву дії чи ознаки в головному реченні і відповідають на запитання Наскільки? Якою мірою?).
Снігу насипало, аж вікон не видно із заметів.
- Речення з підрядними місця дії (вказують на місце чи напрям дії в головному реченні і відповідають на запитання Де? Куди? Звідки?).
Там, де Буг зливається з Інгулом, на високій кручі поховали визволителів Миколаєва.
- Речення з підрядними часу дії (вказують на час чи тривалість дії в головному реченні і відповідають на запитання Коли? Як довго? Відколи? Доки?).
Чекатиму тебе восени, коли земля обтяжена плодами.
- Речення з підрядними умови дії (пояснюють умову, за якої відбувається дія в головному реченні і відповідають на запитання За якої умови?).
Тоді будеш відчувати радість любові, якщо зможеш вирватися з полону сумнівів, страху, почуття провини.
- Речення з підрядними мети дії (указують на мету дії в головному реченні і відповідають на запитання Для чого? Навіщо? З якою метою?).
Життя вимагає високої якості віддавання, для того щоб щось мати.
- Речення з підрядними причини дії (пояснюють причину дії в головному реченні і відповідають на запитання Чому? З якої причини?)
Щоб не допустити руйнування Миколаєва, у штабі III Українського фронту було прийнято рішення висадити в порту морський десант.
- Речення з підрядними порівняльними ((уточнюють дію в головному реченні шляхом порівняння, відповідають на запитання Як? Подібно до чого?)
Мов скіфські баби забовваніли на світанку на степових курганах, виринали з туману чумацькі мажари.
- Речення з підрядними допустовими (пояснюють, що могло б перешкодити дії в головному реченні і відповідають на запитання Незважаючи на що? Всупереч чому?)
Дарма що життя підносить різні

обставини, тільки ти вирішуєш ступінь їх важливості для себе.

- Речення з підрядними наслідковими (вказують на наслідок дії, про яку йшлося у головному реченні. Вони приєднуються до головного сполучником так що, кома ставиться перед цим сполучником, а не в середині його). *Микола Аркас написав першу українську оперу за сюжетом Шевченкових творів, так що Миколаївщина має давній зв'язок із творчістю Кобзаря.*
- Підрядні супровідні речення містять додаткові повідомлення щодо дії в головному реченні.
Ігор відповідав блискуче, чого від нього ніхто не чекав.

Складнопідрядні речення з кількома підрядними

У складнопідрядному реченні може бути кілька підрядних речень. Серед них визначаємо кілька видів:

1. Речення з послідовною підрядністю.
 2. Речення з однорідною супідрядністю.
 3. Речення з неоднорідною (паралельною) супідрядністю.
 4. Речення із змішаною підрядністю.
1. При послідовній підрядності 1-е підрядне залежить від головного речення, 2-е від 1-ого підрядного, 3-є підрядне від 2-ого і так далі. *Відчуває серце, що треба любити людей повною мірою, бо тільки так розкриєш усі свої таланти.* Речення так і називаємо: підрядне першого ступеня (*що треба любити людей повною мірою*), підрядне другого ступеня (*бо тільки так розкриєш усі свої таланти*). [], (що), (бо).
 2. При однорідній підрядності всі підрядні речення залежать від одного і того ж члена речення в головному, відповідають на одне запитання і є реченнями одного виду. *Як заспівав сивовусий кобзар козакам про рідну землю, як почули вони клич бандури, стрепенулись козацькі душі і сповнилися відвагою.* (Як), (як), [].
 3. Неоднорідна підрядність - це така підрядність, при якій підрядні залежать від різних членів головної частини і є підрядними реченнями різних видів. *Пороги, що збереглися на Південному Бузі, хоч і були частково зруйновані при будівництві Південноукраїнської АЕС, і*

сьогодні притягують до себе шанувальників водного слалому. [, (що), (хоч),].

4. У реченнях із змішаною підрядністю поєднуються речення із послідовною, однорідною й неоднорідною супідрядністю. *Якби всі розуміли, що життя мови залежить від того, наскільки ми її розвиваємо, наскільки вона потрібна нам для майбутніх поколінь, українська мова значно швидше реалізувалась би як державна.*

(Якби), (що), (наскільки), [].

У складнопідрядному реченні обов'язково є сполучники підрядності або сполучні слова, які приєднують підрядне речення до головного.

Сполучники підрядності: що, щоб, аби, як, якби, якщо, мов, немов, немовби, немовбито, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, бо, тому що, через те що, хоч, дарма що, незважаючи на те що, після того як, тимчасом як *та інші*.

Увага!

Сполучники підрядності не бувають членами речення!

У ролі сполучних слів виступають:

займенники: *хто, що, який, чий, котрий, скільки* у різних відмінках;

прислівники: як, де, куди, звідки, коли, доки, поки, відколи, наскільки.

Увага!

Сполучні слова є членами підрядного речення!

Слова *що, як, коли* можуть бути як сполучниками, так і сполучними словами.

Для розрізнення сполучників і сполучних слів пам'ятайте: сполучне слово можна замінити словом із головного речення і визначити, що воно є таким членом речення, яким членом речення є це слово є в головній частині. *Це буде той роман, що знову приверне увагу до сучасної літератури.* Сполучне слово *що* можна замінити іменником *роман*, у підрядному реченні *що* є підметом.

У головному реченні можуть бути вказівні слова:

- займенники: *той, такий, стільки, весь, всякий, кожний*;
- прислівники: *там, тут, туди, настільки, звідти, тоді, доти та інші*.

Вказівні слова є членами головного речення.

Безсполучникові речення

Безсполучникові складні речення, частини яких поєднуються лише за змістом та інтонацією, утворюють дві групи за смисловими зв'язками між частинами.

1. Речення з однорідними (рівноправними) частинами, не підпорядкованими одна одній. Такі речення виражають одночасність, послідовність, роздільність, зіставлення чи протиставлення дій. *Височіють у баштанських степах кургани, притягують своєю таємничістю поховання молодих скіфів, загадково бовваніють на них кам'яні баби.*
2. Речення з неоднорідними частинами, між якими зберігаються пояснювальні, часові, причинно-наслідкові, умовні та інші смислові зв'язки. *Є один надійний спосіб уникнути втрат: навчіться віддавати іншим.*

Складні речення з різними видами зв'язку

Речення з різними видами зв'язку ще називають складними синтаксичними конструкціями або багатокомпонентними складними реченнями. У таких реченнях поєднуються різні види зв'язку.

1. Складні речення з сурядністю й підрядністю.
[], і [], (щоб), (як).
2. Складні речення з безсполучниковим та сполучниковим сурядним зв'язком.
[]: [], [], і [].
3. Складні речення з безсполучниковим і сполучниковим підрядним зв'язком.
[], [], (де), (коли).
4. Речення з безсполучниковим, сполучниковим сурядним і підрядним зв'язком.
[], [], (що), [], і [].

Синтаксичний розбір складного речення

1. Вид речення за метою висловлювання.
2. Вид речення за інтонацією.
3. Сполучникове, безсполучникове чи речення з різними видами зв'язку.
*для складнопідрядного - вид підрядного речення
*для речення з різними видами зв'язку - види зв'язку між реченнями
4. Схема речення.
5. Характеристика кожної частини як простого речення.

Лексикологія

Слова бувають однозначні й багатозначні, вони можуть уживатися в прямому й переносному значеннях.

Однозначне слово - це слово з одним значенням. Українець, киянин, родич, олень, смородина. Такі слова мають те саме значення в будь-якому словесному оточенні.

Багатозначне слово - це слово з кількома значеннями. Багатозначність ще називають полісемією. Наприклад, слово *друк* має такі значення: 1. Процес виготовлення друкованої продукції. 2. Текст, відтворений друкарським способом. 3. Видавнича й друкарська справа. У багатозначному слові одне значення первинне, інші - вторинні.

Первинне (пряме) значення - це основне лексичне значення багатозначного слова, яке виникло разом із словом. Наприклад, пряме значення слова *кваша* - страва з гречаного чи житнього борошна з солодом. **Вторинне (переносне)** значення слова виникає внаслідок перенесення ознак з одного явища на інші на основі схожості між ними. Так, слово *кваша* може означати що-небудь розмокле, або так кажуть про нерішучу, безхарактерну людину. Переносного значення слово набуває лише в контексті. Значення слова пояснюється в **тлумачному** словнику. У "Великому тлумачному словнику сучасної української мови" подано значення понад 170 тисяч слів.

*

За значенням можна виділити такі групи слів.
Синоніми - слова з однаковим або близьким значенням і різні за звучанням. Годинник - дзиг'арі, часомір, хронометр. Доля - талан, жереб, щастя, фортуна, уділ.
Антоніми - слова з протилежним значенням. Природний - штучний. Уявний - дійсний. Вершина - низовина. Хвалити - сварити.
Омоніми - слова, однакові за звучанням, але зовсім різні за значенням.

Омоніми є повні і неповні (часткові). Повні омоніми збігаються в усіх граматичних формах. Рій - сім'я бджіл чи інших комах. Рій - найменший військовий підрозділ, частина чоти. Полька - 1. Жінка польської національності. 2. Чеський народний танець. 3. Вид чоловічого підстригання.

Серед неповних омонімів розрізняють **омографи** - слова з однаковим написанням, але різним звучанням (насип - насип, тепло - тепло), **омофони** - слова з різним написанням (Гончар - гончар); **омоформи** - звучать однаково тільки в якійсь певній граматичній формі (сади - іменник, сади - дієслово).

Омоніми відрізняються від багатозначних слів. Омоніми мають зовсім різні значення, а в різних значеннях багатозначних слів є щось близьке.

Пароніми - близькі за звучанням, але різні за значенням слова. Адресат - одержувач і адресант - відправник.

Фразеологізми - стійкі сполучення слів, що мають такі підвиди:

фразеологічні зрощення (ідіоми) - загальне значення зовсім не поєднується зі значенням окремих слів: дим коромислом - шум, гамір, колотнеча, безладдя;

фразеологічні єдності (фразеоми) - загальне значення пояснюється значенням окремих слів: вrostи в землю - завмерти, залякнути на місці;

фразеологічні сполучення - окремі слова в словосполученні мають пряме значення: дмухни і розсиплеться; не йде на думку.

Перифраза - образна прихована синонімічна назва поняття. Степовий корабель - зерновий комбайн, дочка Прометея - Леся Українка.

*

За вживанням виділяють такі групи слів.

Запозичені слова - слова, що прийшли в нашу мову з інших мов: грецизми, латинізми, тюркізми, слова з німецької, англійської, французької, голландської та інших мов.

У лексиці наявні активний та пасивний шари слів.

До пасивної лексики ми відносимо історизми, архаїзми та неологізми:

історизми - слова, що вийшли з активного вжитку й означають поняття, які зникли з сьогодення: князь, смерд, лучник, аршин;

архаїзми - слова, що вийшли з активного вжитку й витіснені з мови іншими назвами: шуйця (ліва рука), сіреч (тобто).

Неологізми - слова, які з'явилися в мові й ще не стали загальноновживаними: дефолт, драйвер.

Діалектизми - слова, що вживаються в певній місцевості: когут - півень, легінь - парубок, кварта - кружка.

Професіоналізми - слова, що вживаються в мовленні людей окремих професій: шкоти, браси, фали.

Пам'ятка

Виручка - допомога; виторг - гроші, одержані від продажу;
вірно - віддано; правильно - безпомилково;
дякуючи - висловлюючи вдячність; завдяки - внаслідок, при сприянні;

заказувати - забороняти, не дозволяти; замовляти - доручати кому-небудь зробити щось;
любий - близький серцю; будь-який - який завгодно;
на протязі - у різкому струмені повітря; протягом - за час;
не дивлячись - не бачачи; незважаючи - всупереч несприятливим умовам;
неділя - сьомий день тижня; тиждень - сім днів;
об'єм - величина, вимірювана в кубічних одиницях; обсяг - розмір, величина чогось;
передплата - попередня плата за що-небудь;
рахувати - визначати кількість, суму чого-небудь, називати числа в послідовному порядку; вважати - мати думку;
розвантажувати - знімати вантаж, звільняти кого-небудь від надмірного навантаження;
складати - розміщувати щось у певному порядку, монтувати;
становити - утворювати певну суму, кількість;
ставитися - виявляти певне ставлення до когось або чогось;
відноситись - перебувати в певній відповідності, співвідношенні з чим-небудь;
уява - здатність образно створювати або відтворювати щось у думках; уявлення - знання, розуміння чого-небудь, поняття про щось;
являтися - з'являтися, виникати, виринати, привиджуватися;
бути - існувати.

Лексичний розбір

1. Однозначне чи багатозначне слово.
2. У прямому чи переносному значенні вжито.
3. Походження (успадковане, власне українське чи запозичене, вид запозичення).
4. Загальновживане, діалектне чи професійне.
5. Стилiстично нейтральне чи стилістично забарвлене.
6. Активна чи пасивна (архаїзм, історизм, неологізм) лексика.
7. Значення слова.
8. Синоніми та антоніми до слова.
9. Визначити омоніми, якщо це можливо; вказати вид омонімів.

10. Вказати тип фразеологізму, якщо слово входить до фразеологізму.

11. Скласти кілька словосполучень з аналізованим словом.

Стилістика

Типи мовлення

Розповідь

Початок, хід
і завершення
подій

Опис

Перелік ознак

Роздум

Теза, докази, висновок

Стилі мовлення

Стиль - сукупність мовних засобів, різновид літературної мови, що використовується відповідно до потреб мовлення.

Стилі сучасної української літературної мови

1. Офіційно-діловий
2. Розмовно-побутовий
3. Художній
4. Науковий
5. Публіцистичний
6. *Епістолярний (стиль листування)*
7. *Конфесійний (церковно-релігійний)*

Стилістичний розбір

1. Визначити основне завдання мовлення.
2. У якій сфері застосовується, жанр тексту.
3. Монологічне чи діалогічне мовлення.

4. Характерні особливості тексту (точність, ясність, образність).
5. Використані мовні засоби (лексичні, граматичні, евфонічні).
6. До якого стилю належить.

Будова слова (морфеміка)

Слово складається з частин, які ще називаються морфемами.

Морфеми - це найменші значущі частини слова. До них відносимо корінь та афікси. Основа до морфем не належить, оскільки складається з кількох частин. Значущі частини слова виділяємо за його звуковим, а не буквеним складом.

Корінь – головна значуща частина слова, у якій міститься спільне значення всіх споріднених слів.

Афікси: префікс, суфікс, інтерфікс, закінчення, постфікс.

У змінних словах виділяємо основу та закінчення.

Закінчення (флексія) - це змінна звукова частина слова. Народ, народ-у, народ-ом, народ-і. У незмінних словах закінчення не буває: сумлінно, таксі.

Основа - це частина слова без закінчення. Великдень[|], повість[|].

Непохідна основа збігається з коренем. Край, ріка.

Похідна основа - це корінь + інші морфеми. Пра/ліс, острів/ець.

Префікс - це морфема, що стоїть перед коренем і утворює нові слова та форми слова. Будова - розбудова, баритися - забаритися.

Суфікс - це морфема, що стоїть після кореня й утворює нові слова та форми слова. Оберіг - оберіг/а/ти, сукня -суконь/к/а.

Інтерфікс - різновид суфікса, сполучна морфема, що поєднує частини складного слова. Житт/є/люб, дол/е/носний.

Постфікс - різновид суфікса, що стоїть у кінці слова після закінчення чи суфікса. Намагати/ся, зрозумій-/но, чий/сь.

Розбір слова за будовою (морфемний)

1. Слово в початковій формі.
2. Записати 2-3 інші форми цього слова, виділити закінчення.

3. Знайти основу, вказати похідна чи непохідна.
4. Підібрати 2-3 однокореневі слова. Визначити корінь.
5. Указати префікс, записати 2-3 слова з цим префіксом.
6. Визначити суфікс, записати 2-3 слова з цим суфіксом.

Словотвір

У нашій мові постійно відбувається процес словотворення. Нові слова утворюються від тих, що вже існують. Слово, на базі якого утворюється інше, називається твірним. Наприклад, для слова *веснянка* твірним є слово *весняний*, тоді як для слова *весняний* твірним є слово *весна*. Новоутворене слово називається похідним. Основа, яка входить до складу похідного слова, - твірна. Так, у слові *веснянка* твірною основою є *веснян-*, а в слові *весняний* твірною основою є *весн-*. Твірною основою може бути ціле твірне слово.

Словотворчий ряд (гніздо, ланцюжок) - це ряд спільнокореневих слів, розташованих відповідно до послідовності їх творення.

Існують морфологічні та неморфологічні способи творення слів.

Морфологічні способи

1. Префіксальний (додавання до твірного слова префіксів): дзвеніти - за/дзвеніти.

2. Суфіксальний (додавання до твірної основи суфіксів): діалект -діалект/н/ий, розчинити - розчинити/ся/.

3. Префіксально-суфіксальний (додавання префіксів і суфіксів): сніг - за/сніж/ен/ий.

4. Безафіксний (відкидання морфем, усічення твірного слова): співати - спів|.

5. Складання слів, основ, усічених основ, початкових частин, звуків, букв (хліб-сіль, лісосмуга, листопад, міськвно, ГЕС, АТС).

Складання слів з усічених основ або з початкових звуків чи букв називається аббревіацією, а утворені таким способом слова - аббревіатурами.

Неморфологічні способи

1. Морфолого-синтаксичний (перехід слів з однієї частини мови в іншу). Круг - іменник і круг - прийменник.

2. Лексико-синтаксичний (злиття сполучень слів в одне слово). Горицвіт, нижчепідписаний.

3. Лексико-семантичний (переосмислення значення слів). Швець - прізвище і швець - професія.

Словотвірний розбір

1. Записати слово в початковій формі.
2. Знайти слово, від якого утворене дане слово (твірне слово).
3. Показати твірну основу.
4. Визначити словотворчий афікс.
5. Назвати спосіб творення.
6. Утворити словотворчий ряд.

Додаток 2

Основи орфографічної грамотності

Частина 1

15 найважливіших орфограм

1. Літера Г

Аґу, аґрус, ґаблі, ґаблице, ґава, ґазда, ґаздиня, ґалаґан, ґандж, ґанок, ґатунок, ґвалт, ґедзь, ґелґіт, ґердан, ґирлиґа (герлига), ґешефт, ґлей, ґніт, ґоґель-моґель, ґонта, ґражда, ґрасувати, ґрати, ґречний, ґринджоли, ґрунт, ґудзик, ґуля, ґуральня, джигун, джерґотіти, дзиґа, дзиґарі, дзиґлик, зиґзаґ, леґінь, мамалиґа, ремиґати, фіґа.

ґердан – стьошка або комірець з бісеру;

ґешефт – вигідна спекуляція дрібного ґатунку;

ґрасувати – розчищати доріжки, витоптувати землю.

ґалаґан –

1. Великий мідний горщик.

2. Старовинна мідна монета в 4 крейцери.

3. Іскра, головешка, згасле вогнище.

4. Ікра білої риби.

5. Поплавок у рибальській сітці.

2. Ненаголошені голосні в коренях слів

Основне правило цієї орфограми – сумнівні голосні перевіряються наголосом, тобто слід так змінити слово, щоб сумнівний голосний був під наголосом.

Зосереджуємо увагу ще на трьох правилах:

* у сполученнях -еле-, -ере- пишемо **е**: пелена, бережечок;

* на місці випадного звука пишемо **е**: справедливість – правда;

* **и** пишемо у відкритих складах ри-, ли-: бринить, криниця.

Словник-мінімум

А: багатий, багатство, багатир (багач), гарячий, хазяїн, качан, калоша.

О: богатир(велетень), гончар, корявий, лопата, поганий, ропа, солдат, монастир, козак, борсук, комиш, котушка, конфорка, коровай, кропива, отаман, олтар, оренда, оранжерея, погон,

слов'яни, коридор, акордеон, бобіна, діорама, лабораторія, крохмаль, патологія, поролон, пором.

Е: левада, леміш, апельсин, бензин, бетон, декада, делегат, демократія, колектив, легенда, математика, медаль, пенал, ремонт, рецепт, тепер, тремтіти, чекати, перина, келих, ветеран, медальйон, педагог, керувати, дефект, щепи, щезнути, дешевий, променистий, пелена, щелепа, безбатченко, керманич, перукарня.

И: лимон, минуле, директор, диригент, кишень, пиріг, кирея, шинель, щиголь.

Увага! Розрізняємо значення слів: ореол – ареал, компанія – кампанія.

3. Основні випадки чергування у - в, і - й

Ці правила часто порушуються в багатьох друкованих текстах, навіть у творах класиків української літератури.

“Український правопис” подає чергування у-в, і-й у параграфах 11, 12.

Основні правила чергування:

Вживаємо у, і:

1. Між приголосними.
2. На початку речення перед приголосним.
3. Після паузи, яка позначається розділовим знаком (, / . / ; / : / () / – / ...), перед приголосним.
4. Між голосним і приголосним пишемо **у**, якщо далі йдуть **в, ф, льв, св, тв, хв** (ключ – “**В**еликий **ф**ілософ-**л**ьвів’янин **х**валив **с**вій **т**вір”) чи інші сполучення приголосних, важкі для вимови.
5. При зіставленні понять пишемо **і**.

УВАГА!

Імення – ймення, іти – йти, імовірний – ймовірний, узимку – взимку, учити – вчити. У багатьох словах у-в не чергуються: влада, уряд.

Вживаємо в, й:

1. Між голосними.
2. На початку речення перед голосним.
3. Між голосним і приголосним пишемо **в**, крім тих випадків, коли наступне слово починається на **в, ф, льв, св, тв, хв** та інших груп приголосних.

Чергування прийменників з-із-зі(зо), часток же-ж, би-б, постфіксів **ся-сь** відбуваються за тими ж принципами милозвуччя (голосний – приголосний), що й у-в, і-й.

4. Написання Ъ

М'який знак в українській мові пишемо після 7 букв: с, ц, д, н, з, л, т (усі ці дні золоті) для позначення м'якості приголосних.

Пишемо Ъ:

- у суфіксах ськ, зьк, цьк

} завжди!

- у дієсловах на -ть, -ться

НЕ пишемо Ъ:

- після губних (б, п, в, м, ф)

} ніколи!

- після шиплячих (ж, ч, ш, дж)

НЕ пишемо Ъ:

- після **р**, але: трьох, чотирьох, ларьок, царьок, вірьовка, хорьок, М.Горький

НЕ пишемо Ъ:

- після **Н** перед **шиплячими** та суфіксами **ськ, ств**, але: бриньчати, неньчин, няньчити, доньчин, женьшень, Тянь-Шань, Маньчжурія, Таньчин, Зіньчин (від Зінька).

В інших словах та в словах іншомовного походження **Ь** пишемо відповідно до потреби позначення вимови м'яких звуків.

Словник труднощів

Дяченко, Улянченко, Маланчин, Уляна, Касян, Севастьян, Омелян, барельєф, бельетаж, порт'єра, марсельєза, бракон'єр, пасьянс, альянс, Ньютон, Нью-Йорк, пен'юар, вольєр, монпансьє, конференсьє, кон'як, мільярд, мантиль'я, дос'є, гриль'яж, Д'яков, Улянов, віньєтка, Мольєр, нюанс, конфітьор, маляр, Лавуаз'є.

Увага! Т'мяний, різьбяр.

В іменниках правопис слова визначаємо за називним відмінком: парасолька – парасольці, жменька – жменьці, скринька – скриньці, сопілка – сопілці, очеретинка – очеретинці, дитинка – дитинці, кицька – кицьці.

Словник-мінімум

Тьмянний, різьбяр, тонший, інший, менший, маніяк, кінчик, меншенький, безбатченко, оболонський, ірпінський, уманський, волинський, майбутнє, освітянський, Харків, кобзар, перевірте, тюрма, нічний, радістю, чотирма, секретар, вірмо, велетенський, бершадський, гуцульський, верф, п'ядь, візьмімо, піднісся, підносься, розрісся, різкий, баский, в'язкий, ковзкий, дерзкий, боязкий, плаский, жаский, п'ятдесят, сімдесят, дев'ятсот.

Сполучення ьо, йо

Основне правило: ьо пишемо в середині складу, йо – на початку складу.

Слова, у яких сполучаються ьо:

батальйон, мільйон, трильйон, більйон, квінтильйон, секстильйон, бульйон, павільйон, каньйон, компаньйон, шампіньйон, синьйор, сеньйор, лосьйон, медальйон, шиньйон, гільйотина, папільйотки, міньйон, котильйон.

5. Правила вживання апострофа

Апостроф – це надрядковий знак, що позначає роздільну вимову звуків, а значить, вказує на тверду вимову приголосного перед апострофом та на звукосполучення йа, йе, йі, йу після нього.

Апостроф можна поставити тільки перед чотирма буквами: **Я, Ю, Є, Ї**. *Перед Й апостроф не ставимо.*

Апостроф пишемо:

- після **б, п, в, м, ф**, якщо перед ними немає іншого кореневого приголосного, крім р: в'яз, свято, черв'як, зв'язок;
- після **р** у кінці складу (р – твердий): повір'я, але рюкзак;
- після **к** у слові Лук'ян та похідних від цього слова;
- після 1-ої частини складних слів та префіксів, що закінчуються на приголосний: під'їзд, пів'юрти (але пів-Ялти), двох'ярусний;

В іншомовних словах апостроф вживаємо відповідно до вимови приголосних.

Словник труднощів

В'ячеслав, комп'ютер, інтерв'юер, миш'як, п'єдестал, інтер'єр, ін'єкція, транс'європейський, ад'ютант, кон'юнктура, кон'юнктивіт, прем'єр, круп'є, вар'єте, фельд'єгер, кар'єра, верф'ю, Робесп'єр, Монтеск'є, Х'юстон, О'Генрі, Д'Арк, Аляб'єв, бязь, пюре, бюст, комюніке, кюрі, бюджет, бюро, пюпітр, фюзеляж, кювет, гравюра, гюрза, мюзик-хол, варяг, дебют.

Словник-мінімум

Пам'ять, в'ється, сузір'я, верб'яний, торф'яний, черв'як, сурм'яний, арф'яр, серм'яга, без'ядерний, між'ярусний, перед'ювілейний, роз'ятрити, зв'язок, пан'європейський, Мін'юст, пів'яблука, пів-Європи, дит'ясла, пів'їдальні, п'ядь, львів'янин, під'юдити, роз'юшити, без'язикий, з'ясувати, Воробйов, Соловйов, курйозний, серйозний, вйокати, свято, цвях, духмяний, мавпячий, морквяний, різдвяний, медвяний, дзвякати, рутвяний, лижвяний, бруквяний, возз'єднання, лижвар.

6. Подвоєні букви

Необхідно розрізняти причини написання поряд двох однакових букв: це позначення довгого звуку чи збіг двох однакових приголосних.

Подвоєння внаслідок збігу однакових звуків на межі морфем чи частин слова відбувається в таких випадках:

Префікс + префікс: воз/з/'єднання.

Префікс + корінь: від/далений.

Корінь + суфікс: стін/ний.

Суфікс + суфікс: низ/ин/ний.

Частина слова + частина слова: військ/кор.

У словах *бовваніти, ссати, лляний* теж відбувся збіг однакових звуків внаслідок фонетичних змін.

Увага! Довгий приголосний може бути тільки між двома голосними!

Подвоєння для позначення довгого звука відбувається:

1. В іменниках середнього роду на –я (крім назв малих істот): узвишся, відкриттів (але століть, облич, піддаш).
2. В іменниках жіночого роду у формі орудного відмінка однини на -ю: заплоччю (але нехворощю).
3. У деяких іменниках чоловічого й жіночого роду: стаття, Ілля, суддя (але статей).
4. У прислівниках: зрання, спросоння, навмання, попідвіконню, попідтинню.

Словникові слова: овва, бовваніти, ляний, ссавці, ссати, ввесь, ллю, виллєш.

Алла, Ганна, Анна, Аполлон, Белла, Емма, Геннадій, Елла, Стелла, Ізабелла, Нонна, Жанна, Іванна, Сусанна, Маріанна, Інна, Римма, Джульєтта, Віолетта, Ілля;
Кирило, Сава, Інєса, Агнеса, Іполит, Іларіон, Інокентій.

Подвоєння у прикметниках

1. Подвоєння відбувається у прикметниках із наголошеними суфіксами –анн-, -янн-, -єнн- у словах на позначення збільшеної ознаки або неможливості чи можливості дії: глибочений, нескінчений.
2. У словах старослов'янського походження: священний, блаженний, благословений, мерзенний, окаянний, спасений, божественний, вогненний.
3. В окремих словах: притаманний, старанний, рахманний, захланний, натхненний, прощений, численний.

Увага!

У дієприкметниках подвоєння не відбувається! Згуртований, вивчений.

Словник труднощів

Буквенний, пореформений, вогняний, обітований, священник, шалений, скажений, навіжений, єдиний, даний, нежданий,

негаданий, жаданий, довгожданий, казармений, студений, отепер, отоді, отут, потомствений.

Подвоєння в іншомовних словах

1. У загальних назвах подвоєння не відбувається: комуна, імітація, шосе, колектив, фіни.

Винятки

Алло – вигук.

Аннали – запис історичних подій за роками в давніх народів, літопис, першоджерела.

Білль – законопроект.

Бонна – вихователька дітей.

Брутто – вага товару разом з упаковкою.

Булла – папська грамота, послання.

Ванна – велика посудина для миття.

Вілла – заміський будинок.

Гамма – літера, вимір, **але гама –музичний термін.**

Гетто – частина території, відведена для примусового поселення певної групи населення.

Донна – шанобливе звернення до жінки в Італії.

Дурра – рослина, вид сорго.

Ізабелла – сорт винограду.

Канна – квітка.

Мадонна – Богородиця, кохана жінка.

Манна – їжа, сік.

Мірра – ароматична смола.

Мокко – сорт кави.

Мотто – вислів, що вживається на початку твору як епіграф.

Мулла – священик у мусульман.

Нетто – вага товару без упаковки.

Панно – декоративний твір для оздоблення.

Пенні – дрібна монета.

Примадонна – співачка, що виконує перші партії.

Тонна – міра маси, що дорівнює 1000 кг.

У цих словах подвоєння зберігається в усіх відмінках і формах: сім тонн.

2. Подвоєння внаслідок збігу: контрреволюція, ірраціональний, арккосинус, імміграція, інновація, сюрреалізм, але: **анотація, еміграція**.

2. У власних назвах і похідних від них словах подвоєння зберігається, якщо воно було в мові-першоджерелі.

Бессарабія, Таллінн, Брюссель, Пруссія, Бонн, Канни, Калькутта, Сорбонна, Голландія, Ахілл, Будда, Одисей, Пікассо, Кассандра, Діккенс, Руссо, Шиллер, Мекка, Яффа, Ніцца, Ясси, Дарданелли, Міссурі, Міссісіпі, Аддис-Абеба, Андорра, Торрічеллі, (але торічелієва пустота), голландський, марокканський, яффський, буддизм, пруссак, еллінський, філіппінський. Лісабон, Гавана.

7. Чергування голосних

Найпоширенішим є чергування **О, Е з І**.

* **Е, О** пишемо у відкритому складі: о/сінь – о/се/ні

* **І** пишемо в закритому складі: сін – се/ми

Чергування **О, Е з І** є дуже поширеним, але спостерігаємо багато відхилень від основного правила, що зафіксовано в §8 “Українського правопису”.

* У коренях **роб, вод, нос, воз, лов** під наголосом пишемо **О**, у коренях **хід, ріг** чергування відбувається: водовоз, медонос, водогін, пішохід.

Запам’ятайте:

Викоренити – викорінювати, берегти – оберігати, защепнути – заціпати, підперезати – підперізувати, вистрелити –стріляти, тесати – витісувати, вичесати – вичісувати, вигребти – вигрібати, завертіти – завірчувати.

*Перед складом з наголошеним **а** відбуваються чергування

О//А допом**О**гти – допом**а**гати

Е//И ст**Е**лити – заст**И**лати

Е//І збер**Е**гти – збер**І**гати

Е//О після шиплячих та й

Словник-мінімум

Четверо – чотири, пшениця – пшоно, шести – шостий, вечеря – вечори, женити – жонатий, чернетка – чорний, жолоб, жовтий, щока, черниця, чоло, шепотіти, чепурний, щепи, черствий.

8. Чергування приголосних звуків

В українській мові є кілька груп різних чергувань приголосних.

1. **Г – ж – з** нога – ніжка – на нозі

2. **К – ч – ц** рука – ручка – на руці

3. **Х – ш – с** вухо – вушний – у вусі

Винятки: дворушник, мірошник, рушник, рушниця, сердешний (бідолашний), соняшник, торішній.

4. **Д – дж** ходити – ходжу.

Увага! Подвійне чергування: їзда – їжджу (з-ж, д-дж).

5. **Т – ч** летіти – лечу.

6. **З – ж** лазити – лажу.

7. **С – ш** висіти – вишу.

8. **К – ч** метати – мечу.

6. **Г – ж** Ольга – Ольжин, Інга – Інжин.

7. **К – ч** Тетянка – Тетянчин, онучка – онуччин.

Увага! Освіта – освічений (т – ч), свідок – свідчити (к – ч).

9. Зміни приголосних

Зміни приголосних відбуваються при словотворенні. Основні групи таких приголосних запам'ятовуємо у вигляді мовних формул.

*

1. Г, ж, з, + ськ, ств = зьк, зтв: бузький, паризький, боягузтво.

2. К, ч, ц, +ськ, ств = цьк, цтв: прилуцький, овруцький, суецький.

3. Х, ш, с + ськ, ств = ськ, ств: чеський, латиський, одеський.

Винятки: казахський, тюркський, падишахський, баскський, цюрихський, нью-йоркський, ла-маншський, дамаський, іракський, кембриджський.

Увага!

Меккський, ніщський, ясський, яффський.

***Цьк – чч:** козацький – козаччина. Але: Галичина.

***Ськ, ск – щ:** одеський – Одещина, пісок – піщина. Але: Парасчин.

***Ск – щ:** воск – вощаний, вереск – верещу.

***Ст – щ:** мостити – мощу.

***Шк –щ:** Мелашка – Мелашин.

***Жк, зьк, зк – жч:** Палажка – Палажченко, Кузько – Кужченко, брязкіт – бряжчати.

* **Г, ж, з – жч:** близький – ближчий, дужий – дужчий, дорогий – дорожчий.

* **С –щ:** високий – вищий.

Увага!

Дощаний, дощок, зморщок.

10. Уподібнення приголосних

Основний спосіб перевірки сумнівного приголосного – це зміна слова чи його форми (віхті – віхоть) так, щоб після сумнівного приголосного стояв голосний.

Мабу**ть** – має бу**ти**, Вели**к**день – вели**к**ий день, га**т**ка –га**т**ити,

га**д**ка – га**д**ати, мимохі**т**ь – мимо хоті**н**ня, мимохі**д**ь – мимо

ход**я**чи, вперемі**ш** – мі**ш**ати, вперемі**ж** – ме**ж**увати, во**г**кий –

воло**г**ий, просьба –проси**т**и, як-небу**д**ь – як не бу**д**е, повся**к**день –

вся**к**ий день, Ви**ш**город – ви**ш**ній город.

Словник-мінімум

Натхненний, натхнення, зітхати, тхнути, тхір, призьба, мерехтіти, вогко, вокзал, анекдот, аякже, якби, навіть, рюкзак, айсберг, отже, транскрипція, транскрибувати, осьде, лічба, боротьба, молотьба, могти, бігти, стерегти, легко, нігті, кігті, дьогтю, вогкий, брязкіт, дігтяр, одягти, домігся, скибка, скіпка, бризки, мигтить, мигтючість.

11. Спрощення приголосних

Спрощення, іншими словами – випадання середнього звуку, – одне з мовних явищ, що забезпечує милозвуччя нашого мовлення і відбувається в шести групах приголосних (інші групи не потребують заучування, оскільки вимова підказує правильне написання: рнц – нц: чернець – ченця; слн-сн: ремісник –ремесло).

Отже, спрощення в 6-и групах:

Стн –сн : область – обласний

Ждн – жн : тиждень – тижневий

Стл – сл : щастя – щасливий

Здн – зн : виїзд – виїзний

Зкн –зн : брязк – брязнути

Скн – сн : писк – писнути

Винятки: шістнадцять, шістдесят, шістсот, кістлявий, хвастливий, пестливий, хвастнути, зап’ястний, хворостняк, вискнути, випускний.

Увага! В іншомовних словах спрощення не відбувається!

Контрастний, агентство, аванпостний, форпостний, студентський, фашистський, студентство, баластний, туристський, гігантський, волейболістці.

12. Правопис складних слів

Загальні правила.

Пишемо разом:

1. Якщо одне слово залежить від іншого: східнослов’янський (перевіряємо запитанням: слов’яни – які? – східні).

2. Якщо 1-ою частиною слова є:

авіа-, авто-, агро-, архео-, архе-, архі-, баро-, біо-, боє-, броне-, вело-, відео-, водо-, газо-, геліо-, гео-, гідро-, екзо-, екстра-, електро-, енерго-, зоо-, ізо-, кіно-, космо-, лже-, макро-, мета-, метео-, мікро-, мілі-, моно-, мото-, нео-, палео-, псевдо-, радіо-, соціо-, стерео-, супер, теле-, термо-, турбо-, ультра-, фіто-, фоно-, фото-.

3. Слова з пів-, напів-, полу-: півкласу, напівживий,
але: пів-Миколаєва (друга частина є власною назвою).

4. Усі складноскорочені слова та слова з 3-ох і більше основ:
соцстрах, педінститутський, світловодолікарня, сліпоглухонімиї.

5. Прикметники, іменники, у яких 1-ою частиною є кількісний числівник, написаний літерами: двадцятидвохповерховий, трьохсотп'ятдесятиріччя, та числівники, що закінчуються на -сотий, -тисячний, -мільйонний, **але:** *дві з половиною тисячний загін.*

6. Якщо 1-ою частиною є прислівник і на нього падає логічний наголос: вищезазначений, вічнозелений, **але:** **уже** вище згаданий (є залежне слово).

Пишемо через дефіс:

1. Якщо слова рівноправні (між ними можна поставити сполучник і): аграрно-промисловий (аграрний і промисловий), суспільно-політичний (суспільний і політичний).

2. Якщо 1-ою частиною є слова:

Блок-, вакуум-, віще-, дизель-, диско-, екс-, експрес-, компакт-, крекінг-, лейб-, максі-, міні-, міді-, обер-, поп-, прем'єр-, прес-, рок-, пап'є-, соціал-, унтер-, хіт-, член-, штаб-, штабс-, яхт-, альма-.

3. При повторенні однакових, спільнокореневих, антонімічних, синонімічних, однопоняттєвих слів: ген-ген, гидко-бридко, розтяг-стиск, рок-н-рол.

4. Назви посад, звань, професій, одиниць виміру та терміни: контр-адмірал, віще-прем'єр, бета-промені, Свят-вечір, стоп-кран, розрив-трава.

5. Назви відтінків кольорів, смаків: жовто-зелений, гіркувато-кислий, **але:** *жовтогарячий, червоногарячий, білосніжний.*

6. Слова з воєнно-, військово-: військово-морський, воєнно-технічний, **але: військовозобов'язаний, військовополонений.**
7. Прислівники з префіксом **по-** і суфіксами **-и, -ому, -єму, -е, -є:** по-людськи, по-твоєму, по-їхньому, по-п'яте (але по-латині).

Словник-мінімум винятків та труднощів

Пів на восьму, о пів на четверту, пів дитячого відеречка, пів-Інгулу, плащ максі, жовтогарячий, червоногарячий, білосніжний, військовозобов'язаний, військовополонений, двадцятип'ятитисячний, тримільйонний, п'ятисотий, двох з половиною тисячний загін, 8-тисячний, супер'яхта, хліб-сіль, суспільно-політичний, суспільно корисний, суспільно необхідний, всесвітньо-історичний, всесвітньо відомий, народно-визвольний, глухонімиї, кримськотатарський, Південно-Африканська Республіка, кінець кінцем, честь честю, сама самотою, чин чином, сам на сам, одним одна, мас-медіа, ва-банк, рок-н-рол, радіо- й телеапаратура, прем'єр-міністр, стоп-кран, Свят-вечір, буй-тур, чар-зілля, хліб-сіль, жар-птиця, врешті-решт, зроду-віку, пліч-о-пліч, віч-на-віч, як-не-як, коли-не-коли, прес-центр, чимдуж, (телепресцентр), мати-й-мачуха, іван-чай, брат-і-сестра.

СЛОВНИК ЕРУДИТА

Яхт-клубівець, нью-йоркський, ньюйорківець, юрисконсульт, греко-католик, вест-індський, уснопоетичний, народнопоетичний, церковнослов'янський, індоєвропейський, індо-африканський, івано-франківський, іванофранківець, трудовень, людино-день, ватерлінія, інтернет-кафе, кока-кола, контрагент, контр-адмірал-інженер, контрпропаганда, машинолічильний, машинно-інформаційний, машиноремонтний, машинно-тракторний, псевдонаука, конференц-зал, луна-парк, мас-медіа, сурдотехніка.

13. Правопис префіксів

Опорний конспект

Префікси

роз-, без-, через-, від-, над-, об-, од-, завжди незмінні (закінчуються на дзвінкий): розкішний, безсмертний.

С - пишемо перед к, п, т, ф, х (кафе “Птах”): скинути, схитрити, сфотографувати.

З - перед усіма іншими приголосними: зшити, зчепитись.

Зі - перед групою приголосних: зіграти, зібратись.

Пре- на означення збільшеної ознаки (підставляємо до прикметника слово „дуже”: дуже чіткий – пречіткий).

При- на означення наближення, неповної дії: причинити, прикрасити.

Прі- у трьох словах: прірва, прізвище, прізвисько.

Пре- у старослов’янізмах: престол, презирство, презирливий, превелебний, преосвященство, преподобний.

Словник труднощів

Президія, президент, преамбула, престиж, прем’єра, препарат, претендент, претензія, прем’єр, презентація, пресвітер, прерогатива, прецедент, дезінформація, пріоритет, преїскурант, преферанс, безідейний, дезінтеграція, дезінфекція, розіграш, пристаркуватий, престарий, приземкуватий, прискіпливий, причепливий, примаритися, премарний (даремний), примарний (уявний), прекрасний, прикраса, периметр, перископ, перитоніт, периферія.

14. Вживання великої букви у власних назвах

Для правильного написання великої літери у власних назвах використовуємо два підходи.

1-ий. З великої букви пишемо усі слова в назвах:

- індивідуальних назвах людей: Микола Хвильовий, Володимир Великий, Річард Третій Левове Серце;
- назвах релігійних понять: Матір Божа, Святий Дух, Бог (якщо це поняття єдинобожжя, Бог Христос, але бог Велес), Євангеліє;
- астрономічних назвах: Велика Ведмедиця, Чумацький Шлях;
- назвах найвищих державних установ та посад: Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Конституційний Суд, Верховний Суд, Президент України, Голова Верховної Ради;
- назвах країн: Російська Федерація, Республіка Острови Зеленого Мису;
- назвах населених пунктів: Широка Балка, Конча-Заспа;

- назвах найвищих міжнародних організацій: Європейський Союз, рада Європи (але Міжнародний комітет Червоного Хреста).

2-ий. В інших власних назвах з великої букви пишемо тільки перше слово.

Восьме березня, 8 Березня, Новий рік, Збройні сили України, Національна академія наук України, Золоті ворота, Великий піст, Шевченківська премія.

Словник ерудита

Біблія, „Велесова книга”, Запорізька Січ, Велика Вітчизняна війна, громадянська війна, День матері, орден Незалежності, медаль „За визволення Києва”, епоха Відродження, Києво-Печерська лавра, Стусові поезії, стусівські рукописи, ректор університету, заслужений учитель України, Західна Україна, майдан Слави, миколаївські школи, Миколаївська школа №31, президент компанії, Прем'єр-міністр України, місто Старе Місто, День соборності України, трипільська культура, Друга світова війна, II Світова війна, Герой Радянського Союзу, пам'ятка „Літопис Самовидця”, піфагорова теорема, Акт проголошення незалежності України, станція метро „Хрещатик”, станція Баштанка, аеропорт Бориспіль, проспект Героїв Крут.

15. Правопис іншомовних слів

Основну увагу зосереджуємо на правилах написання **И,І** в іншомовних словах.

1. „Правило дев'ятки”: пишемо **И** після **9-и** букв („Де ти з'їси цю **чашу жиру?**”): Сирія, інцидент, дисидент, азимут, партитура, чинара, тривіальний, речитатив, режисер.
2. Після інших букв пишемо **І**: хімія, бісквіт.
3. Перед голосним пишемо **І**: капричіо, адажіо.
4. **И** пишемо в словах церковного вжитку, у давніх та тюркських запозиченнях, у власних географічних назвах на -ида, -ика: графин, скипидар, кишлак, кисет, кипарис, християнство, Арктика.

Словник-мінімум

Кинджал, киргиз, башкир, гиря, кизил, єпископ, християнство, християнин, митрополит, кит, лиман, етикет, експеримент, периферія, Мексика, Атлантида, Цюрих, Мадрид, Ватикан, Бразилія, Пакистан, Сирія, Сицилія, Тибет, речитатив, таксист,

вестибуль, територія, симбіоз, Чикаго, Вашингтон, Чилі, Єрусалим, Арістотель.

5. Пишемо **У** в словах французького запозичення: журі, парашут, брошура, парфуми.

6. **Ї** пишемо в загальних і власних назвах після голосних: егоїст, альтруїзм.

Увага: буєр, конвєєр, параноя, секвоя, але: майя, фойє, Гавайї, Гойя, Савойя, Фейєрбах.

Додаток 3

Теоретико-правописна пам'ятка

Частина 2

(морфологія)

Граматика – наука про граматичну будову мови, розділ мовознавства, який складається з 2 частин: морфології та синтаксису.

Деякі мовознавці включають до граматики як розділу мовознавства морфеміку (будову слова) й словотвір.

Морфологія (від грецьк. *morhe* – форма, *logos* – вчення) – розділ граматики, який вивчає граматичні значення та засоби їх вираження, вивчає слово як частину мови.

Великий тлумачний словник сучасної української мови (2002р.) містить близько 170 тисяч слів і, зрозуміло, не може охопити весь словниковий склад нашої, однієї з найбагатших мов світу. Усі слова можна поділити на великі лексико-граматичні групи, які ми називаємо частинами мови.

В українській мові 10 частин мови, їх розподілено так:

Самостійні частини мови	Службові частини мови	Вигук
ІМЕННИК	СПОЛУЧНИК	
ПРИКМЕТНИК	ЧАСТКА	
ЧИСЛІВНИК	ПРИЙМЕННИК	
ЗАЙМЕННИК		
ДІЄСЛОВО		
ПРИСЛІВНИК		

Серед 10 змінюваними є тільки 5:

іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово.

Усі інші частини мови не змінюються.

Самостійні частини мови, їх ще називають повнозначними словами, мають лексичне значення (л.з.), морфологічні ознаки (м.о.) і синтаксичну роль (с.р.), тобто є членами речення. Іменник, прикметник, числівник, займенник ще називають **іменними** частинами мови.

Службові частини мови (неповнозначні слова) не мають лексичного значення, не виступають членами речення, виконують допоміжну роль.

Граматичне значення властиве всім словам, воно є додатковим до лексичного значення слова. Наприклад, лексичне значення слова „окраєць” – скибка, відрізна від непчатого краю хлібини, а граматичне – іменник, чоловічий рід, називний відмінок, однина. Морфологічні ознаки цього слова: іменник, 2 відміна, м’яка група, чоловічий рід, називний відмінок, однина. Граматичне значення слова виражається в його граматичній формі (окрайця, крайцем). Кожне нове закінчення свідчить про нову граматичну форму, але граматична форма утворюється не тільки закінченням, а й з допомогою прийменників, наголосу та інших засобів.

Система однотипних граматичних значень – це граматична категорія.

Іменник має такі основні граматичні категорії: категорію роду, числа й відмінка.

Прикметник – категорію роду, числа, відмінка, ступеня порівняння.

Числівник – категорію роду, числа, відмінка.

Займенник – категорію роду, числа, відмінка (не для всіх займенників).

Дієслово – категорію виду, перехідності, способу, часу, у деяких формах – категорію роду, числа, особи.

Прислівник – категорію ступеня порівняння.

САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ

Іменник

Іменник – самостійна частина мови, називає предмет і відповідає на запитання *хто? що?*

У **значення предметності** включаємо назви людей, тварин, рослин, речей, явищ, понять, опредмечених дій і ознак: гімназист, сокіл, комп'ютер, блискавка, сумління, плавання, блакить.

Лексико-граматичні категорії іменника

1. Назви істот і неістот

Істоти
ХТО?

Назви осіб, тварин, міфологічних персонажів, карт, шахових фігур: *доповідач, ховрашок, мавка, небіжчик, валет.*

Неістоти
ЩО?

Назви речей, понять, явищ, дій, станів, ознак, збірні назви, мікроорганізмів: *причетність, зілля, сум, школярство, рій, бактерія.*

2. Загальні і власні назви

Загальні назви є назвами однотипних предметів: *сузір'я, хутір.*

Власні назви є назвами індивідуальними: *Велес, Закарпаття.*

3. Одиничні і збірні

корінь	коріння
листок	листя
учень	учнівство
горошина	горох
камінь	каміння

4. Конкретні й абстрактні

Конкретними є назви, які сполучаються з власне кількісними числівниками, та власні назви: Інгул, Вознесенськ, стежка, ягідка (дві ягідки).

Абстрактні іменники називають поняття, образи, явища, які не сприймаються конкретно органами чуття: *сміливість, уява, розсудливість*.

5. Речовинні й предметні назви

Речовинні означають однорідну за складом речовину й можуть мати форму або тільки однини, або тільки множини: *пшениця, мед, асфальт, бетон, дріжджі, висівки*.

Граматичні категорії іменника

Рід іменників

Рід іменників визначаємо за лексичним значенням, формою закінчення або співвідносимо із займенниками *він, вона, воно*.

Іменники бувають чоловічого, жіночого, середнього роду.

Деякі іменники можуть позначати осіб чоловічого й жіночого роду, або чоловічого й середнього, або чоловічого й жіночого. Такі іменники мають закінчення -а, -я, -о, -е і мають назву іменників **подвійного роду**: плакса, ледащо, сирота, староста, хмарище, знайда. Для таких слів використовується ще термін „іменники спільного роду”. Рід зазначених іменників визначається в контексті: маленький плакса, нещасна каліка.

Увага! Іменники, що позначають **назви осіб** за родом діяльності й закінчуються **на приголосний**, належать до **чоловічого роду**: директор, лікар, депутат. **Іменники** директорка, лікарка тощо належать до жіночого роду й вживаються в неофіційних стилях.

Увага!

Деякі іменники мають паралельні форми роду:

Чоловічий

Банкнот
Зал
Абрикос
Африкат
Сусід
Жираф
Плацкарт
Спазм
Мозоль
Клавіш
Птах
Манжет
Рояль
Кахель
Вольєр

Жіночий

банкнота
зала
абрикоса
африката
сусіда
жирафа
плацкарта
спазма
мозоля
клавіша
птаха
манжета
рояля
кахля
вольєра

Парасоль	парасоля
Ворс	ворса
Желатин	желатина

При вживанні таких іменників керуємось вимогами стилю:
в офіційних стилях вживаємо іменники чоловічого роду, у
неофіційних – жіночого.

Ряд іменників потребує уважного ставлення при визначенні роду.

Запам'ятайте!

<u>Чоловічий</u>	<u>Жіночий</u>	<u>Середній</u>
Дніпро	путь	чорнило
Ярмарок	саямі	
Продаж	авеню	
Собака	цеце (муха)	
Сибір	барель (міра об'єму)	
Насип	каніфоль	
Цеп	Керч	
Кір	нехворощ (різновид полину)	
Літопис	консоль (виступ)	
Ступінь (міра вияву ознаки)	ретуш	
Степінь (математичний термін)	скрижаль	
Біль	туш (фарба)	
Перепис	філігрань	
Пил	фланель	
Рукопис	шагрень	
Сип	івасі (риба)	
Посуд	розкіш	
Полин	гуаш	
Дріб	сутінь	
Запис	кольрабі (капуста)	
Накип		
Підпис		
Розпис		
Живопис		
Степ		
Аерозоль		
Висип		
Дриль		
Нежить		
Перепис		
Поступ		
Псалтир		
Розсип		
Тюль		
Туш (невеликий музичний твір)		

Шампунь

Толь

Чоловічий

Дрож

Фальш

Купіль

Кужіль

Жіночий

дрож

фальш

купіль

кужіль

Для визначення роду **незмінюваних іменників** застосовуємо такі правила:

1. Назви істот належать до чоловічого роду: гарний поні, цікавий колібрі (крім випадків, коли необхідно вказати на самку: ця поні).
2. Назви неістот – до середнього роду.
3. Назви осіб мають рід відповідно до статі.
4. Власні назви мають рід відповідно до роду загальної назви: Сухумі – місто (воно), (сер.р.): мальовниче Сухумі.
5. В аббревіатурах рід визначається за опорним словом: колишня СНД (С - співдружність - ж.р.).

Увага!

Чоловічий

Ара

Гризлі

Дино

Какаду

Ему

Коала

Шимпанзе

Поні

Фламінго

Аташе

Папараці

Порт'є

Конферансьє

Кутюр'є

Тифозі

Шансон'є

Імпресаріо

Барбекю

Сулугуні

Кантрі

Багі

Кеш'ю (дерево)

Боа (удав)

Екю

Жіночий

авеню

салямі

цеце

івасі (риба)

кольрабі (капуста)

путасу (риба)

гінді (мова)

бере (груша)

ківі (пташка)

цунамі

боа (шарф жіночий)

афгані

євро

Середній

рагу

суфле

фрикасе

безе

інтермецо

жалюзі

кашне

кашпо

кімоно

прес-пап'є

ківі (дерево)

кеш'ю (плід)

афгані

екю

Ескудо

ескудо

Не мають роду іменники, що вживаються тільки в множині!

Число іменників

Більшість іменників має два числа: однину й множину: один осередок, три осередки, цей промінь, ці промені. Є іменники, що мають тільки одну форму числа.

Тільки в однині вживаються:

- назви речовин: чавун, бетон, чорнило;
- абстрактні назви: доброта, гнів, біг;
- збірні назви: листя, каміння, коріння, учнівство;
- власні назви: Суботів, Луценко, Інгул.

Тільки в множині вживаються:

- назви предметів, парних за своєю будовою: граблі, сіни, ножиці;
- деякі збірні й абстрактні назви: кошти, дрова, дріжджі, оглядини, ревності;
- власні географічні назви: Черкаси, Жабокричі, Суми.

Деякі з іменників, що мають форму тільки однини, можуть вживатися в множині зі зміною лексичного значення або набуванням нового: мед – меди, сіль – солі, жито – жита, вода – води, світ – світи (джерельна вода – мінеральні води).

Відміни іменників

Іменники мають 4 відміни відповідно до роду й закінчення

<u>1-а відміна</u>	<u>2-а відміна</u>	<u>3-я відміна</u>	<u>4-а відміна</u>
чол., жін., спільн.роду закінч. –а, -я	чол..р. на інші закінч., сер. р.	жін. р. з нульовим закінч., іменник „мати”	сер. р. на -я при суфіксах -ат-, -ят-, - ен-
Споруда, Ілля, роззява, стаття	Дніпро, калач, селище, прислів'я, Сибір	путь, подорож нехворощ	у непрям. відм. лоша, плем'я, курча

Групи іменників

Увага! Групи мають тільки іменники 1 та 2 відмін!

До **твердої** групи належать іменники з основою на твердий нешиплячий приголосний: спадщина, живопис, тато.

До **м'якої** групи – іменники з основою на м'який чи пом'якшений приголосний та іменники середнього роду на -е з основою на нешиплячий: серце, відчуття, мрія, збіжжя.

До **мішаної** групи належать іменники з основою на твердий шиплячий: прізвище, вежа, дощ.

Поділ на групи іменників з основою на -Р

До твердої групи належать:

- іменники з постійно наголошеними -ар, -ир;
- усі іменники на -яр, крім іменників на -яр із наголосом на закінченні в непрямих відмінках;
- іменники комар, хабар, варвар, долар, панцир, пластир, маляр (маляра).

До м'якої групи належать іменники на -ар, -ир без постійного наголосу на цих суфіксах, а також як виняток іменники Ігор, якір, лобур, егер.

До мішаної групи належать іменники на -яр із наголосом на закінченні в непрямих відмінках та іменник маляр (маляра).

Тверда група

Вир
Вихор
Відвар
Двір
Жар
Сир
Стовбур
Столяр
Явір
Звір
Комар
Снігур
Директор
Професор
Командир
Пасажир
Муляр

М'яка група

бондар
козир
лікар
писар
буквар
вівчар
друкар
інвентар
календар
кобзар
пролетар
секретар
шахтар
гузир
проводир
пухир
токар

Мішана

вугляр
каменяр
післяр
скляр
тесляр
школяр
бетоняр
сміттяр

Відмінки іменників

Називний – хто? що?

Родовий – кого? чого?

Давальний – кому? чому?

Знахідний – кого? що?

Орудний – ким? чим?

Місцевий – на кому? на чому?

Кличний – звертання до об'єкта

Називний і кличний відмінки називаються **прямими**, інші – **непрямими**.

Непрямі відмінки можуть вживатися з прийменниками, місцевий – тільки з прийменниками.

Увага!

Деякі іменники української мови не змінюються. До них належать:

- жіночі прізвища на голосний та -о: з Ольгою Каменщик;
- іншомовні слова з кінцевим голосним: таксі, радіо;
- російські прізвища на -ово, -аго, -их: Живаго, Гладких;
- деякі складноскорочені слова та аббревіатури: АТС, завкафедри.

Зауваження до написання іменників у деяких відмінках

Родовий відмінок

Однина

***Написання закінчення -а, -у в родовому відмінку іменників 2-ої відміни (чол. рід)**

Закінчення **-а** мають назви:

1. Істот: хлібороба, легеня.
2. Конкретних, чітко окреслених предметів: обеліска, ларка.
3. Автомашин та їх деталей: автомобіля, мотора, трактора.
4. Різних мір: четверга, процента, грама.
5. Назви населених пунктів: Львова, Харкова, Миргорода.
6. Точні наукові та технічні терміни: радіуса, суфікса, кореня, інтеграла.

ВИНЯТКИ: *стола й столу, віку, року, виду, роду, складу, синтаксису, способу, листопаду (назва процесу), мозку, Кривого Рогу, Кам'яного Броду, Зеленого Гаю.*

Закінчення -у мають назви:

1. Абстрактних і збірних предметів і явищ: розуму, класу, колективу, університету, страху, морозу, грому.
2. Речовин, маси, матеріалу: борщу, меду, кисню, асфальту.
3. Будівель, приміщень, споруд та їх частин: заводу, коридору, магазину.
4. Просторові назви без зменшувального суфікса -к-: лиману, суходолу, луку, **але:** ліска, лужка.
5. Ігор і танців: вальсу, хокею, футболу.
6. Іншомовні терміни абстрактного значення: аналізу, синтезу, образу, роману, стилю.
7. Інші географічні назви: Інгулу, Бугу, Криму, Китаю.

ВИНЯТКИ: *хліба, вівса, гаража, бліндажа, хліва, гопака, квача, куреня, млина, ривка, стрибка, стусана, карниза, еркера, портика.*

Увага! Ряд іменників має паралельні закінчення залежно від значення слова:

Буряка (одиничне), буряку (збірне); каменя (одиничне) і каменю (матеріал); алмаза (коштовний камінь), алмазу (мінерал); листопада (місяць) і листопаду (процес опадання листя). А також іменники:

акт, апарат, блок, вал, лист, елемент, інструмент, клин, пояс, рахунок, термін, фактор, звук і подібні.

Закінчення деяких іменників залежить від наголосу: моста і мосту, стола і столу, двора і двору, плота і плоту.

Диктант труднощів

Комара, кучера (візника), снігура, хабара, панцира, пастора, ятера, Гончара.

Ігоря, кучеря (волосся), Псалтиря, гончаря, вівчаря, кухаря.

Родовий відмінок

Множина

1-а відміна

Ігор, бур, панчіх, суконь, вільх, церков, лазень, овець, боєнь, мітел, гривень, мам і мамів, губ і губів, легень і легенів, сосен і сосон, війн і воєн, вигод (зручностей) і вигід (користі), старост (керівників) і старостів (весільних), областей, статей, попадей, породілей, ескадрилей, бадей, мантилей.

2-а відміна

Грузин – грузини – грузин^{ів};
осетин – осетини – осетин^{ів}; суфікс -ин- (у множині +ів)
мордвин – мордвини – мордвин^{ів};

болгарин – болгары – болгар; у множині суфікс втрачено –
татарин – татари – татар; закінчення нульове

Нульове закінчення мають іменники *чобіт, циган*.

Грамів, кілограмів, центнерів, вольтів, помідорів, апельсинів, мандаринів, румунів, монголів, солдатів, татів, життів, сім чоловік (осіб), сім чоловіків, хазяїв (осіб чоловічої статі), хазяїнів (господарів).

Киян, львів'ян, громадян, роздоріж, узбереж, сіл, хутер (від хутро), піддаш, доліт, сукон, ден (*від дно*).

Гостей, очей, коней.

Серць і (сердець), полів і (піль), вух і (ушей), плечей і (пліч), очей і (віч), Лева й Льва (ім'я).

3-я відміна

Ночей, подорожей, областей, верфей, осей, відповідей.

4-а відміна

Коліщат, імен, племен, гусенят, лошат, ягнят.

1-а відміна

Однина

Орудний відмінок

Іменники мішаної групи мають закінчення -ею: високою кручею, давньою межею, широкою площею, гарячою кашею, старою грушею, повною пригорщею.

УВАГА!

Н. Гривня, гривні

Р. Гривні, гривень

Д. Гривні, гривням

Зн. Гривню, гривні

Ор. Гривнею, гривнями

М. ...гривні, гривнях

Одна гривня, три гривні, двадцять
гривень, шістдесят чотири гривні.

2-а відміна.

Однина

Давальний відмінок

У давальному відмінку назви істот переважно мають довге закінчення (-ові, -еві): директорів, мулярів, слюсарів, сторожів. Назви неістот переважно мають коротке закінчення: столу, краю. При вживанні кількох таких іменників в одній назві закінчення чергують: директорів Володимиру Олександровичу.

Знахідний відмінок

Деякі широковживані іменники мають паралельні форми: вимив ніж і ножа, отримав лист і листа.

Орудний відмінок

Однина

Закінчення -ом мають усі іменники твердої групи: панциром, пластиром.

Якщо в називному множині закінчення -і, то в орудному однині закінчення -ем: вівчарем, пустирем, Псалтирем, єгерем, склярем.

Увага! Винятки: хабаром, звіром, пазуром, снігуром, муляром.

Іменники мал^ярі й мал^ярі мають різне значення і належать до різних груп залежно від наголосу: мал^яром і мал^ярем.

Множина

Зверніть увагу!

Вуса і вуси, рукава і рукави, хліба і хліби, пазури і пазурі, тати, вівса.

Кін^ьми й (кон^ями), чобіть^ьми й (чобот^ьями, чобот^ьами), коліс^ьми й (колес^ьами).

Муляр^ьам, хабар^ьам, звір^ьам, снігур^ьам.

Запам'ятайте!

При вживанні іменників з прийменником **ПО** в місцевому відмінку закінчення **-ах**: по полях, по вулицях, по селах.

Іменники 3 відміни

Увага!

Н. Мати, вісь
Р. Матері, осі
Д. Матері, осі
Зн. Матір, вісь
Ор. Матір'ю, віссю
М. ...матері, осі
Кл. Мати, осе

Іменник *матір* у називному відмінку
вживається у словосполученні
Матір Божа.

Кличний відмінок

1-а відміна

Тверда група
-о

М'яка група
-е, -є

Мішана група
-е

Україно, родино

земле, Маріє

душе, круче

Увага: слова з пестливим значенням: матусю, доню, Олю, Наталю.

2-а відміна

закінчення -у (ю):

- іменники м'якої групи
- твердої групи на -к
- мішаної групи на шиплячий
- деякі інші

Бійцю, знавцю, борцю, діду, сину, тату,

батьку, синку, лікарю, місяцю,

ясеню, добродію, вчителю,

Андрію, Віталію, товаришу,
скляре,

читачу, викладачу, Олегу, Олесю.

закінчення -е:

- усі інші іменники

Козаче, голубе,
друже,
шевче, орле, женче,

чумаче, тесляре,
Іване, школяре,
стороже, хлопче,
майстре, Олеже,

Даниле,
Тимоше, кравче,
горобче.

У звертаннях із двох назв форму кличного відмінка можуть мати обидва слова: Вікторе Олексійовичу, пане професоре, проте прізвища ставимо у формі називного відмінка: добродію Остапчук.

3-я відміна

Іменники цієї відміни мають закінчення **-е** і вживаються в художньому стилі: любове, радосте, ноче.

4-а відміна

Іменники 4-ої відміни у кличному відмінку мають форму називного відмінка: собача, кравченя.

Іменники, що мають форму тільки множини Родовий відмінок

-ів

дріжджів, окулярів, кліщів, обіймів, джинсів, консервів, шортів, граблів і (грабель);

-ей

грошей, дверей, гастролей, курей, сіней;

нульове закінчення:

ночов і (ночв), вил, воріт, дров, конопель, ясел, жорен, ножиць, канікул.

Запам'ятайте!

У складних прізвищах відмінюються обидві частини: Карпенка-Карого, Нечуєві-Левицькому.

Якщо перша частина прізвища є односкладовим словом, то відмінюється, як правило, тільки друга частина: Драй-Хмари.

У складних назвах міст відмінюються обидві частини: Новограді-Волинському, до Кончі-Заспи.

С.Р. У реченні іменник може бути будь-яким членом речення.

Прикметник

Л.3.

Прикметник – самостійна частина мови, що означає ознаку чи приналежність предмета і відповідає на запитання *який ? чий?*
М.О.

Відповідно до лексичного значення прикметники поділяються на 3 розряди.

Якісні

Називають ознаку, яка може бути виражена більшою чи меншою мірою: сумлінний, найкремезніший.

Відносні

Ознака за стосунком до чогось: крем'яний, сторічний, міський.

Присвійні

Означають приналежність: бабусин, вовчий, Ольжин.

Якісні прикметники мають ступені порівняння.

Вищий ступінь

Проста форма

Основа звичайної форми прикметника + суфікси -ш-, -іш- : вологіший, гладший.

Складена форма

Слова *більш, менш* + звичайна форма прикметника: більш демократичний, менш сухий.

Найвищий ступінь

Проста форма

Префікси най-, щонай-, якнай- + проста форма вищого ступеня: найсердечніший, найщиріший, якнайбезпечніший.

Складена форма

Слова *найбільш, найменш* + звичайна форма прикметника: найменш продуктивний, найбільш клопітний.

Складену форму найвищого ступеня можна утворювати за допомогою слів **за всіх, над усе**: досвідченіший за всіх, привабливіше над усе.

При творенні ступенів порівняння відбувається чергування приголосних:

Дорогий – дорожчий, товстий – товщий (і товстіший), вузький – вужчий, короткий – коротший.

Деякі прикметники можна проступенювати лише через зміну основи: великий – більший; малий – менший; гарний – кращий; добрий, хороший – кращий, ліпший; поганий – гірший.

Увага! Паралельні форми.

Старший (за становищем), старіший (за віком).

Багатший (стосується всього) і багатіший (фінансове становище).

Товстіший (щодо осіб) і товщий (щодо осіб і предметів).

Здоровший (про здоров'я) і здоровіший (про здоров'я і розміри).

Від окремих якісних прикметників не можна утворити ступені порівняння, оскільки в лексичному значенні цих слів закладений абсолютний поріг вияву ознаки: мертвий, лисий, босий, голий, живий.

Міру ознаки можна передавати іншими граматичними засобами:

-префіксами: пре-, над-, все-, архі-, гіпер-, ультра-;

-суфіксами: -ущ-, -езн-, -енн-, -еньк-, есеньк-, -уч-, еньк-, -ав-, -уват-, -юват- тощо;

-за допомогою слів: ледь, трохи, дуже, вкрай та інших.

Увага!

Ненормативною є форма **самий + прикметник** при утворенні ступенів порівняння.

Не можна сказати: вона добріша мене; нижчий, чим я; криниця глибше басини, більш скромніший, найбільш привабливіший.

Правильно: найсміливіший, вона добріша за мене; нижчий, ніж я; криниця глибша за басину, більш скромний, найбільш привабливий.

Повні й короткі прикметники

Повна форма			Коротка форма
	Нестягнена	Стягнена	
Чол.р.	Повний	-----	Повен
Жін.р.	Ясная	Ясна	-----
Сер.р.	Козацькеє	Козацьке	-----

Нестягнені форми й коротка форма вживаються у фольклорі та поетичних творах, а короткі форми прикметників *потрібен*, *повинен* та інші поширені в ролі присудків. Тільки коротку форму мають у називного й знахідному відмінках присвійні прийменники на **-в** та **-ин**: Петрів, учителів, доньчин.

Відмінювання прикметників за групами

Прикметники мають дві групи: **тверду й м'яку**. До твердої групи належать прикметники з основою на твердий приголосний у називному відмінку однини, до м'якої – з основою на м'який **н** та **й**.

Увага! Потрібно розрізняти прикметники дружний і дружній: дружний – згуртований; дружній – приязний. Дружній потиск руки, дружний клас. Самотній і самотний.

Запам'ятайте: ПРИРОДНИЙ, ЗВОРОТНИЙ, ПОПУТНИЙ, але: ДОРОЖНИЙ, окремішний, сінешній.

Відмінювання прикметників залежить від групи.

Н. запорізький	могутній	ширий	долішня	вищі	сторонні
Р. запорізького	могутнього	широї	долішньої	вищих	сторонніх
Д. запорізькому	могутньому	ширій	долішній	вищим	стороннім
Зн.	як у називному чи родовому				
Ор. запорізьким	могутнім	широю	долішньою	вищими	сторонніми
М. на запорізькому	могутньому	ширій	долішній	вищих	сторонніх

Творення присвійних прикметників

Донька-доньчин	Олег-Олегів-Олегова
Дочка-доччин	Андрій-Андріїв-Андрієва
Ольга-Ольжин	Василь-Василів-Василєва
Параска-Парасчин	Ілля-Ілліїв-Іллева
Мелашка-Мелашчин	тато-татів, татова

Правопис складних прикметників

Разом:

1. Якщо одна основа підпорядкована іншій (перевіряємо через запитання: східноукраїнський – Україна (яка?) східна).
2. Якщо 1-ою частиною є прислівник: швидкоплинний, нижчепідписаний,

але: уже нижче підписаний (є пояснювальне слово); суспільно необхідний, суспільно корисний, абсолютно сухий, всесвітньо відомий (прислівники зберігають на собі логічний наголос).

3. Прикметники з термінологічним значенням: вузькодіалектний, поперечношліфувальний, видовженотупоконічний.
4. Якщо 1-а частина числівник: тристасорокап'ятирічний, але: 345-річний.

Через дефіс:

1. Якщо основи рівноправні (перевіряємо через з'єднання сполучником і): навчально-виховний (навчальний і виховний), історико-філологічний.

2. Назви кольорів і смаків, їх відтінки: темно-жовтий, синьо-зелений, гірко-солоний, але:

жовтогарячий, червоногарячий, білосніжний.

3. Якщо 1-ою частиною є слова **військово-**, **воєнно-**: військово-морський, воєнно-стратегічний. **Винятки:** військовополонений, військовозобов'язаний.

4. Слова з 1-ою частиною на -ико, -іко: хіміко-технічний, історико-краєзнавчий.

5. Назви сторін світу: північно-західний, норд-остівський.

Словник труднощів

Дієвий і дієвий, життєвий і життєвий, грошовий і грошовий, миттєвий і миттєвий, грушевий, овочевий, помаранчевий, ситцевий, плюшевий, аличевий, замшевий, магієвий, магнолієвий, шавлієвий, алюмінієвий, суттєвий, Ігорів, товаришів, кварцовий, ключовий, маршовий, бойовий.

С.Р.

У реченні прикметник здебільшого буває означенням, рідше – іменною частиною складеного присудка.

Числівник

Л.З.

Числівник – самостійна частина мови, що означає число, кількість предметів, їх порядок про лічбі і відповідає на запитання *скільки? котрий?*

М.О.

За значенням числівники поділяються на два розряди:
кількісні й порядкові.

Кількісні числівники відповідають на запитання *скільки* й мають підгрупи:

1. **Цілі числа (власне кількісні)**: чотири, шістнадцять, п'ятсот шістдесят.
 2. **Збірні** числівники позначають сукупність предметів як одне ціле: обидва, двоє, восьмеро, дев'ятнадцятеро.
 3. **Дробові** числівники означають частину від цілого: три четверті, п'ять сьомих, вісім цілих, одна п'ята.
 4. **Неозначено-кількісні** числівники не дають позначення точної кількості предметів: декілька, кільканадцять, чимало, багато.
- Кількісні числівники змінюються за відмінками, а числівник *один* за родами й числами і має форму множини: один, одна, одне (одно), одні; числівник *два* має форму жіночого роду (дві).

Порядкові числівники відповідають на запитання *котрий* і змінюються за родами, числами й відмінками: вісімнадцятий, п'ятсот четвертої.

Групи числівників за будовою.

Залежно від складу основи числівники поділяються на три групи: прості, складні, складені.

Прості числівники складаються з одного кореня (тисяча, шостий, двоє), **складні** з двох (дванадцять, тридцятий, шістдесят), **складені** з кількох слів (п'ятдесят чотири, сто восьмий).

Відмінювання кількісних числівників

Цілі числа

1. Від 5 до 30 числівники відмінюються у 2-х формах: коротка – для назв неістот, довга – для назв істот.

Н. скільки? десять, сім, вісім

Р. скількох? десяти, десятиох, семи, сімох, восьми, вісьмох

Д. скільком? десяти, десятиом, семи, сімом, восьми, вісьмом

Зн. скільки? скількох? десять, десятиох, сім, сімох, вісім, вісьмох

Ор. скількома? десятима, десятиома, сьома, сімома, вісьма, вісьмома

М. на скількох? на десяти, на десятиох, семи, сімох, восьми, вісьмох

2. Числівники 40, 90, 100 в усіх відмінках, крім Н. і Зн., мають закінчення **-а**.

Н. сто

Р. ста

Д. ста

Зн. сто

Ор. ста

М. на ста

Увага!

3. У числівниках 50, 60, 70, 80 при відмінюванні змінюється **тільки 2-а частина**.

Н. шістдесят

Р. шістдесяти, шістдесятьох

Д. шістдесяти, шістдесятьом

Зн. шістдесят, шістдесятьох

Ор. шістдесятьма, шістдесятьома

М. на шістдесяти, на шістдесятьох

4. У числівниках 200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900 змінюються **обидві частини**. Паралельні форми вживаються в орудному відмінку, починаючи з числівника 500.

Н. сімсот

Р. семисот

Д. семистам

Зн. сімсот

Ор. сьомастами, сімомастами

М. на семистах

5. Числівники тисяча, мільйон, мільярд і їм подібні відмінюються як іменники відповідної групи.

6. У складених кількісних числівниках **кожне слово** відмінюється за своїм правилом.

Н. дев'ятсот п'ятдесят чотири

Р. дев'ятисот п'ятдесяти чотирьох

Д. дев'ятистам п'ятдесяти чотирьом

Зн. дев'ятсот п'ятдесят чотири

Ор. дев'ятьмастами (дев'ятьомастами) п'ятдесятьма чотирма

М. на дев'ятистах п'ятдесяти чотирьох

Збірні числівники

Відмінюються як цілі числа.

Н. обидва, обидві, восьмеро

Р. обох, обох, вісьмох

Д. обом, обом, вісьмом

Зн. обох, обох, вісьмох

Ор. обома, обома, вісьмома

М. на обох, обох, вісьмох

Дробові числівники

При відмінюванні дробових числівників числівник у чисельнику відмінюється як кількісний, у знаменнику – як порядковий. Якщо в чисельнику 2,3,4, то в знаменнику числівник вживається в називному відмінку; якщо в чисельнику 5,6,7,8,9,10, то в знаменнику числівник вживається в родовому відмінку: три четверті, дві шості, п'ять сьомих.

Н. дві шості, п'ять сьомих

Р. двох шостих, п'яти сьомих

Д. двом шостим, п'яти сьомим

Зн. дві шостих, п'ять сьомих

Ор. двома шостими, п'ятьма сьомими

М. на двох шостих, п'яти сьомих

Увага!

На початку складних слів форми двох-, трьох-, чотирьох- уживаються тільки перед частинами, що починаються з голосного: двоактний, трьохетапний, але двоокий.

Числівники два, три, чотири, п'ять і більше (крім сто і дев'яносто) на початку складних слів мають форму родового відмінка: двохсоткілограмовий, сорокачотирьохрічний.

Відмінювання і правопис порядкових числівників

1. Числівник третій відмінюється як прикметник м'якої групи, інші числівники відмінюються як прикметники твердої групи.

Н. третій, сімнадцятий

Р. третього, сімнадцятого

Д. третьому, сімнадцятому

Зн. третій (третього), сімнадцятий (сімнадцятого)

Ор. третім, сімнадцятим

М. на третьому, сімнадцятому

2. У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово.

Н. шістсот сорок восьмий

Р. шістсот сорок восьмого

Д. шістсот сорок восьмому

Зн. шістсот сорок восьмий (восьмого)

Ор. шістсот сорок восьмим

М. на шістсот сорок восьмому

С.Р. У реченні числівник може бути будь-яким головним і другорядним членом речення.

Вживання числівників з іменниками

1. При числівниках 2,3,4 іменник вживається у формі називного відмінка множини (три товариші), крім тих іменників, які в множині втрачають суфікс -ин- (три львів'янина).

Якщо іменник стоїть перед числівником і означає приблизність, то він завжди ставиться в родовому множини: днів три.

2. Після дробових числівників іменник стоїть у родовому відмінку: півтора року, двома п'ятими відра, дві треті метра (крім тих випадків, коли є вислови з **половиною**, з **чвертю**, тоді іменник вживається у формі, якої вимагає власне кількісний числівник : три з половиною тижні, шість із чвертю сажнів).

3. У мішаних числівниках іменники узгоджуються із цілим числом: два з половиною місяці (називний відмінок).

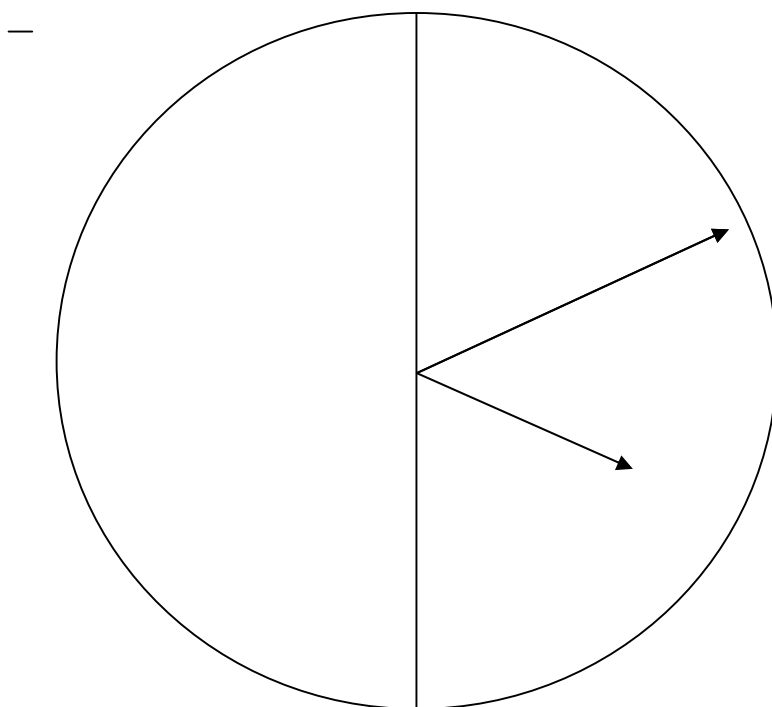
4. При приєднанні дробової частини до цілої сполучником **і** іменник узгоджується з дробовою частиною: дев'ять цілих і сім десятих гектара.

5. Збірні числівники поєднуються з іменниками чоловічого роду-назвами осіб, тварин, птахів та іменниками, що мають лише форму множини: четверо учнів, троє коней, двоє дверей.

4. При позначенні дат назви місяців завжди вживаються в родовому відмінку: перше березня, з тридцять першим травня.

Категорія часу в українській мові

Котра година?	О котрій годині?
---------------	------------------

Чверть на третю, двадцять п'ять по восьмій. За двадцять перша, двадцять до другої.

При позначенні часу в українській мові використовуємо запитання **котра** (година)? — Третя, одинадцята, сімнадцята.

О котрій годині? – О четвертій, о вісімнадцятій, о пів на першу.

Для позначення хвилинного часу вживаємо прийменники.

Позначаючи хвилинний час від 12 до 6 (першу половину години),

використовуємо прийменники **на, по;** від 6 до 12 (другу половину години) **за, до.**

Займенник

Л.З.

Займенник – самостійна частина мови, яка вказує на предмет, ознаку, кількість, але не називає їх. Відповідає на запитання хто? що? який? скільки?

М.О.

Розряди займенників

1. Особові

1. я	1. ми
2. ти	2. ви
3. він, вона, воно	3. вони

2. Зворотний: себе

3. Питальні: хто? що? який? чий? котрий? скільки?

4. Відносні: хто, що, який, чий, котрий, скільки.

5. Заперечні: частка ні+питальні займенники: ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки.

6. Неозначені: питальні займенники +де, аби, сь, будь, небудь, казна, хтозна, бозна: *дехто, абихто, хтось, будь-хто, хто-небудь, казна-хто, хтозна-хто, бозна-хто.*

7. Присвійні: мій, твій, свій, ваш, наш, їхній, його, її.

8. Вказівні: цей(сей), той(отой), такий, стільки.

9. Означальні: весь, всякий, сам, самий, кожний, жодний, інший.

Відмінювання займенників

Особові

Н. я	ти	він	вона	воно	ми	ви	вони
Р. мене	тебе	його	її	його	нас	вас	їх
Д. мені	тобі	йому	їй	йому	нам	вам	їм
Зн. мене	тебе	його	її	його	нас	вас	їх
О. мною	тобою	ним	нею	ним	нами	вами	ними
М. (на) мені	тобі	ньому	ній	ньому	нас	вас	них

В орудному відмінку та після прийменників у займенниках **він, воно, вона, вони** на початку слова з'являється приставний **н:** на ній.

Займенники мій, свій, чий, той, цей, весь.

Н. мій	чий	та	вся	чиї	ті	ці	всі
Р. мого	чийого	тієї(тої)	всієї	чиїх	тих	цих	всіх
Д. моєму	чийому (чиєму)	тій	всій	чийій	тими	цими	
всіма							

Зн.	форми	називного	чи	родового	відмінка
О. моїм	чийм	тією(тою)	всією	чийм	тими цими
М. (на) моєму	чийому	тій	всій	чиїх	тих цих
всіма					
всіх					
(моїм)	(чийому, чийм)				

Займенники хто, що, хто-небудь, деякий.

Н. хто	що	хто-небудь	деякий
Р. кого	чого	кого-небудь	деякого
Д. кому	чому	кому-небудь	деякому
Зн.	форми називного	чи родового	відмінка
О. ким	чим	ким-небудь	деяким
М. (на) кому	чому	ким-небудь	деякому
(кім)	(чім)		

С.Р. Займенник може бути будь-яким членом речення.

Правопис займенників

1. Неозначені займенники пишуться **через дефіс** із частками **будь-, -небудь, казна-, хтозна-, бозна-, невідь:** чого-небудь, будь-який, казна-що, хтозна-ким, бозна-котрий, невідь-чий.
2. З частками **де-, аби-, -сь** займенники пишуться **разом:** дещо, абихто, чийсь.
3. Заперечні займенники пишуться разом: ніскільки, нічий, ніщо.
4. Якщо між займенником і часткою є прийменник, то всі слова пишемо окремо: будь у кого, хтозна з чим, ні для кого, ні в яких.

Увага!

Неабихто, неабичий, неабищо, неабиякий.

Дієслово

Дієслово –одна з найрозвиненіших частин української мови. Українська мова є дієслівною, у ній дієслово має 5 форм.

Форми дієслів

1. Неозначена форма (інфінітив).
2. Способові дієслова.

3. Безособові дієслова.
4. Дієприкметник.
5. Дієприслівник.

1. Інфінітив

Неозначена форма (інфінітив) – незмінна, початкова форма дієслова, називає дію або стан безвідносно до особи, числа, роду, способу й відповідає на запитання *що робити? що зробити?*

Дієслова в неозначеній формі мають види: доконаний (що зробити?) або недоконаний (що робити?) – і закінчуються на суфікс -ти: прагнути, досягти, хоча в стилістичному вжитку (можливі суфікси -ть, -сти, -ки, -усі, -оньки, -очки): оживать, розцвісти, їстоньки, спаточки, спатусі.

У реченні інфінітив може бути підметом, присудком, додатком, означенням, обставиною.

2. Способові дієслова

Дієслово має три **способи**:

Дійсний

Дієслова означають реальну дію, яка відбувалася, відбувається або буде відбуватися.

Подбає, розв'язав.
розв'язи.

Умовний

Дія можлива за певних умов чи бажана.

Подбав би, розв'язала б.

Наказовий

Дієслова виражають прохання, наказ, заклик, побажання.

Хай подбає,

Часи дієслів

Є три часи дієслів у дійсному способі: минулий, теперішній, майбутній.

Дієслова **минулого** часу означають дію, яка відбулась до моменту мовлення про неї: спроектував, замислилися. Змінюються за родами й числами.

Дієслова **теперішнього** часу означають дію, яка відбувається в момент мовлення про неї: турбується, відзначають.

Дієслова **майбутнього** часу означають дію, яка відбувається після моменту мовлення про неї: зацікавляться, буде розцвітати.

Дієслова в майбутньому часі мають три форми: просту доконаного виду: відзначу, зрозумію;

складну недоконаного виду: відзначатимете, розумітимуть;
складену недоконаного виду: будуть відзначати, буде розуміти.
У контексті форма одного часу може вживатися замість іншої.

Змінювання дієслів. Дієвідміни

У теперішньому й майбутньому часах дієслова змінюються за особами й числами. Дієслова мають закінчення за належністю до 1-ої чи 2-ої дієвідміни.

ОДНИНА

1 дієвідміна

1 ос. Хочу, приїжджаю
2 ос. Хочеш, приїжджаєш
3 ос. Хоче, приїжджає

2 дієвідміна

1 ос. Біжу, клею
2 ос. Біжиш, клеїш
3 ос. Біжить, клеїть

МНОЖИНА

1 дієвідміна

1 ос. Хочемо, приїжджаємо
2 ос. Хочете, приїжджаєте
3 ос. Хочуть, приїжджають

2 дієвідміна

1 ос. Біжимо, клеїмо
2 ос. Біжите, клеїте
3 ос. Біжать, клеять

Отже, у дієсловах 1-ої дієвідміни в особових закінченнях пишемо -е,-є,
у дієсловах 2-ої дієвідміни пишемо -и, ї.

— Хід визначення дієвідміни й написання закінчення:

1 варіант

1. Ставимо дієслово в 3-ій особі множини (*вони* що роблять?)
2. Якщо закінчення -уть, -ють – 1 дієвідміна, -ать, -ять – 2 дієвідміна.
3. У дієсловах 1-ої дієвідміни пишемо е,є, у дієсловах 2-ої дієвідміни – и, ї.

Для запам'ятовування:

1-а дієвідміна: женуть, колють, полють, борють, хочуть, стелють, булькочуть, муркочуть, сопуть, брязкочуть.
2-а дієвідміна: бачать, гоять, клеять, доять, булькотять, бурмотять, муркотять, цокотять, брязкотять.

2 варіант.

Якщо основа інфінітива закінчується суфіксами -і-, -ї-, -и- або після шиплячого -а-, і цей суфікс у 1-ій особі однини випадає, то дієслово належить до 2-ої дієвідміни. Інші дієслова належать до 1-ої дієвідміни.

Архаїчні дієслова

ОДНИНА

- 1 ос. Дам, їм, відповім
- 2 ос. Даси, їси, відповіси
- 3 ос. Дасть, їсть, відповість

МНОЖИНА

- 1 ос. Дамо, їмо, відповімо
- 2 ос. Дасте, їсте, відповісте
- 3 ос. Дадуть, їдять, відповідять

Види дієслів

Доконаний

Дієслова доконаного виду
виду

означають завершену дію

Що зробити?

Притихнути

Види дієслів творяться:

- суфіксами: втрачати--втратити
- префіксами: тужити--затужити
- чергуванням звуків у корені: здирати--зідрати
- зміною наголосу: виносити--виносити
- зміною коренів чи основ: брати--взяти, шукати--знайти.

Дієслова утворюють видові пари, деякі дієслова мають тільки один вид: насидітися, потребувати.

Недоконаний

Дієслова недоконаного

означають незавершену

Що робити?

Притихати

Перехідність дієслів

Перехідні дієслова означають дію, яка переходить або спрямована на предмет. При перехідних дієсловах стоїть додаток, виражений іменником або займенником у знахідному чи родовому відмінках без прийменника. Черешню білу вітер розбудив.

Неперехідні дієслова означають дію, що не переходить на предмет, при них немає додатка. До неперехідних належать дієслова з часткою -ся. Відхилитися від курсу неважко.

УВАГА!

Не з дієсловами пишемо окремо!

Разом не пишемо в дієсловах: нехтувати, неволити, ненавидіти, неприємніти, непокоїти, нестямитися, незчутися, **які без не не вживаються.**

Деякі дієслова пишемо з не разом і окремо залежно від значення.

Не славити – не прославляти. Неславити – ганьбити.

Не покоїтися – не лежати. Непокоїтися – турбуватися.

Не здужати – не осилити, не подолати. Нездужати – хворіти.

3. Безособові дієслова

Безособові дієслова означають дію, яка виконується без діяча, безвідносно до когось. Вони можуть означати:

- явища природи: дощить, хурделить;
- стан людини: не спиться, лихоманить;
- явища буття: трапилося, не стало;
- кимось виконану дію (дієслова на -но, -то): відчинено, прикрито.

С.Р. У реченні дієслово може бути будь-яким членом речення, найчастіше – присудком.

4. Дієприкметник

Це особлива форма дієслова, яка означає ознаку предмета за дією і поєднує в собі ознаки прикметника й дієслова, відповідає на запитання *який? яка? яке? які?*

Дієприкметник поєднує в собі ознаки двох частин мови.

Від прикметника:

- питання *який? яка? яке?*

загублений

- змінювання за родами, числами
- недоконаний вид

- синтаксичні функції: означення, присудок
- теперішній час

- відмінювання як прикметники
- пасивний

твердої групи за 6-ма відмінками

Від дієслова:

- названа дія:

- доконаний і

- минулий або

- стан: активний,

Активні та пасивні дієприкметники

***Активні* дієприкметники**

називають ознаку за дією, виконувану самим предметом: ревучі пороги, пожовкле листя. Активні дієприкметники бувають доконаного й недоконаного видів.

Доконаний вид

вид

Основа інфінітива док.в. + суфікс *л*

почервоніти – почервонілий

Недоконаний

Основа недок.в. + суфікси *-уч-, -юч*
-ач-, -яч

квітнути – квітнучий
спати – сплячий

Пасивні дієприкметники

доконаного й недоконаного видів утворюються від основи інфінітива за допомогою суфіксів **-н-, -ен (єн)-, -т-:** скосити – скошений, пиляти – пиляний, ввімкнути – ввімкнений.

Увага!

*У сучасному літературному мовленні активні дієприкметники, утворені за допомогою суфіксів **-уч-, -юч-, -ач-, -яч-**, вважаємо **ненормативними** і замінюємо описовими зворотами: стоячий учень – учень, який стоїть.

Деякі з таких дієприкметників зрідка вживаються в прислів'ях, сталих виразах, термінологічних словосполученнях: під лежачий камінь вода не тече; стояча вода; виконуючий обов'язки.

***Ненормативними** є також форми з суфіксами **-вш-, -ш-** (перемігший, зрозумівший – який переміг, який зрозумів).

*Дієприкметник разом із залежними словами утворює дієприкметниковий зворот: чітко сформульована учнем думка; колія, присипана снігом.

*Не з дієприкметниками пишемо разом, якщо при дієприкметнику немає пояснювального слова: **незабутий** лист, але **не забутий мною** лист. Не з дієприкметником пишемо окремо і в тому випадку, якщо дієприкметник є присудком. Правило **не записане.**

С.Р. У реченні дієприкметник може бути означенням чи частиною присудка.

Дієприслівник

Дієприслівник – це особлива незмінна форма дієслова, що називає додаткову дію до тієї основної, яку виконує діяч, і відповідає на запитання **ЩО РОБЛЯЧИ? ЩО ЗРОБИВШИ?**

Самі по собі дієприслівники не вказують на час дії.

Дієприслівники мають 2-а види: доконаний і недоконаний.

Дієприслівники **доконаного виду** відповідають на запитання **що зробивши?** і означають дію, яка відбувається до основної.

Утворюються від дієслів чоловічого роду минулого часу додаванням суфіксів **-вши, -ши**: осмислив – осмисливши, переміг – перемігши.

Дієприслівники **недоконаного виду** відповідають на запитання **що роблячи?** та означають дію, яка відбувається одночасно з основною дією діяча. Утворюються від дієслів 3-ої особи множини теперішнього часу відкиданням **-ть(ся)** і додаванням суфікса **-чи**: бачать – бачачи, борються – борючись.

Увага!

Написання суфіксів **-а(я)-** чи **-у(ю)-** залежить від дієвідміни:

1-а дієвідміна: **бігають-бігаючи**; 2-а дієвідміна: **біжать-біжачи**.

У кінці дієприслівників завжди пишемо **И**: тремтячи (що роблячи?), на відміну від дієприкметників у називному відмінку множини: тремтячі (які?) листочки.

Не з дієприслівниками пишемо окремо, крім тих дієприслівників, які без **не** не вживаються: не піддавшись, не мелючи, але: нехтуючи.

* Разом із залежними словами дієприслівник утворює дієприслівниковий зворот: посміхнувся, оглянувши своє обійстя; відійшла, нашвидку причепутившись.

С.Р. У реченні дієприслівник є **обставиною**. Дієприслівниковий зворот виступає одним членом речення – обставиною.

Прислівник

Л. 3.

Прислівник – незмінна самостійна частина мови, яка означає ознаку ознаки, ознаку дії, ознаку предмета. Відповідає на запитання: як? яким способом? якою мірою? наскільки? коли? де? куди? звідки? для чого? з якою метою? навіщо? чому? через що? з якої причини?

М.О.

Постійна ознака – незмінність, непостійна – ступені порівняння.

Ступені порівняння

Вищий

Проста форма

Основа + -ш-, -іш-

Глибше, товстіше

Складена форма

більш, менш + прислівник

Більш глибоко, менш чітко

Найвищий

Префікси як-, най + основа простої форми вищого ступеня порівняння: найдорожче, найщедріше, якнайчистіше, найкоротше.

Розряди за значенням

Означальні

Якісно-означальні: ЯК? вимогливо, настирно.

Способу дії: ЯК? ЯКИМ СПОСОБОМ? верхи, навприсядки, віч-на-віч.

Міри й ступеня дії: ЯКОЮ МІРОЮ? НАСКІЛЬКИ? дотла, забагато.

Обставинні

Часу: КОЛИ? ЯК ДОВГО? З ЯКОГО ЧАСУ? ДО ЯКОГО ЧАСУ? навесні, допізна, дорана.

Місця: ДЕ? КУДИ? ЗВІДКИ? вгорі, праворуч, де-не-де, здалеку, звідси.

Мети: ДЛЯ ЧОГО? НАВЩО? З ЯКОЮ МЕТОЮ? на славу, на сміх, навмисне.

Причини: ЧОМУ? З ЯКОЇ ПРИЧИНИ? спересердя, зозла, ненароком, зосліпу.

Умови: ЗА ЯКОЇ УМОВИ? принагідно, зрідка.

Предикативні

(виступають у ролі присудка)

Можна, немає, безпечно, гріх, потрібно, слід, треба, варто, не видно.

Модальні (за класифікацією І.П.Ющука)

Показують ставлення мовця до сказаного й виступають у ролі вставних слів. Мабуть, на жаль, на щастя, по-твоєму, по-третє, тощо.

Походження прислівників (за класифікацією І. П.Ющука)

1. Первинні: де, куди, там, туди, коли, де, як, так.
2. Похідні: звідти, як-небудь, десь, ніколи, звідки, всюди.
3. Відіменникові: щозими, жаль, пліч-о-пліч, зроду-віку.
4. Відприкметникові: по-людськи, здалека, досита, по-українському.
5. Відчислівникові: натроє, ушестеро, вдвічі, по-третє.
6. Відзайменникові: по-їхньому, нізащо, потім.
7. Віддієслівні: навприсядки, хвилююче, навстоячки.
8. Складні: мимохідь, хоч-не-хоч, рано-вранці, споконвіку.
9. Складені: сам на сам, день у день, ні в сих ні в тих.

Правопис прислівників

Словник труднощів

Ледь-ледь	де-не-де	раз у раз
Давним-давно	як-не-як	день у день
Зроду-віку	коли-не-коли	рік у рік
Врешті-решт	хоч-не-хоч	кінець кінцем
З давніх-давен	будь-що-будь	один одним
Видимо-невидимо	всього-на-всього	сам на сам
<u>Повік-віки</u>	пліч-о-пліч	один на один
Сам-один	віч-на-віч	один одинцем
З діда-прадіда	тет-а-тет	з усіх усюд
Без кінця-краю		сама самотою
Вряди-годи		так на так

РАЗОМ

Абикуди, абияк, анітелень, анічичирк, безвісти, вволю, віддавна, віднині, взимку, взнаки, внічию, водносталь, впереміж, впереміш, врешті, врозкид, вщерть, деінде, додолу, додому, донині, дотла, дочиста, заодно, заочі, запанібрата, зозла, зокола, зрання, зрештою, мимоволі, мимохідь, мимохить, навиворіт, навідліг, навідріз, навесні, навперейми, навпочіпки, навшпиньках, надворі, надголодь, надзелень, наосліп,

наостанок, наостанку, наперекір, напівдорозі, напохваті,
натщесерце, опівдні, опівночі, передусім, підряд, повік, позаочі,
позаторік, поодинці, попідвіконню, попідтинню, почасти,
скраю, спідлоба, споконвіку, споконвіків, спочатку, спрадавна,
спрожого, чимдалі, чимдуж, чимраз, увечері, увись, усмак,
щонайкраще, якнайдужче, якнайшвидше.

ОКРЕМО

Без відома, без кінця-краю, без ладу, без угаву, без упину, будь
ласка, в міру, в основному, все одно, все рівно, в цілому, дарма
що, десь-інде, до відома, до вподоби, до ладу, до останку, до
побачення, до речі, до решти, до смаку, до снаги, на бігу, на біс,
на виплат, на відмінно, на віки вічні, на гамуз, на диво, на
добраніч, на жаль, на зло, на мить, на око, на поталу, на самоті,
на сміх, на совість, на ура, на ходу, не в змозі, ні на гріш, під
гору, під силу, по двоє, по змозі, поки що, по суті, по троє, по
черзі, тільки що, у височінь, у стократ, уві сні, як слід, як
треба.

Увага! На-гора, по-латині, ім'я по батькові,

Розрізняйте!

**Прислівники
займенником**

Прийменник з іменником,

(Звідки?) – згори
Вивчив (як?) напам'ять
Світає (де?) надворі
Бігли (як?) назустріч
Вийшло (як?) по-іншому

З гори (якої?) крутої
На пам'ять (на що?) не надійся
На дворі (на чому?) спориш ріс
На зустріч (з ким?) із другом
(По якому?) По іншому провулку

Увага! Частки будь-, -небудь, казна-, хтозна-, бозна-, невідь-
пишемо з прислівниками **завжди** через дефіс: будь-де, казна-як,
коли-небудь, бозна-скільки, невідь-звідки.

С.Р. Прислівник найчастіше виступає в реченні обставиною.

Морфологічний розбір самостійних частин мови

Іменник

1. Частина мови.
2. Початкова форма (називний відмінок однини).
3. Лексичне значення:
 - істота чи неістота;
 - власна чи загальна назва;
 - збірна назва чи одинична;
 - конкретна чи абстрактна;
 - речовинна чи предметна назва.
4. Граматичні ознаки:
 - рід (чоловічий, жіночий, середній, іменники подвійного роду);
 - число (однина, множина, тільки однина, тільки множина);
 - відміна (1,2,3,4);
 - група: тверда, м'яка, мішана (для іменників 1 і 2 відмін);
 - відмінок (7).
5. Синтаксична роль.
6. Особливості словотвору та написання.

Прикметник

1. Частина мови.
2. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
3. Розряд за значенням (якісний, відносний, присвійний).
4. Ступінь порівняння: вихідна форма, вищий, найвищий (для якісних).
5. Форма: коротка, повна (для якісних).
6. Група: тверда, м'яка (за закінченням основи).
7. Рід.
8. Число.
9. Відмінок (6).
10. Синтаксична роль.
- 11 Особливості словотвору та написання.

Числівник

1. Частина мови.
2. Початкова форма (називний відмінок), для порядкових –називний відмінок однини чоловічого роду.
3. Розряд за значенням (кількісні, порядкові).
4. Підгрупа для кількісних (власне кількісні, дробові, збірні, неозначено-кількісні).
5. Група за будовою (прості, складні, складені).

6. Рід, число, відмінок (для порядкових), відмінок для кількісних.
7. Синтаксична роль.
8. Особливості словотвору та написання.

Займенник

1. Частина мови.
2. Початкова форма (називний відмінок).
3. Розряд за значенням (особові, зворотний, питальні, відносні, заперечні, неозначені, присвійні, вказівні, означальні).
4. Рід, число (якщо є).
5. Відмінок.
6. Синтаксична роль.
7. Особливості словотвору та написання.

Дієслово

1. Частина мови.
2. Дієслівна форма (інфінітив, способів дієслова, безособове дієслово, дієприкметник, дієприслівник).
3. Час, форма для майбутнього часу.
4. Особа і число для теперішнього і майбутнього часу.
5. Рід в однині для минулого часу й умовного способу.
6. Вид.
7. Спосіб.
8. Перехідне чи неперехідне.
9. Дієвідміна.
10. Синтаксична роль.
11. Особливості словотвору та написання.

Для дієприкметника

1. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
2. Стан (активний чи пасивний).
3. Вид (доконаний, недоконаний).
4. Час (теперішній, минулий).
5. Число, рід, відмінок.
6. Синтаксична роль.
7. Особливості словотвору та написання.

Для дієприслівника

1. Слово (незмінне).
2. Вид (доконаний, недоконаний).
3. Час (теперішній, минулий).
4. Синтаксична роль.

5. Особливості словотвору та написання.

Прислівник

1. Слово (незмінне).
2. Розряд за значенням (означальні, обставинні, предикативні, модальні).
3. Для означальних (ступінь порівняння).
4. Синтаксична роль.
5. Особливості словотвору та написання.

*Для кожної частини мови необхідно визначити спосіб творення та особливості правопису.

Службові частини мови

Прийменник

Прийменник – незмінна службова частина мови, яка виражає залежність іменника, прикметника, числівника, займенника від інших слів у словосполученні чи в реченні, чим показує відношення між предметами.

Значення прийменників:

Простір: прийти **в** село, черед **за** селом.

Місце: писати в зошиті, чергувати в їдальні.

Час: **о** сьомій годині, буде **через** півгодини.

Причина: занедужав **через** протяг, сміятися **від** щастя.

Мета: з'явився **для** консультації.

Спосіб дії: виступати **за** тезами.

Умова дії: дякують **при** бажанні.

Означальні: горщик **із** глини.

Вказівка на предмет: прощатися з друзями.

Групи прийменників за походженням

1. Первинні (непохідні): у, (в), з (зі, із, зо), до, за, на, від, без, на, по, при, під, при, через, об, од, ради, для, між, уві.

2. Вторинні (похідні): із-за, поза, заради, попід, понад, з-поміж.

3. Відіменникові: коло, протягом, шляхом, край, кінець, у результаті, у зв'язку, за допомогою.

4. Віддієприслівникові: назустріч, навкруги, обабіч, поряд, поруч, залежно від, відповідно до, посеред.

Групи за будовою

Прості

Складні

Складені

Один корінь

До, через, від, по, без,

Одне слово

З-над, попід, довкола

Кілька слів

Відповідно до,
у зв'язку з

Вживання прийменників з відмінками

З родовим: без, до, біля, від, за, з-за, з-під, проти, між, у(в), коло, для, окрім, після, ради, серед, близько, кінець, вздовж, близько, вглиб, край, щодо, замість.

З давальним: всупереч, навздогін, завдяки, вслід, навперейми, наперекір, назустріч, напереріз, на противагу *та ін.*

Із знахідним: про, через, крізь, попри, повз, на, об, по, у(в), за, над, о, об, перед, поза, понад *та ін.*

З орудним: за, над, перед, під, понад, поміж, поза, по *та ін.*

З місцевим: на, по, у(в), о(об), при *та ін.*

Увага! Без прийменників вживаються лише називний і кличний відмінки. Місцевий відмінок завжди вживається з прийменником.

Правопис прийменників

Разом

Через дефіс

Окремо

Прийменники на з-, із-

Попід, щодо,
поза, поміж,
заради, назустріч,

з-за, із-за, з-понад,
з-під, з-серед, з-попід,
з-поміж, з-посеред,

відповідно до,
згідно з, у силу,
під час, у разі.

Запам'ятай !

Заради, назустріч, напередодні, навпроти, наприкінці, поперед, внаслідок, задля, побіля, впродовж, побіля, помимо, вповдовж, у силу, незважаючи на, під час, наді мною, у разі, що ж до.

Сполучник

Сполучник – службова незмінна частина мови, з допомогою якої поєднуються однорідні члени речення і частини складного речення.

За значенням сполучники поділяються на **сурядні й підрядні**.

Сполучники сурядності

(з'єднують однорідні члени речення або рівноправні речення)

1. Єднальні: і (й), **та** в значенні **і**, також, і... і, ні... ні, як... так, не тільки... а й.
2. Протиставні: а, але, **та** в значенні **але**, все ж, зате, проте, однак.
3. Розділові: або, чи, то... то, чи... чи, не то... не то, чи то... чи то.

Сполучники підрядності

Часові: як, відтоді, перед тим як, з тих пір як, як тільки, тільки-но, тільки що, поки, доки, як тільки, ледве, щойно, скоро, в міру того як, перед тим як *та інші*.

Порівняльні: як, мов, немов, мовби, мовбито, немовби, немовбито, наче, неначе, неначеб, неначебто, ніби, нібито, буцім, буцімто *та інші*.

Причинові: бо, тому, що, оскільки, через те що, позаяк *та інші*.

Мети: щоб, для того щоб, аби, задля того щоб, з тим щоб *та інші*.

Умовні: якщо, якби, коли б, аби, тільки, раз *та інші*.

Допустові: дарма що, хай, нехай, незважаючи на те що, хоч *та інші*.

Наслідковий: так що.

Означальні: хто, що, який, чий, котрий, коли, ніби *та інші*

З'ясувальні: що, чи, де, як, щоб *та інші*

Мовознавець І.П. Ющук виділяє також групу **пояснювальних** сполучників: тобто, цебто, себто, або, а саме, як-от.

Групи сполучників за будовою

Прості

Один корінь

Та, й, чи, як.

Складні

Два-три корені

Щоб, якщо, немовбито.

Складені

Кілька слів

Тому що, та й.

Правопис сполучників

Разом

Адже, отожд, аніж, тобто

абощо, тощо, причому

мовби, мовбито, нібито

начеб, начебто, неначебто

Окремо

тому що, як тільки

незважаючи на те що

дарма що,

тимчасом як

Через дефіс

отож-бо, тільки-

тому-то, тим-то,

якби-то

Розрізняйте!

Сполучники **якщо, якби, щоб, зате, проте** (не відповідають на запитання, не бувають членами речення) пишемо разом.

Прийменники із займенниками, займенниками з частками (відповідають на запитання, є членами речення) пишемо окремо.

Порівняйте!

Якщо (коли) знайдеш у душі добро до іншого, відчуєш сам душевний спокій.

Як (як саме?) **що** відчуєш, так і зумієш передати словами. Прагни проаналізувати свої почуття, **щоб** (аби) зрозуміти переживання інших.

Що (що саме?) **б** не відбувалося з тобою, материне серце відгукується завжди.

Організувати себе для роботи важко, **зате** (але) як радує результат.

За те (за яке?) щастя бути поруч з тобою багато можна віддати.

Частка

Частка – це незмінна службова частина мови, яка виражає додаткові відтінки смислових чи емоційних значень та утворює нові слова й форми слів.

Розряди за значенням

Модальні – надають смислово-емоційних відтінків значень.

1. **Стверджувальні**: так, гаразд, еге ж, авжеж, аякже, ага, еге, атож.
2. **Заперечні**: ні, ані, не.
3. **Питальні**: чи, невже, як, хіба, що за, як же.
4. **Підсилювальні**: лише, навіть, тільки, аж, все, о, і, й, ой, то, а, всього-на-всього, вже, та, ще та інші.
5. **Вказівні**: то, от, он, це, ось, ото, оце, осьде, онде.
6. **Уточнювальні**: якраз, справді, власне, точно, майже, трохи, приблизно, мало не, трохи, ледве, навряд чи, рівно, немов, десь, буцімто, ніби, наче та інші.
7. **Спонукальні**: давай, бодай, на, ну, годі.
8. **Приєднувальні**: також, теж, до того ж, отже, значить, ще й, адже, то.

Твірні – утворюють слова чи форми слів

1. **Словотвірні**: аби, де, сь, казна, хтозна, бозна, що, не, ні, будь, небудь.

2. **Формотвірні**:

- **хай, нехай** (для творення наказового способу дієслів);

- **би, б** (для творення умовного способу);
- **як, що** (для творення найвищого ступеня порівняння прикметників);
- **ся, сь** (для творення зворотних дієслів).

Правопис часток

Увага!

Частки

*будь-, -небудь, бозна-, казна-, хтозна-
бо-, но-, то-, от-, -таки, -невідь*
пишемо через дефіс.

Частки *де-, аби-, що-, як-, чи-, ні-, ані-, чим-* пишемо разом.

*Якщо між словом і часткою стоїть інше слово, то всі слова пишемо окремо.

*Частку **що** після слів пишемо окремо: тільки що; хіба що.

*Частку **таки** перед словами пишемо окремо: дійшов-таки, але: таки дійшов.

*Якщо частка **то** є вказівною, то вона пишеться окремо.

Словничок-ілюстрація

Будь-що, коли-небудь, все-таки, як-от, казна-що, бозна-як, невідь-звідки, принеси-но, поспіши-бо, тому-то.

Деякий, аніскільки, чимало, чимдалі, абихто, щозими, якнайдужче, нітрохи.

Все ж таки, ні з ким, аби до чого, що ж до.

Поки що, тільки що, хіба що.

Таки зрозумів, таки знайде.

Чи то сьогодні.

Частка не

Частку **не** з іменниками, прикметниками, прислівниками пишемо разом, якщо можлива заміна синонімом без **не**: недруг – ворог, неголосний – гучний, нелегко – важко. Якщо в реченні є протиставлення, то **не** з цими частинами мови пишемо окремо. Не з прикметником пишемо окремо і в тому випадку, якщо прикметник є присудком. Сад не старий.

З числівниками, займенниками, прийменниками, сполучниками, вигуками частка пишеться окремо: не восьмий, не всі, не з ними, не тому що.

Увага! Частка **не** входить до складу префікса **недо-**, який вказує на дію чи ознаку, виявлену неповною мірою: недоїдати, недочитаний.

Словник труднощів

Не можна, невже, не треба, не слід, невдовзі, не раз, не дуже, не вельми, не досить, не цілком, не більше, не менше, не вгаваючи, не під силу. Але: незважаючи на, немов, немовбито, неначе, неабихто, неабищо, неабиякий, неабичий.

Вигук

Вигук – окрема особлива частина мови, яка виражає почуття, спонування, не називаючи їх, а також відтворює деякі звуконаслідувальні слова.

Групи вигуків за походженням

Первинні

Ах, ох, ой, гей, ну, о

Вторинні

Господи, леле, ой Боже

Групи вигуків за значенням

- Емоційні:** ех, цур тобі пек, ой лишенько.
- Спонукальні:** гайда, алло, цить, но.
- Форми мовленнєвого етикету:** будь ласка, до побачення, на здоров'я, даруйте, помагайбі, на добраніч, перепрошую.
- Звуконаслідувальні слова:** кукуріку, тьох-тьох, брязь, тс-с-с.

Правопис вигуків

- Вигуки і звуконаслідувальні слова, що повторюються, пишемо окремо: гай-гай, ку-ку.
- Після вигуків, що стоять на початку чи в середині речення і вимовляються з виразною окличною інтонацією, ставиться знак оклику. І чується – **ой лишенько!** – як плачуть матері.
- Від членів речення вигуки відокремлюються комами, крім **о, ой**, якщо останні стоять перед звертаннями і переходять у розряд часток. **Гей**, до зброї, всі у путь! **О** земле рідна!

Увага!

Вигуки можуть виступати в ролі членів речення, набуваючи ознак іменника:

„А-а-ай” котилося над степом, розбурхуючи тишу. (Підмет).

Не кажи „стоп”, не закінчивши справи. (Додаток).

Морфологічний розбір службових частин мови

Прийменник

1. Службова частина мови.
2. Група за походженням: первинний, вторинний.
3. Група за будовою: простий, складний чи складений.
4. З якою відмінковою формою вжитий.
5. Особливості правопису.

Сполучник

1. Службова частина мови.
2. Розряд за значенням і синтаксичною роллю (сурядний, підрядний).
3. Група за будовою: (простий, складний чи складений).
4. Особливості правопису.

Частка

1. Службова частина мови.
2. Група за значенням (модальні, твірні).
3. Особливості правопису.

Вигук

1. Частина мови.
2. Група за значенням (емоційні, спонукальні, форми мовленнєвого етикету, звуконаслідувальні слова).
3. Група за будовою (первинні, вторинні).
4. Особливості правопису.

Додаток 5

СЛОВНИК КРАЄЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ ДЛЯ ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ 5 КЛАСУ

Адміральська слобідка	Ліски
Аляуди	Лягін
Аркас	Макаров
Беллінсгаузен	Механічний завод
Броненосець	Морський порт
Буг	Набережна
Варварівка	Наваль
Верф на Інгулі	Нахімов
Вітрила	Обсерваторія
Висунь	Океанограф
Водопій	Ольшанський
Гирло річки	Парк імені Петровського
Грейг	Південний Буг
Евіс	Потьомкін
Жовтневе	Рангоут
Група «Центр»	Садова
Інгулець	Соборна
Каштановий сквер	Стапелі
Кіль	Сухий Фонтан
Кобер	Сухогроз
Кораблебудування	Ушаков
Корма	Флоतोводець
Корнєв	Хоменко
Корнілов	Широка Балка
Кремінь	Южноукраїнськ
Лиман	

СЛОВНИК КРАЄЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ ДЛЯ ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ 6 КЛАСУ

Адміралтейство	Козацький перевіз
Артилерійська	Колодязна
Бузький міст	Кораблебудівний інститут
Варварівський міст	Лазарев
Вознесенськ	Макаров
Воєнна Слобідка	Матвіївка
Гімназична площа	Наваринська
Глиноземний завод	Нікольська
Глазенапівська	Очаків
Дике Поле	Первомайськ
Дніпро-Бузький лиман	Спаський спуск
Екваторія	Тернівка
Залізничне селище	Центральний район
Завод «Дормашина»	Фаброва Дача
Інгульський міст	Шевченківський сквер
Кінбурн	

СЛОВНИК КРАЄЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ ДЛЯ ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ 7 КЛАСУ

Аркасівський сквер	Мельнична вулиця
Велика Корениха	Мигія
Газета «Южанин»	Мішково-Погорілове
Грейг Олексій Самійлович	Нахімов Павло Степанович
Громоклея	Новий Водопій
Грецька вулиця	Ольвіополь
Завод імені 61 комунара	Ракетне Урочище
Інвалідні хутори	Ташлицьке водосховище
Католицька вулиця	Темвод
Кінбурська коса	Тилигульський лиман
Кобзар Терентій Терешко	Траулер
Кріпосна вулиця	Фортеця Хаджибей
Лагерне поле	Чорноморський суднобудівний завод
Матвіївський ліс	

СЛОВНИК КРАЄЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ ДЛЯ ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ 8 КЛАСУ

Адміральський сквер	Новий Буг
Баштанська республіка	Обсерваторна вулиця
Богоявленськ	Очаківський лиман
Бугогардівська паланка	Парутіно
Велика Морська	Рефрижератор
Вулиця Декабристів	Руська Коса
Десант	Сім'я Тобілевичів
Китобійна база	Софіївське водосховище
Князь Вітовт	Спасько-Миколаївський монастир
Купецька вулиця	Старицький - драматург
Кур'єрська вулиця	Старий Водопій
Мала Морська	Фабре Франц Якович
Нова Одеса	Ялти

СЛОВНИК КРАЄЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ ДЛЯ ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ 9 КЛАСУ

Аліауді Луїджі	Коблево
Балабанівський ліс	Кропивницький - драматург
Березанський лиман	Лимани
Березнегувато - Снігурівська операція	Мар'їний гай
Богданівка	Мировий суддя
Вавілова Дача	Моряки - десантники
Верещагінський музей	Опера «Катерина»
Військовий губернатор	Очаків
Вулиці Слобідські	Пелагеївський собор
Глазенап фон Богдан Олександрович	Попова балка
Завод «Ремсуд»	Потьомкінська вулиця
Завод «Руссуд»	Пушкінська вулиця
Заводський район	Суворов

Товариство «Просвіта»
Турецькі міни
Турецькі підземні ходи
Турецький фонтан

Додаток 4. Опорний конспект Вживання великої букви у власних назвах

Для правильного написання великої літери у власних назвах використовуємо два підходи.

1-ий. З великої букви пишемо всі слова в назвах:

- індивідуальних назвах людей: Микола Хвильовий, Володимир Великий, Річард Третій Левове Серце;
- назвах релігійних понять: Матір Божа, Святий Дух, Бог (якщо це поняття єдиногобожжя, Бог Христос, але бог Велес), Євангеліє;
- астрономічних назвах: Велика Ведмедиця, Чумацький Шлях;
- назвах найвищих державних установ та посад: Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Конституційний Суд, Верховний Суд, Президент України, Голова Верховної Ради;
- назвах країн: Російська Федерація, Республіка Острови Зеленого Мису;
- назвах населених пунктів: Широка Балка, Конча-Заспа;
- назвах найвищих міжнародних організацій: Європейський Союз, рада Європи (але Міжнародний комітет Червоного Хреста).

2-ий. В інших власних назвах з великої букви пишемо тільки перше слово.

Восьме березня, 8 Березня, Новий рік, Збройні сили України, Національна академія наук України, Золоті ворота, Великий піст, Шевченківська премія.

Словник ерудита

Біблія, „Велесова книга”, Запорізька Січ, Велика Вітчизняна війна, громадянська війна, День матері, орден Незалежності, медаль „За визволення Києва”, епоха Відродження, Києво-Печерська лавра, Стусові поезії, стусівські рукописи, ректор університету, заслужений учитель України, Західна Україна, майдан Слави, миколаївські школи, Миколаївська школа №31, президент компанії, Прем'єр-міністр України, місто Старе Місто, День соборності України, трипільська культура, Друга світова війна,

II Світова війна, Герой Радянського Союзу, пам'ятка
„Літопис Самовидця”, піфагорова теорема, Акт
проголошення незалежності України, станція метро
„Хрещатик”, станція Баштанка, аеропорт Бориспіль, проспект
Героїв Крут.

Додаток 6

Купцова В.В.

Дидактичний матеріал для уроків української мови на краєзнавчій основі

Дидактичний матеріал для 5 класу

Картка 1.

Прочитайте. Розгляньте виділені сполучення слів. Дайте їм характеристику за головним словом.

Півострів у гирлі рік Південний Буг та Інгул, на якому розташований Миколаїв, нагадує чимось судно в момент його стрімкого спуску зі стапелів у води широкого лиману. Очевидно, ця аналогія підказана самими життям, адже Миколаїв – місто кораблебудівників.

Картка 2.

Підкресліть граматичні основи в реченнях. Визначте вид присудка.

Першопоселенцями Миколаєва були рекрутські кріпосні селяни. Вони працювали на Миколаївській верфі та інших підприємствах. Селян нещадно експлуатували. Широко використовувалась праця підлітків.

Картка 3.

Складіть і запишіть речення з поданими словами так, щоб ці слова були однорідними членами.

Інгул, Південний Буг, Висунь, Громокля, Ліски, Водопій, Намив, Соляні, морський, торговий, промисловий.

Картка 4.

Знайдіть у тексті звертання. Прочитайте речення з відповідною інтонацією. Поясніть розділові знаки. Прощай, моя Ольвіє! (М. Вінграновський). О степе український, давній храм, просторий і високий... (В. Бойченко).

Картка 5.

Назвати прості і складні речення, визначити їх граматичні основи.

Адміралтейство Миколаєва дуже довго залишалося основним підприємством міста, і все життя гордян було пов'язане з будівництвом флоту. У різний час у Миколаєві працювали відомі флотоводці Ф. Ушаков, В. Корнілов, Г. Бутаков. Тут народився Е. Макаров - флотоводець, океанограф, полярний дослідник. У 1862 році в Миколаєві був відкритий морський торговий порт, у який було дозволено вхід іноземним кораблям.

Картка 6.

Розставити розділові знаки при діалозі, вставних словах. Пояснити їх уживання.

Ми жили недалеко від Чорного моря. Може чув, є таке місто - Миколаїв?

Одесу – знаю, а про Миколаїв не чув.

У Миколаєві будують кораблі. Кіно "Броненосець Потьомкін" бачив?

Здається бачив.

Так цей броненосець збудували в Миколаєві. (О. Авраменко).

Картка 7.

Спишіть, вставляючи пропущені букви. Встановіть кількість голосних і приголосних звуків у виділених словах.

У 1895-1897 роках у Миколаєві споруджено суднобудівний і механічний заводи "Наваль" і Чорноморський. Перший належав бельгійському акціонерному товариству, другий - "Товариству механічних підприємств Південної Росії". У 1907 році обидві заводи злилися в один.

Картка 8.

Запишіть за алфавітом прізвища відомих діячів Миколаївського краю. Складіть усну розповідь про одного з них.

Беллінсгаузен, Нахімов, Корнілов, Макаров, Петровський, Лягін, Аркас, Ольшанський, Божаткін, Ярова, Кремінь, Бойченко.

Картка 9.

Поділіть слова на склади. Визначте відкриті і закриті склади. Охарактеризуйте приголосні в підкреслених словах

Миколаїв, Миколаєва, окупація, гітлерівська, бойовий, підпільна, Корнєв, диверсія, військовополонений, визволення, визвольний.

Картка 10.

Спишіть текст, замінюючи звуковий запис буквеним. Поставте розділові знаки.

[коли розпочалас'я велика вітчизн'ана війна / понад с'їмдес'ят тис'яч миколайівц'їв вступили до лав народного ополче'н'я]

Картка 11.

Спишіть текст, вставляючи пропущені букви .

16 серпня 1941 року гітл..рівс..кі війс..ка ок..пували Микола..в. А ч..р..з кілька днів у місті ..же діяла в..лика бо..ова підпіл..на груп..а "Центр" під к..рівництвом В.О. Лягіна.

Картка 12.

Складіть і запишіть 4 речення про своє місто, які ілюстрували б чергування звуків [y]-[в], [і]-[й].

Картка 13.

Складіть речення зі словами та словосполученнями: баскетбольний клуб «Миколаїв», команда «Суднобудівник», військові кораблі, стапель.

Картка 14.

Поставити іменники в орудному відмінку. Пояснити правопис слів: Шура Кобер, Вітя Хоменко, сміливість, підпілля, площа, шибениця, аркуш, слава, Вітчизна, незламність, вірність.

Картка 15.

Поясніть значення слів.

Лиман, гирло ріки, кораблебудування, стапель, корма, киль, рангоут, вітрила.

Картка 16.

Прочитайте текст. Знайдіть слова в переносному значенні, підкресліть їх.

У Миколаєві розкошувала осінь. Тротуари жовтіли кленовим листям, посміхалися до перехожих останніми листочками-зірочками. Вода Бугу ще голубіла під високим осіннім небом, а над лиманом бриніли ключі останніх осінніх перельотів.

Картка 17.

Підібрати синоніми до слів. Вказати походження слів.

Десант, корабель, степовий, площа, вулиця.

Картка 18.

У кожному рядку викресліть слова, які не стосуються нашого краю. Підберіть іменники до кожного слова.

1. Неозорий, безкрай, безмежний, гористий,
2. Теплий, спекотний, гарячий, тропічний.
3. Морський, річковий, озерний, ставковий.
4. Суднобудівний, риболовецький, сталеплавильний, шахтарський.

Картка 19.

Виконайте розбір слів за будовою.

Садова, Соборна, Артилерійська, Потьомкінська, Набережна, Сухий Фонтан, Паркова, Жовтневий.

Картка 20.

Побудуйте словотвірні ланцюжки до таких слів: 1 ріка, степ, вода; 2) Миколаїв.

Картка 21.

Назвіть способи творення слів, визначте твірну основу і

словотворчий елемент.

Чорноморський, адміралтейство, спорткомплекс «Надія», Каштановий сквер, швейне підприємство «Евіс».

Картка 22.

Перекладіть текст українською мовою. Зробіть синтаксичний розбір речення.

Николаев сегодня - это более полумиллиона жителей, это известные во всем мире промышленные гиганты, это один из крупнейших в стране кораблестроительный институт, это широкие зеленые проспекты, это полный очарования центр, это красавцы Южный Буг и Ингул.

ДИДАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ 6 КЛАСУ

Картка 1.

Підкресліть іменники, визначте назви істот і неістот, загальні і власні назви.

З волі князя Потьомкіна головним адміністративним центром нашого краю завдяки кораблебудуванню став Миколаїв. Практично на голому місці на високому лівому березі Інгулу, при впадінні його в Дніпро-Бузький лиман, постало велике місто – центр суднобудування на Чорному морі.

Картка 2.

Розкрийте дужки, поясніть правила написання власних і загальних назв. Село (к)алинівка бере початок від (з)апорізького зимівника (к)арпа (о)строверха, що існував тут на початку 18 ст. із першоназвою (к)арлівка. Переказують, що на березі (і)нгулу росли калина і верболиз. З 1789 р. поселення стає місцем проживання для майстрових (м)иколаївської (с)уднобудівної (в)ерфі, а згодом (р)осійський царський уряд дозаяуднив село засудженими на каторгу селянами з (ч)ернігівської, (к)иївської, (в)олинської та інших губерній. Першоназва (к)алинівки (к)арлівка зникла безслідно.

Картка 3.

Підберіть загальні назви до власних, визначте рід і число іменників.

Криве Озеро, Снігурівка, Прибужжя, Трихати, Південний Буг, Громоклея, Свято-Михайлівський, Єланецький, Ліски, Тилигульський.

Картка 4 .

Поставте іменники в родовому відмінку однини.

Лиман, верф, Буг, Інгул, Гіпаніс, завод, Інгулець, Намив, хутір, Борисфен, Мертвовод, Вознесенськ, ярі, Сухий Єланець, глинозем, чебрець, шторм, рейс.

Картка 5.

Утворіть форму кличного відмінка від поданих іменників.

Пан Аркас, колега Немиров, пані Бабакова, Дмитро Дмитрович, бузький чумак, генерал-фельдмаршал Потьомкін, край, степ.

Картка 6.

Зробіть морфологічний розбір іменників.

Одним із найпоетичніших співців нашого миколаївського степу є відомий письменник, виходець із села Новоолександрівка Баштанського району Олександр Олександрович Сизоненко.

Картка 7.

Підкресліть у тексті прикметники, визначте їх розряд та морфологічні ознаки.

В одному з куточків сучасного м. Первомайська колись було мальовниче село Богопіль. Саме там народився заслужений художник України Андрій Данилович Антонюк. Його творчість започаткувала особливу південноукраїнську школу образотворчого мистецтва. Найвідоміші картини художника - “На Голгофу”, “Мигіївські камені”, “На Бузі”, “Дажьбог”. Батьковим шляхом пішов і син Андрія Даниловича – талановитий молодий митець.

Картка 8.

Виправте помилки у вживанні прикметників.

Самою прекрасною особливістю Миколаєва є його розташування на Південному Бузі. Південний Буг у Миколаєві і нижче міста – це не просто ріка – одна з найбільш відомих на Україні. Це лиман – затока, утворена Чорним морем, гирлова природня екологічна система зі своїми особливостями.

Картка 9.

Запишіть речення, розкривши дужки.

Дніпро(Бузька) еко(система) є однією з найбільш рибо(продуктивних) у світі. У наш час у цій гирловій області є 81 вид риб, у тому числі прісно(водних) видів – 39, морських – 17, солонувато(водних) – 12, різно(водних) – 8. У Дніпро(Бузькому) лимані багато видів риб, які охороняються законом. Серед них – судак (буговець), дніпровсько(азовська) шемая та усач (дніпровський).

Картка 10.

Запишіть прізвища українською мовою. Що ви знаєте про наших видатних земляків? Складіть 4 речення про них.

Леваневский, Лисянский, Лягин, Берсон, Божаткин, Васляев, Мозолевский, Макушин, Немиров, Ольшанский, Игнатьев, Стешин, Хлопинская, Виноградова.

Картка 11.

Прочитайте текст. Виділені прикметники розберіть як частину мови.

Проблема якості й безпеки продуктів харчування значно загострилась у зв'язку з посиленням потоком імпорту в Україну. У будь-якому магазині чи кіоску Миколаєва сьогодні велика кількість імпортних **харчових** товарів. Однак не кожен миколаєвець знає про **низьку** якість цих продуктів. Так, тільки за 1996 рік у торгівельній мережі міста було забраковано неякісних товарів харчування на суму більшу ніж 10587 гривень.

Картка 12.

Запишіть речення, випишіть числівники, визначте розряд за значенням та групу за будовою.

Сквер імені 68 героїв-десантників – священне місце для миколаївців. Він розташований у центрі міста, поряд із головною площею. У сквері поховані учасники морського десанту, які загинули 26-28 березня 1944 року в жорстоких боях із фашистськими загарбниками під час визволення нашого міста. Десантники були бійцями 384-го окремого батальйону морської піхоти Чорноморського флоту. Разом із 55 морськими піхотинцями в десант вирушили 10 мінерів, армійські зв'язківці. Провідником був місцевий рибалка Андрій Іванович Андрєєв.

Картка 13.

Перепишіть, записуючи цифри словами.

У 1986 році на Чорноморському суднобудівному заводі та в м. Херсоні була побудована яхта “Ікар”. У вересні 1987 року судно з командою із 7 чоловік під керівництвом капітана Немирова здійснило кругосвітнє плавання. Яхта перебувала в похіді 325 діб, подолавши шлях більше як 31000 миль. У 1992 році вперше під прапором України на яхті було здійснено похід до м. Нью-Йорка і назад, за 182 дні подолано більше ніж 15000 миль.

Картка 14.

Провідмініяйте словосполучення.

68 героїв, сто один рік, одна тисяча сімсот вісімдесят дев'ятий рік.

Поясніть, як пов'язані цифри з історією Миколаєва.

Картка 15.

Виписіть числівники, розберіть їх як частину мови.

У 2002 році Миколаївський зоопарк відзначив 100 років з часу свого заснування. Наш зоопарк – найкращий в Україні.

Картка 16.

Прочитайте текст, вставте потрібні за змістом займенники, визначте їх розряд.

Не дуже милозвучну, але досить цікаву назву має ліва притока Південного Бугу – річка Мертвовод (Мертвовід, Мертві води). ... назва дуже давня. Можна стверджувати, що ... назва ...ж давня, як і Чорне море, Гіпаніс, Борисфен та ...античні назви, що дійшли до... зі скіфо-сарматської доби. ... давньогрецьку назву Крініпідрос перекладають як “мертва, гірка вода” (“крінте” – вода, “підрос” – мертва) ... цікавий світ давніх річок!

Картка 17.

Складіть листа до відомого культурного діяча, композитора, історика Миколи Миколайовича Аркаса, використовуючи займенники Ви, Ваш у ввічливо-шанобливому значенні.

Картка 18.

Запишіть текст, підкресліть дієслова. Визначте вид і час.

Відомий миколаївський композитор Тетяна Андріївна Ярова народилась у Миколаєві, а вищу музичну освіту здобула в Одеській консерваторії. Уже більше 20 років вона є викладачем у музичній школі №2 рідного міста.

Тетяна Андріївна працює в різних музичних жанрах. Їй підвладні і рок-сюїта, і фолк-рок-опера, і мюзикли, естрадні пісні. Не кожен композитор здатен створити сотні естрадних українських пісень. А Тетяна Ярова написала їх на слова І.Царинного, Д. Кременя, Б.Чіпа та інших поетів більше 300. Цілком заслужено наша талановита землячка стала лауреатом премії імені М.Аркаса в 1997 році.

Картка 19.

Провідмініайте в теперішньому і майбутньому часах дієслова.

Спустити, відчалувати, вирушати.

Картка 20.

Перекладіть текст українською мовою. Виділіть у тексті дієслова. Визначити їх спосіб, дієвідміну.

Двенадцатилетним мальчишкой пришел в сельскую конно-спортивную школу Виктор Погановский. Неизвестно, как бы сложилась его спортивная карьера, если бы не заметил его опытный кавалерист Александр Львович Зозуля. И началась тяжелейшая работа, цель которой – добиться победы на олимпийских играх. Шли годы... И вот в 1980 году на олимпийских играх в Москве Погановский поднялся на самую высокую ступень пьедестала почета. Гордись, Николаев, впервые олимпийским чемпионом по конному спорту стал твой спортсмен.

Картка 21.

Виконайте морфологічний розбір дієслова.

За особливі заслуги міськвиконком щороку присвоює звання “Почесний громадянин Миколаєва” кращим серед наших земляків.

ДИДАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ 7 КЛАСУ

Картка 1.

Прочитайте текст. Підкресліть дієприкметники відповідно до їхньої синтаксичної ролі, запишіть дієслова, від яких вони утворені.

Виступи граніту утворили на берегах Південного Бугу численні пороги. Саме тут, біля бузьких порогів, привільно розкинулось старовинне село Мигія, оспіване в народних піснях і широко відоме ще з часів Коліївщини. Засноване воно багато століть тому. “Чи Мигія не славна була!.. – співається в давній українській пісні, складеній нашими предками. Сьогодні в цьому мальовничому куточку Миколаївщини, справедливо названому Бузькою Швейцарією, створений ландшафтний парк “Гранітно-степове Побужжя” – унікальний комплекс, що не має аналогів в Україні.

Картка 2.

Доповніть речення дієприкметниковими зворотами, визначте стан дієприкметників.

Місто Миколаїв, \...\, славиться своїми зонами морського відпочинку. Найвідоміша з них – Коблеве, \...\,. Багато миколаївців полюбили відпочинок у Рибаківці, \...\,, звідти можна здійснити екскурсію на острів Березань. Але незайманий морський пейзаж, \...\,, вас чекає на знаменитій Кінбурнській косі.

Картка 3.

Відредагуйте подані речення.

У 2002 році Миколаївщина відзначала 150-ту річницю від дня народження знаменитого історика й композитора Миколи Аркаса, прославившогося своєю оперою “Катерина” на сюжет поеми Т.Г. Шевченка. Микола Миколайович був справжнім патріотом нашого міста, думаючи про розбудову української культури в Миколаєві. Працюючи під його керівництвом товариство “Просвіта”, створене в 1907 році, стало центром освіти й пропаганди українського слова в Миколаєві.

Що ви знаєте про постановку Миколаївським академічним українським театром драми та музичної комедії опери “Катерина”?

Картка 4.

Уведіть у речення дієприкметникові звороти, поясніть уживання розділових знаків. Побудуйте пунктуаційні схеми за кожним реченням. Про яку вулицю Миколаєва йдеться?

Названа за адміральським будинком (будинок Головного командира Чорноморського флоту);
озеленена й освітлена ще в 1820 році;
перейменована в 20-х роках 20 століття на вулицю Карла Маркса;
прославлена поетами В. Бойченком, В. Качуріним.

Картка 5.

Прочитайте текст, підкресліть дієприслівники, визначте їх вид, зробіть розбір за будовою.

У 1996 році почесного звання “Громадянин міста” був удостоєний М.С. Берсон, заслужений працівник культури України. Народившись у Миколаєві, він ревно служить рідному місту, багато років працюючи директором Українського театру драми та музичної комедії і віддаючи йому багато сил. Йому вдалося завершити капітальний ремонт театру, створити дитячий театр-спутник “Академія пані Куліси”.

Картка 6.

Складіть розповідь про подвиг Віті Хоменка й Шури Кобера, увівши в речення дієприслівникові звороти. Поясніть розділові знаки, підкресліть звороти як члени речення.

Навчаючись у школах №5 і №12, ставши членами підпільної організації “Миколаївський центр”, перейшовши лінію фронту, закінчивши курси розвідників у Москві, повернувшись у Миколаїв, не скорившись фашистам, пам’ятаючи 5 грудня 1942 року.

Картка 7.

Запишіть текст. Розставте розділові знаки, підкресліть дієприслівникові і дієприкметникові звороти.

Миколаїв крупний центр кораблебудування на Україні. У місті ще з 19 століття працювало кілька потужних суднобудівних заводів створюючи його славу. Найстарішим серед них є завод ім. 61 комунара перейменованій у 20 столітті колишній завод “Руссуд”. У кінці 19 століття був побудований завод “Наваль” названий у народі Французьким заводом. У наш час це сучасне могутнє підприємство “Чорноморський суднобудівний завод” знане в багатьох країнах Європи. Відомий за кордоном і завод “Океан” побудований у другій половині 20 століття. Виконуючи замовлення грецьких фінських російських судноплавних компаній корабели Миколаєва продовжують традиції перших кораблебудівників.

Картка 8.

Прочитайте текст, підкресліть прислівники, визначте розряд за значенням.

Форсуючи господарське освоєння південного регіону, царський уряд Росії планово дозволив оселятись на Миколаївщині іноземним

колоністам. У 1802 році сюди переселилися сотні болгар, що втекли від гніту Османської імперії. Вони заснували селища Тернівку (поблизу Миколаєва) та Болгарку. Болгарські колоністи принесли з собою традиційно високу культуру городництва та садівництва. У першій третині 19 століття швидко ростуть німецькі колонії Раштадт (нині Поріччя), Ландау (Широколанівка), Ватерлоо (Ставки) та багато інших. На Миколаївщині вільно селились також серби, молдаване, вірмени, євреї. На території області проживають представники близько ста національностей.

Картка 9.

Випишіть із речень прислівники, утворіть від якісно-означальних усі форми ступенів порівняння.

Скелі тягнулись до неба,
Повільно й камінно зростали
І головами уперто
Лоно землі розривали.
Скелі росли проти неба,
І світ гарнішав потроху.
І всім їм, немов істотам,
Люди ймення давали:
Протичанська, або висока,
Скеля Пугача, Компанійська,
І Гордонова, й Стогін - камінь,
Боярки – пороги Мигійські.
(Л. Чижова).

Картка 10.

Перепишіть текст, розкривши дужки. Поясніть правопис прислівників.

22 квітня в(перше) після мису Горн увімкнули “Фуруно” для уточнення свого місцезнаходження. А на(завтра) чекала неприємність: порвався на(впіл) грот. Не прибрали (в)часно, а тепер немає генуї для роботи. За добу пройдено 125 миль, (по)перед мис West Point.
... Спали (не)довго. На 17-у годину ввійшли в затоку Сторм, де (с)права було видно підхідний маяк. (На)зустріч ішли яхти. Врешті(решт) зв’язалися з портом і зрозуміли, що зможемо (по)справжньому відпочити. (Б. Немиров).

Картка 11.

Зробіть морфологічний розбір прислівників.

У 1825 році на території сучасної Миколаївської області налічувалося менше 5 навчальних закладів. Сьогодні тільки середніх навчальних закладів 667.

Картка 12.

Знайдіть у тексті прислівники, визначте спосіб творення, зазначте, які слова є твірними до кожного прислівника.

Багато сіл Миколаївщини розташовані вздовж річкових долин та балок. Часто зустрічаються невеликі населені пункти, що ланцюжками тягнуться вздовж долин річок. На більшості степових рівнин довгий час люди не жили осідло, хоча вперше з'явилися на території краю понад 15 тисяч років тому.

Картка 13.

Впишіть у текст пропущені прийменники, визначте їх роль у тексті.

...червні 1788 року... наказом генерал-губернатора Новоросійського краю... гирлі Інгулу було закладено суднобудівний завод. Сюди... північних губерній направляли тисячі рекрутів...кріпосних селян, зарахованих... морському відомству. 27 серпня 1789 року князь Потьомкін повеліває нову верф іменувати містом Миколаєвом - ...пам'ять...взяття Суворовим фортеці Очаків ...день святого Миколая. А... 1794 році...Херсона...Миколаєва - було переведено Чорноморське адміралтейське управління.

Картка 14.

Прочитайте текст, підкресліть у тексті 14 прийменників. Визначте їх групу за походженням та за будовою.

Село Кримка, розташоване поблизу Первомайська на Миколаївщині, добре відоме всім. Розкинулось воно в мальовничій долині, обіч річки Кодими, у зелені вишневих садків та запашних акацій. Тут сплять вічним сном відважні підпільники, члени молодіжної організації "Партизанська іскра", що в роки Великої Вітчизняної війни мужньо стали до бою з фашистами. Невдовзі після загарбання окупантами Первомайська і навколишніх сіл наприкінці жовтня в Кодимському лісі поклялися вони до останнього подиху боротися з ненависним ворогом. Парфентій Гречаний, Дмитро Попик, Іван Герасименко та інші юнаки виготовляли листівки, поширювали їх серед населення. Здійснювали диверсії на залізниці, визволяли військовополонених. Перш ніж увійти в село, зупинись тут, на околиці, вклонись героям, розстріляним у лютневу ніч 1943 року.

Картка 15.

Визначте, з яким відмінком ужиті прийменники.

Від Адміралтейства до Комерційного порту, у 1835 році, пов'язане з садами, від старообрядної церкви, біля входу в Адміралтейство, з часу заснування, у зв'язку з реконструкцією церкви, для назви, на честь, після війни, всупереч часу.

Про яку вулицю Миколаєва можна скласти розповідь, використовуючи подані конструкції?

Картка 16.

Перекладіть текст українською мовою. Знайдіть сполучники, визначте їх роль у тексті.

Важное значение для состояния городского воздуха имеет зеленая зона вокруг Николаева. Она включает пригородные леса, дачные участки, фруктовые сады и виноградники. Зеленая зона лесов, которая имеет наибольшее санитарно-гигиеническое значение для городского воздуха, как видно из схемы города, вокруг Николаева не имеет сплошного кольца. Она протянулась вдоль Южного Буга и Ингула и имеет общую площадь 1903 га, что составляет на одного жителя города всего 0.0036 га. Это очень мало, но николаевцы и сейчас не относятся бережно к своим зеленым друзьям.

Картка 17.

Впишіть пропущені сполучники, дібравши їх із довідки. Визначте сполучники сурядності і підрядності, їх види.

У 18 столітті на території сіл Богданівки і Костянтинівки розташувалася одна з восьми козацьких паланок (округів) – Бугогардівська. ... деякі дані свідчать про те, ... козаки селилися на території сучасної Миколаївщини значно раніше. Найвідомішими укріпленими пунктами козаків, ... розташувалися по Бугу, були зимівники Гард (с. Богданівка Доманівського району), Соколи (м. Вознесенськ)... та урочище Скелька. Козаки охороняли перевіз через Богданівські пороги, ... перетинали важливий торгівельний шлях із Західної України на Січ. Неодноразово на Богданівську паланку нападали татари... турки, ... козаки щоразу давали їм гідну відсіч.

Довідка: й, проте, що, які, і, що, або, але, та.

Картка 18.

Прочитайте вірш. Назвіть частки і прийменники.

Набігли, налетіли звідусіль
Орендарі, орда а чи навала?
Ну як же міг наш хліборобський рід
Віддати рідну землю на поталу...
Навіть коли були страшні часи,
До клаптика всю землю обробляли,
Солдатки, невідмовні і святі,
На корівках та на собі орали.
Тепер, коли нема війни й біди,
За що ж така наруга над землею?
Напризволяще кинуті поля,
Зловіщі чорні галки над стернею.
Із прадіда одвічні сіячі,

Та що ж це, ми не вмієм працювати?

Велику годувальницю свою

Нам до життя сьогодні повертати.

Ми на своїй, на зболеній землі,

Тут жити нашим дітям і онукам.

І їм, нащадкам слави Мамає,

Нове століття простягає руки.

Л. Чижова

Картка 19.

Напишіть творчу роботу на тему “Річки мого краю” за опорними словами, використовуючи частки різних розрядів.

Словник: 85 річок, притоки Бугу, Інгул, Березань, Чичиклія, Синюха, Мертвовод, Інгулець з притокою, Висунь, краса степових річок, судноплавство, як, не, же, лиш, бо, таки, аж, нехай, ні, от.

Картка 20.

Запишіть речення. Назвіть слова за частинами мови.

Будинок театру на вулиці Адміральській у Миколаєві був побудований ще в 1882 році на місці готелю “Золотий якір”. На його сцені виступало багато видатних акторів, співаків, музикантів. Серед них М. Заньковецька, Ф. Шаляпін, М.Кропивницький, брати Тобілевичі. У 1900 році тут була поставлена опера М.Аркаса “Катерина”, а з 1934 року це Миколаївський російський драматичний театр.

Картка 21.

Перекладіть українською мовою. Прочитайте текст, назвіть основні орфограми.

Из окон двенадцатиэтажной гостиницы “Турист” открывается широкая панорама красочного заката над Южным Бугом. Огромный диск солнца медленно спускается за горизонт. И, словно стараясь не нарушить плавный ритм вечерней песни природы, неспешно поднимает вверх одну из своих секций красавец – мост. В этот момент он похож на семафор, открывающий путь в море новому кораблю. И вот он уже появляется в створе второго моста. Построили. Проводили. А там, на стапелях, рождается новый лайнер, а с ним і еще одна страница корабельного края. (Б. Аров).

ДИДАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ 8 КЛАСУ

Картка 1.

Підкресліть у тексті сурядні та підрядні словосполучення.

З глибини тисячоліть бере витoki історія нашої Миколаївщини, про що свідчать розкопки археологів. На території нинішніх сіл Анетівка

Доманівського та Пелагеївка Новобузького районів ще 15 тисяч років тому жили наші предки. При розкопках у селах Рибаківка та Коблеве Березанського району знайдено скарги з бронзи, знаряддя праці, біля с. Ковалівка Миколаївського району розміщувалося мілетське грецьке поселення, якому 2,5 років.

Картка 2.

Із поданих слів утворіть підрядні словосполучення. Назвіть серед них предикативні та непередикативні.

Баштанський, республіка; зрости, вдвоє; стати, коледж; з, родина, Тобілевичі; лауреат, Шевченківська, премія; діють, два, музей; любити, театр; картини, Антонюк; Черкасенко, написати.

Що ви знаєте про названих миколаївців? Складіть про них 3 речення.

Картка 3.

Прочитайте текст. Визначте види речень за метою висловлювання. Визначте логічний наголос у кожному реченні.

У 2003 році Миколаївська область відзначала своє 65-річчя. 65 років... Це багато чи мало? Згадаймо, з чого все починалось. 22 вересня 1937 року вийшла постанова Центрального виконавчого комітету СРСР про поділ Харківської, Київської, Вінницької та Одеської областей: ці області було розмежовано. На базі Одеської області утворено Миколаївську, до якої ввійшли окремі райони Херсонської та Дніпропетровської областей. Що спричинило цю постанову? Нині це визначити важко. Миколаївщина сьогодні - це область із 19-ма районами.

Картка 4.

Із поданих речень виписіть підрядні непередикативні словосполучення і визначте види зв'язку в них.

Там, де дерева – в небі й на землі,
Застигли, наче древні талісмани,
Ідуть у синю безвість кораблі.
Ведуть їх сивочолі капітани.
Від тихого містечка – тишина.
І в небі журавлиному дорога.
І вплав по Бугу вирушить весна,
Мов свічечка каштанова – від Бога.
(Н. Білецька).

Картка 5.

Запишіть речення, підкресліть синтаксичні центри, визначте вид присудків.

Оля Білозерська – маленька поетеса і художниця з села Романова Балка на Первомайщині. Зараз навчається у 8 класі, з 9 років займається в

дитячій мистецькій студії. У 2002 році Оля стала переможницею Всеукраїнського учнівського конкурсу "Ідея соборності України". Поетичний твір Олі комісією в Києві було визнано найкращим. Дівчинка була запрошена на церемонію нагородження в м. Київ і на Тарасову гору, в м. Канів, де нагороду їй вручав Президент України.

Картка 6.

Спишіть речення. Підкресліть підмети й присудки, визначте, чим вони виражені, їх види.

Бої на підступах до Миколаєва набули затяжного характеру. Уздовж Південного Бугу просувався вперед 384 окремий батальйон морської піхоти, але гітлерівці обладнали кілька оборонних укріплень, де мінні поля чергувалися із системою дотів і дзотів. Крім того, наступати на місто можна було лише по вузькій, суцільно прострілюваній трикілометровій ділянці. Атаки радянських військ не мали успіху. Тоді командуючий 28 армією генерал-лейтенант Гречкін запропонував висадити в Миколаєві, в тилу у німців, десант.

Картка 7.

Прочитайте текст. Випишіть додатки й означення, поясніть, чим вони виражені.

Видатний миколаєвець Микола Аркас по материнській лінії походив з української козацької старшини Богдановичів. Життєвий шлях відомого історика, автора опери "Катерина", керівника миколаївської "Просвіти", тісно пов'язаний із двома селами Миколаївщини – Богданівкою (тепер с. Стара Богданівка Миколаївського району) та Христофорівкою Баштанського району. Тут він провів свої дитячі та юнацькі роки серед степів та на берегах лиману й Інгулу.

Картка 8

Перекладіть текст українською мовою. Підкресліть другорядні члени речення.

“В море вышли ночью с 9 на 10 сентября 1987 года. Позади остались годы тяжелого строительства яхты. Именно годы создания судна, а не организации плавания. И вот впереди только море и плавание, к которому стремился много лет. Только теперь мы – это яхта «Икар» с экипажем 9 человек. И море. Это наше многократно хоженое Черное море, а за ним три океана. И маршрут, «по которому никогда еще не ходили ни российские, ни советские парусные яхты», – так начинает свою книгу «На «Икаре» – вокруг света» капитан яхты «Икар» Борис Немиров.

Картка 9.

Перепишіть текст, вставляючи відповідно до змісту пропущені означення.

Легенда про Семена Сколозуба

У кінці 16 століття з ... неволі втік гетьман ... Семен Сколозуб. Розірвавши ... ланцюги, якими він був прикутий до галери, Сколозуб звільнив ... товаришів і пустився з ними до ... берегів. Три дні і три ночі носило галеру на ... хвилях ... моря. Зовсім знесилили ... козаки, та не втратили надії побачити ... землю. Про втечу ... гетьмана дізналися запорожці. Вони вирушили на Тендру і запалили вогонь на ... щоглі. Його і побачили ... втікачі.

Картка 10.

Складіть розповідь про музеї Миколаївщини, ввівши в текст слова і словосполучення в ролі обставин і додатків.

Миколаїв, краєзнавчий музей, три відділи; Очаків, військово-історичний музей імені Суворова; морпорт, бойова слава моряків – ольшанців; історія заводу імені 61 комунара; село Кримка, "Партизанська іскра"; Верещагін, художній музей; вулиця Лягіна, відділ підпільно-партизанського руху.

Картка 11.

Запишіть правильно приклади.

(Б)угогардівська (п)аланка (в)ійська (з)апорізького, (з)авод імені 61 (к)омунара, (в)исунська (р)еспубліка, організація (п)артизанська (і)скра, (м)иколаївський (п)ідпільний (ц)ентр, (к)овалівська (п)ереправа, (м)істо (н)овий (б)уг, (м)иколаївський (г)линоземний (з)авод, завод (д)ормашина, НВК (з)оря – (м)ашпроект, ВАТ (с)андора, (м)арія (с)адовська (б)арілотті, (л)ауреат (ш)евченківської (п)ремії (п)оет (д)митро (к)ремінь, (з)аслужений (д)іяч (м)истецтв (м)икола (б)ерсон.

Картка 12.

Прочитайте текст. Знайдіть односкладні речення, визначте їх види.

Враховуючи важливе оборонно-промислове значення Миколаєва, на початку Великої Вітчизняної війни було прийнято рішення про створення розвідувально-диверсійної чекістської групи в місті. У зв'язку з цим до Миколаєва направлено групу молодих курсантів-розвідників. Із повноваженнями керівника групи 14 липня 1941 року в місто прибув Віктор Олександрович Лягін. Для підпільників створили надійну матеріальну базу і забезпечили продуктами харчування. З приходом окупантів до Миколаєва головну роль в організації підпілля відіграв "Підпільний центр", що існував з серпня 1941 по березень 1943 року.

Картка 13.

Уведіть у речення ряди однорідних членів речення, використовуючи опорні слова. Використайте різноманітні пунктуаційні схеми при однорідних членах речення.

\o, o, o\; \o і o, o і o\; \o, і o, і o\; \o, але o\; \o: o, o і o\; \o, o, o – o\

Конкурентноздатні миколаївські підприємства: ВАТ “Нектар” (халва, зефір, майонез); Первомайський консервний завод (джеми, варення, соки, повидло); АТ “Очаківський рибоконсервний завод” (консерви рибні, мідії, бички), Баштанський і Новоодеський сирзаводи.

Картка 14.

Складіть діалог про Шевченківські місця в Миколаєві і на Миколаївщині, використовуючи неповні речення.

Картка 15.

Знайдіть у тексті однорідні члени речення, визначте однорідні означення, обставини.

На Чорному морі є острів суворий, німий: червона скеля на буйнім роздоллі одна піднімається вгору червоним шпилем. Не купчаться білі хати по ній, і лист кучерявий її не вкриває, одна тільки стежка зелена збігає по ній: то течійка води весняної прорила червону глину і вся обросла оксамитом – травою, а далі все мертво, все глухо... Та ніби не все: отамо, на самому розі, над морем, де вічно лютує сивий бурун, на самім тім розі горить по ночах якийсь вогник, удень же чайки сіренькі в'ються, кигичуть над морем. (Дніпрова Чайка).

Картка 16.

Спишіть текст, розставте розділові знаки, обґрунтуйте правила їх уживання.

Чорноморський біосферний заповідник розташований на території Херсонської та Миколаївської областей. До складу заповідника входять ділянки на Кінбурнському півострові (Івано-Рибальчанська, Солонозерна, Волижин ліс) ділянки приморського степу (Ягорлицький Кут, Потіївська) східна частина Тендрівської затоки з островами Тендрівська коса Смолений Орлів тощо а також острови Довгий Круглий і Кінські. Багатий і різноманітний тваринний світ заповідника особливо численні птахи. Понад 145 видів із них гніздиться решта зимують або залітають на відпочинок під час міграції. 22 види рідкісні зникаючі. У чагарникових насадженнях заповідника водяться кулик чеглок лунь болотяний сова вухата.

Картка 17.

Прочитайте виразно уривки з віршів С. Черкасенка. Підкресліть звертання, поясніть розділові знаки.

До праці ж, сіячі науки і просвіти,
Давно чекають вас розорані лани...
Всі сили ваші й почуття для Вітчизни!

Наш рідний край, о любі браття,
Перлина божа на землі...

О рідна мова, скарбе мій!
В мертвотних напастях чужини
Ти – мій цілющий, мій єдиний
Душі підбитої напій...

Благословенна будь, о мово рідна,
Преписаний раю мій у світі цім!

Картка 18.

Складіть речення, використовуючи в ролі звертань подані слова.
Вживайте кличний відмінок.

Миколаївщина, моє місто, степовий край, рідне Прибужжя, козацький
лиман, корабельна сторона, степова річка, Доманівка.

Картка 19.

Прочитайте речення. Виділіть вставні й вставлені слова та конструкції,
розставте розділові знаки.

Дещо окремо від загальновідомої назви “Буг” упродовж 15-17 століть
принаймні у його нижній течії існувала і турецька назва “Алсу” біла
світла вода. Звичайно ж колір води в річці ніколи не був власне білим.
Ця назва можливо пов’язана з кольором стрімких кам’янистих берегів
нижньої течії річки і лиману. Цікаво що за часів Київської Русі Дніпро в
його нижній течії і лиман мали назву Білобережжя. Якщо Південний Буг
у минулому мав декілька відомих нам з історичних джерел назв, то його
ліва притока Інгул власне річка Інгул притока не Бугу а його лиману
відома під однією назвою. За свідченням А. Скальковського територія
між гірлами Інгулу та Інгульця називалася Енигел –Батакгу –Іерлер.

Картка 20.

Складіть опис своєї вулиці, вживаючи вставні слова і речення.

Картка 21.

Складіть діалог на тему “Павло Глазовий – відомий поет-гуморист”.

Картка 22.

Запишіть речення. Підкресліть як члени речення відокремлені обставини
й означення, поясніть розділові знаки.

На Миколаївщині створено понад 100 музеїв і музейних кімнат. Вони
мають величезне значення для кожного з нових поколінь, передаючи
нащадкам знання, традиції, виплекані впродовж усієї історії нашого
краю. Побувавши в Миколаївському краєзнавчому музеї, ви
ознайомитесь з історичним минулим Миколаївщини, а витoki музею

ведуть у 1803 рік до кабінету рідкісних речей при Чорноморському гідрографічному депо карт. Нині музей отримав нове приміщення і починає новий етап свого розвитку.

З історією суднобудування і флоту можна познайомитися, відвідавши музей історії суднобудування і флоту, розміщений у будинку віце-адмірала Мордвінова. Гостинно запрошує миколаївців і жителів міста художній музей ім. Верещагіна, відкритий у 1914 році за активної участі відомого художника І.Ю. Рєпіна.

Картка 23.

Знайдіть у реченнях прикладки, пояснить розділові знаки.

Луїджі Аліауді, італійський купець і промисловець, переїхав у Миколаїв у 20-х роках 19 століття. Його нащадки володіли хутором і землями на півострові, названому Аляуди. Адмірал Федір Ушаков, великий російський флотоводець, був командиром Чорноморського флоту з 1790 року. Купець Фалєєв М.Л. керував будівництвом адміралтейства і кораблів у Миколаєві. Як досвідчений будівельник, займався будівництвом і самого міста.

Картка 24.

Перепишіть, розставляючи потрібні розділові знаки при прямій мові, пояснить їхнє вживання.

Разом із 55 морськими піхотинцями в десант вирушили 10 мінерів, армійські зв'язківці, що прибули саме перед відправленням. Провідником був місцевий рибалка А.І. Андрєєв. Дув сильний зустрічний вітер, дощ зі сніжною крупною шмагав обличчя. Проходимо ворота порту промовив у саме вухо Ольшанському провідник.

Згодом він прошепотів Ось новий елеватор. Трохи праворуч стишуючи голос, скомандував старший лейтенант.

Човни нечутно приставали до набережної. Одразу ж в ефір полетіло повідомлення Розпочинаю виконувати завдання. Було 26 березня, 2 години 8 хвилин.

Картка 25.

Прочитайте уривок із роману “Кінбурн” О. Глушка. Виділіть репліки відповідно до правил пунктуації.

Пригадав за ніч, хто ти є кривлячи губи в єхидній усмішці, запитав Велігура.

А я ніколи й не забував спокійно відповів Чигрин. І можу повторити: Козак я. Запорізького низового війська.

Цить тупнув чоботом панський управитель. Він перевів важкий погляд на челядників і грайливо додав Ану заграйте козакові ... веселої. Хай утне гопака.

Дидактичний матеріал для 9 класу

Картка №1.

Прочитайте статтю лауреата премії імені Миколи Аркаса Семена Тупайла, складіть тези статті, підготуйте виступ на тему “Мова–суспільне явище”.

Останнім часом багато полюбляє подейкувати про те, що лише за роки незалежності наша мова набула статусу державної, а раніше її притискали, не давали ровиватися...

Заперечу одразу і однозначно. Чистісінька брехня: все насправді відбувалося “за власним бажанням, ніхто нікого не силував, не спонукав, нікому не погрожував. На ті часи в деяких миколаївських класах до 65 відсотків учнів були звільнені від вивчення української мови за власним бажанням! А керівництво шкіл ішло назустріч цим численним бажанням. Для них, кільканадцяти звільнених із 30-33 учнів у класі, уроки української мови ставилися в розкладі першими або останніми. Звісно, робилося це для того,аби звільнені за власним бажанням могли ранком на годину більше поспати і на годину раніше закінчити уроки. А якщо звільнені бажали сидіти на уроці, їм дозволялося на уроках української грати в шахи, вишивати... Зрозуміло, як це впливало на тих, хто вивчав, або на тих, хто навчав... Ще раз хочу підкреслити, що таке звільнення робилося не з примусу, а лише за власним бажанням.

Авторитетно і свідомо заявляю: у ті роки серед звільнених учнів від вивчення української мови майже на всі 90 відсотків переважали етнічні українці! Я майже не знав, як правило, жодного єврея або росіянина, болгарина або корейця,казаха або білоруса, який би відмовився вивчати українську мову. Не вивчали лише Петренки, Іваненки, Дмитренки, Чумаки, Перебийноси, Шевчуки, бо “вона нам трудно вдаєця”... Переважна частина звільнених – учительські діти та діти високих посадових осіб.

...Настав той момент істини, коли ми маємо називати речі своїми іменами. І це принаймні треба зробити сьогодні, бо завтра може бути пізно.

Картка №2.

Прочитайте текст. Знайдіть складносурядні речення, визначте засоби зв'язку в них. Назвіть смислові зв'язки між простими реченнями в складносурядних.

Миколаївський художній музей імені Верещагіна було організовано в 1914 році. Основу зібрання музею складає колекція творів В.Верещагіна, а також сюди ввійшло близько 400 картин, етюдів,особистих речей художника, переданих його синами. Одним із найцінніших надбань музею стала передана в 1924 році з Очакова велика колекція картин та

етюдів художника Судковського, і на початок 1941 року в зібранні музею налічувалося 850 творів. Під час Великої Вітчизняної війни музей було пограбовано фашистськими окупантами, а після звільнення міста вдалося знайти лише частину художніх цінностей. Після поновлення роботи в 1945 році в музеї виставлялися роботи В. Верещагіна, І.Рєпіна, М. Ярошенка, К. Костанді, К. Юона, Т.Яблонської.

Картка №3 .

Випишіть із тексту складносурядні речення. Поставте розділові знаки, поясніть їх. Складіть пунктуаційні схеми до кожного речення.

У 1872 році священник Корчинський та поручик Подлигайло викупили в миколаївського купця Соболева будинок на розі вулиць Потьомкінської та нинішнього проспекту ім. Леніна для будівництва молитовного дому і 17 квітня 1872 року був освячений Касперівський молитовний будинок. У 1908 році відбулося освячення головного приділу храму Касперівської ікони Божої Матері. Храм освятили але його будівництво ще не закінчилося.

Він будувався за типом так званих кубічних церков з п'ятьма головами які мали тонкі вирізьблені шийки у вигляді маківки і які нагадують давні ярославські церкви. У храмі було три престоли: Касперівської Божої Матері, Благовіщення та Великої Катерини.

Касперівська ікона Божої Матері принесена в наш край в кінці 17 століття одним із сербів, вихідців із Трансільванії а в 1809 році її придбала дружина штабс-капітана Миколи Каспарова, власника села Касперівка Ольвіопольського повіту, Юліанія Іонівна. Ікона Касперівської Божої Матері – давній живопис на полотні розміром 27х32 сантиметри цінність її складала більше ніж 700 карбованців сріблом.

Сьогодні в храмі в ім'я Касперівської ікони Божої Матері Української православної церкви Київського патріархату знову правлять богослужіння.

Картка №4.

Складіть речення на тему “Один із найвідоміших письменників Миколаївщини” за поданими пунктуаційними схемами.

- 1.[], і [].
- 2.[], проте [].
- 3.[] і [] –спільна частина.
- 4.[] й [] !
- 5.Спільне слово [] та [].

Картка №5.

З простих речень утворіть синонімічні складні речення.

Є в селі Кумарі династія Вінграновських. Велику гілку цього родового дерева започаткували в 20-х роках 20 століття Степан та Зінаїда

Вінграновські. Степан – корінний кума- рівець. Дружину собі він узяв із переселенців.

Картка №6.

Знайдіть у тексті складнопідрядні речення, побудуйте їх схеми.

Село Кримка на Миколаївщині відоме як батьківщина легендарної підпільної організації “Партизанська іскра”, яка в роки Великої Вітчизняної війни боролася з німецькими окупантами. У жовтні 1941 року підпільники дали клятву боротися з ненависними ворогами до останнього подиху. Був затверджений склад штабу, до якого ввійшло 7 підпільників. Сьогодні імена Парфентія Гречаного, Дмитра Попика, Івана Герасименка та інших молодих патріотів стали символом справжньої любові до Батьківщини. Юнаки розуміли, що не обійдеться без втрат, але не припиняли боротьбу. Були створені три диверсійні групи, які підривали німецькі ешелони, розповсюджували листівки, визволяли військовополонених.

Картка №7.

Доповніть речення підрядними частинами, визначте види складнопідрядних речень.

Поширеною формою поселень на Миколаївщині були зимівники запорозьких козаків, які...

Узимку козаки відпочивали, лікували рани і готувалися до наступних військових походів, щоб...

Старожили села Лимани переказують, що...

Назву села Костувате Братського району пов’язують з тим, що...

Є версія, що назва села Мигія походить від імені запорозького козака Мигія, який...

Усякий народ заслуговує на повагу, якщо...

Картка №8.

Складіть розповідь про відому українську спортсменку Інгу Бабакову, яка є почесним громадянином міста Миколаєва, використавши складнопідрядні речення з підрядними часу, умови, мети.

Картка № 9.

Укажіть засоби зв’язку в складнопідрядних реченнях. Складіть схеми речень.

Сучасна назва Кінбурнської коси ,як свідчать топонімічні словники-довідники, походить від назви турецької фортеці Кілі-Бурун (Кіль-Бурн), яка існувала на косі аж до 19 століття. Гадаємо, що навпаки – назва коси первинна, а назва фортеці вторинна. Сама назва коси походить від тюркського “кил” (волосинка) і “бурун” (мис), що відповідає конфігурації коси. Турецька фортеця була зруйнована під час російсько-турецької війни 1787-1791 років, коли 1787 року російські війська з

допомогою українських козаків скинули в море турецький десант. Пізніше назва коси і фортеці поширилися на весь Кінбурнський півострів.

Картка №10.

Переробіть текст, утворивши з простих речень складносурядні та складнопідрядні. Визначте види складнопідрядних речень.

Відомий український поет-гуморист Павло Глазовий народився в 1922 році в селі Новоскелеватка Казанківського району Миколаївської області. Після закінчення Київського педінституту (1950) працював заступником редактора журналу “Перець”. Учасник Великої Вітчизняної війни. Друкується як сатирик і гуморист з 1940 року. Автор 8-и книжок для дітей. Лауреат премії імені Остапа Вишні за книжку “Сміхологія”.

Картка №11.

Укажіть складнопідрядні речення з підрядними з’ясувальними, означальними, місця. Розставте розділові знаки.

Місто Очаків – центр рибальського краю на Миколаївщині. Серед очаківців мешкає багато тих хто професійно пов’язаний із морем. Але й ті хто безпосередньо з ним не пов’язані часто проводять свій час на березі за риболовлею. Надзвичайно цікава історія Очакова яка губиться в глибині віків. Дослідники твердять що на березі Дніпровсько-Бузького лиману там де сьогодні лежить Очаків ще в VII столітті до нашої ери існувала заснована греками торговельна факторія Алектор.

У XV столітті тут була закладена литовськими князями фортеця Дашів яка невдовзі була загарбана кримським ханом Менглі-Гіреєм. Потім тут виникла турецька фортеця Кара-Кермен (Чорна фортеця) а згодом, перейменована в Очаків, вона стала одним із опорних пунктів Османської імперії на Чорноморському узбережжі. Турецька мечеть що збереглася в місті була перетворена в краєзнавчий музей.

Картка №12 .

Знайдіть речення, у складі яких є підрядні речення, визначте їх граматичні основи, поясніть уживання розділових знаків Виконайте синтаксичний розбір одного речення.

Хто не чув про знамениту оперу” Катерина” за поемою Шевченка, створену М. Аркасом? Композитор закінчив клавір опери в квітні 1891 року, а 23 березня 1897 року в Миколаївському Морському зібранні вперше пролунала музика “Катерини”, уривки з якої виконав міський симфонічний оркестр. Прем’єра ж опери відбулася в Москві у 1898 році силами трупи М. Кропивницького, диригентом був М.Васильєв. Потім трупа дала 10 вистав у Києві, затим в Одесі і тільки в 1900 році, коли “Катерина” була повністю поставлена в Миколаєві, в театрі Шеффера, автор нарешті побачив своє творіння на сцені.

Картка №13.

Перебудуйте прості речення на синонімічні складнопідрядні. Укажіть підрядні часу, місця, побудуйте схеми цих речень.

Довгий час у Миколаєві плідно працював державний педагогічний інститут. Історія цього навчального закладу починається з 1913 року – з відкриття учительського інституту з училищем при ньому для підготовки викладачів прогімназій і вищих початкових училищ. Перший випуск 22 учителів відбувся у 1916 році. Для учительського інституту був орендований будинок купця В.Ю.Берга на вулиці Нікольській, 21.

У 1934 році вуз набув статусу державного педагогічного інституту, а в 1999 році – Миколаївського державного університету. Зі стін навчального закладу вийшло близько 40 тисяч педагогічних працівників. Серед них відомі викладачі, вчителі, поети С.Крижанівський та Е.Январьов, лауреат Шевченківської премії прозаїк О.Сизоненко, народний артист Росії композитор І.Крутой, прославлені спортсмени В.Запорожець, І.Гайдамака, І.Бабакова.

Картка №14.

Утворіть із простих речень складні безсполучникові, розставте розділові знаки, виконайте синтаксичний розбір одного речення.

Снігурівка – одне з наймолодших міст Миколаївської області. Воно розкинулось на високому правому березі річки Інгульця. Першопоселенцями його були селяни із сіл Снігурівка та Ненайдеківка Климовецького повіту Могилівської губернії. У 20 столітті селище відзначилось першою в Херсонській губернії електрифікацією та відкриттям самодіяльного театру при Снігурівському народному домі. Театром керував Ю.Шумський – згодом прославлений український актор. В історію Великої Вітчизняної війни назавжди увійшла Березнегувато-Снігурівська операція, в ході якої було знищено велике угруповання фашистських військ. Статус міста Снігурівка отримала в 1961 році. Ще славиться вона своїми мінеральними водами.

Картка №15.

Укажіть у тексті народної пісні “Ой, над Бугом, над рікою” безсполучникові речення, назвіть смислові зв’язки між частинами.

Ой, над Бугом, над рікою,
на турецькій границі,
там стояли пікінери,
з ними компанійці.
Зеленої неділеньки
орда наступає...
Іде орда із-за гарда,
много з прапорами,
наложите ж, пікінери,

отут головами.
Іде орда із-за Бугу
і Буг не знобиться;
стали бідні пікінери
в Буг-ріку топиться.

Картка №16.

Складіть за поданими схемами складні безсполучникові речення про своє село, містечко, місто. Дотримуйтесь зазначених смислових зв'язків.

- [], [] –одночасність, перелік
- [] – [] –різка зміна подій, протиставлення
- [] : [] –уточнення, пояснення
- [] ; [] –віддаленість, поширеність частин

Картка №17.

Випишіть із тексту складні речення з різними видами зв'язку. Складіть схеми речень.

Трагічно склалася доля Баловно-Матвіївського лісу, який був посаджений незабаром після II Світової війни на пісках між селами Баловне і Матвіївка. У 70 роках 20 століття на околиці Матвіївки був побудований Миколаївський комбінат силікатних виробів, основною сировиною для якого є пісок, але сусідство це виявилось небезпечним – екологічна ситуація в регіоні була порушена. З початком роботи комбінату в лісі почалися пожежі, а на місці лісу, який згорів, розроблялись піщані кар'єри комбінату. Перша пожежа 1977 року була дуже великою: ліс практично розділювався на дві великі ділянки, так як згарище і кар'єр розділили його. З часом пожежі почастишали, сосен ставало все менше. А у 80-і роки ліс покритися сивим пилом. Мабуть, так ми демонстрували природі свою зневагу до неї.

Картка №18.

Прочитайте “Легенду про Пугачеву скелю”, розставте розділові знаки. Давно це було ще в ті часи коли запорожці боронили рідний край від чужеземних набігів. Жив тоді сотник Пугач і стояв зі своєю сотнею на Гарді.

Одного разу сила-силенна ханських вояків посунула на козацьку заставу. Послав сотник гінця на Січ щоб кошового попередити а сам із сотнею вийшов назустріч орді аби біля Бугу затримати ворога.

Схрестилися шаблі почалася нерівна січа. Мужньо билися запорожці почорнів степ від ворожих трупів. Але й козацькі ряди ріділи. І тоді Пугач гукнув на кількох товаришів що рубалися з ворогом
Хлопці на скелю! Провчимо ворогів!

І повернув коня сотник. Зрозуміли його козаки полетіли за отаманом. Чи видано щоб козак показав спину в бою Заохочені втечею козаків ординці чвалом кинулися навздогін щоб захопити втікачів живими. Козаки

піддавали азарту підпускаючи їх все ближче. Ще мить – і охопить аркан статуру Пугача. Та козаки пришпорюють коней і щодуху скачуть до Бугу. По п'ятах – переслідувачі. Ось уже чути гуркіт порогів ось уже скеля похила з боку степу і обривиста від річки. Сотник перший вискочив на неї.

–Пугу-пугу!– крикнув гучно і кинувся разом з конем в урвище.

–Пугу-пугу!–відізвилися товариші і стрімголов за отаманом. Не могли напасники стримати розгарячених коней кількадесят переслідувачів зірвалися зі скелі і знайшли свою могилу в бузьких хвилях.

Так загинули козаки заманивши за собою ворогів. З того часу і називають скелю Пугачевою.

Картка №19.

Визначте, за якою схемою побудоване речення.

До революції 1917 року в Миколаївській області майже в кожному великому селі був релігійний храм, але радянська влада доклала величезних зусиль для того, щоб на початок 40-их років на Миколаївщині залишилось лише кілька церков; над представниками духовенства було проведено 120 судових справ, десятки священнослужителів було засуджено до найвищої міри покарання – розстрілу.

[], але [], () ; [], [].

[], але []; [], [].

[], але () []; [], [].

Додаток 9

Результативність індивідуальної роботи учителя

Купцової В.В. з обдарованими учнями

20003 -2004 н.р.

6 переможців міської олімпіади з української мови й літератури, 3 – обласної, 6 переможців обласного конкурсу-захисту наукових робіт МАН, 1 –Всеукраїнського; 4 переможці міського етапу Міжнародного конкурсу знавців української мови імені П.Яцика, 3 – обласного, 1 – абсолютний переможець Всеукраїнського; 1 переможець міського й обласного конкурсів творчих робіт „Ідея соборності України”

20004 -2005 н.р.

6 переможців міської олімпіади з української мови й літератури, 3 – обласної, 1 – Всеукраїнської; 2 переможці міського етапу Міжнародного конкурсу знавців української мови імені П.Яцика, 2 – обласного

20005 -2006 н.р.

6 переможців міської олімпіади з української мови й літератури, 2 – обласної, 1 – Всеукраїнської; 1 переможець обласного конкурсу-захисту

наукових робіт МАН, 3 переможці міського етапу Міжнародного конкурсу знавців української мови імені П.Яцика, 2 – обласного; 2 переможці міського й обласного конкурсів творчих робіт „Ідея соборності України”, „Вірю в майбутнє твоє, Україно”

20006 -2007 н.р.

8 переможців міської олімпіади з української мови й літератури, 3 – обласної, 8 переможців обласного конкурсу-захисту наукових робіт МАН, 1 – Всеукраїнського, 2 переможці міського етапу Міжнародного конкурсу знавців української мови імені П.Яцика, 2 – обласного; 3 переможці міського й 1 обласного конкурсів творчих робіт „Ідея соборності України”, „Вірю в майбутнє твоє, Україно”

2007 -2008 н.р.

4 переможці міської олімпіади з української мови й літератури, 2 – обласної, 2 переможці міського етапу Міжнародного конкурсу знавців української мови імені П.Яцика, 2 – обласного; 1 переможець міського й обласного конкурсів творчих робіт „Ідея соборності України”.

Додаток 10

